

Tallinna Ülikool

Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituut

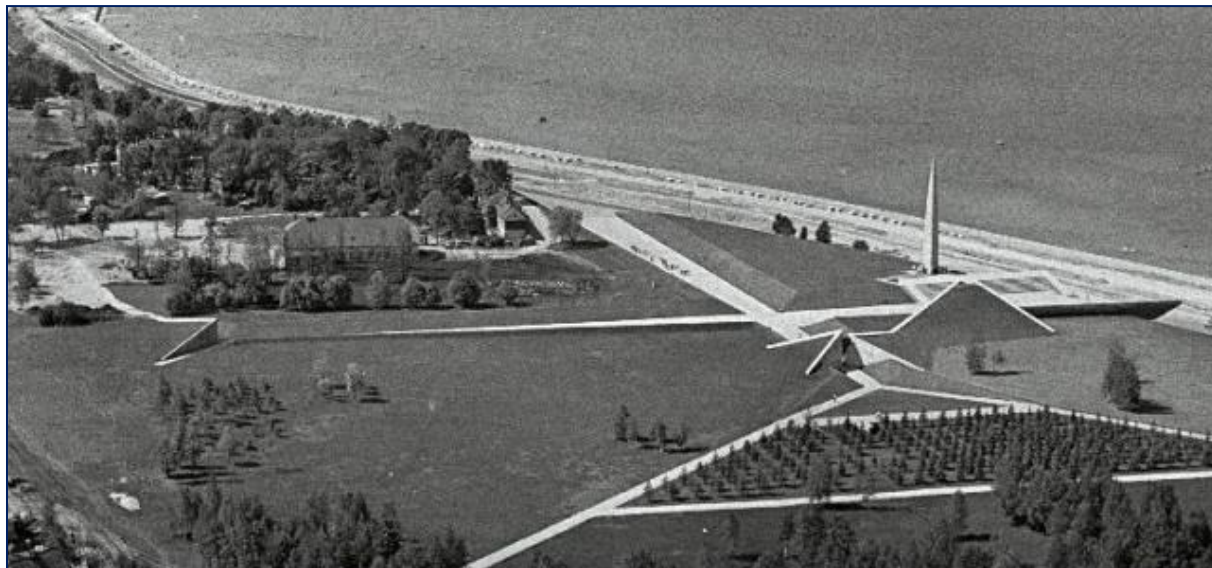

Foto: J. Vendelin.1979. (EFA.204.0.115553)

Anni Martin

**MAARJAMÄE MEMORIAALI TÄHENDUSTE VÄLJAD – TEISEST
MAAILMASÕJAST KOMMUNISMIOHVRITE MEMORIAALI RAJAMISENI
(1940–2018)
MEEDIA TEKSTIDE JA ARHIIVIMATERJALIDE SISUANALÜÜS**

Magistritöö

Juhendaja: Esta Kaal, MA

Kaasjuhendaja: Katrin Aava, PhD

Kaitsmisele lubatud

Tallinn 2019

RESÜMEE

Ülikool Tallinna Ülikool	Instituut Balti filmi, media, kunstide ja kommunikatsiooni instituut
Autor Anni Martin	
Pealkiri Maarjamäe memoriaali tähenduste väljad – teisest maailmasõjast kommunismiohvrite memoriaali rajamiseni (1940 – 2018). Meediatekstide ja arhiivimaterjalide sisuanalüüs.	
Õppekava Kommunikatsioon	Tase Magistritöö
Kuu ja aasta Mai 2019	Lehekülgede arv 164
Kokkuvõte Käesoleva magistritöö eesmärk oli avada küsimust, kuidas tegeleda ideoloogiliselt tundlike mäluobjektide ümbermõtestamisega, et aidata toime tulla lähiajaloo kultuuriliste traumadega ning pidada diskussiooni erinevate institutsioonide vahel ja avalikkusega. Töö uurimisküsimusteks on: 1. Milline on arhiivimaterjalidele ja meediatekstidele tuginedes uuritava koha faktoloogiline ja kontekstil põhinev ajalooline taust alates II maailmasõjast kuni tänapäevani? 2. Milliseid tähendusi on uuritavates meediatekstides memoriaalile konstrueeritud kuuel erineval ajaperioodil eenduvate (eristuvate) teemade ja nimetamiste kaudu? Analüüsin arhiivmaterjale ja meediatekste ajavahemikust 1940–2018 kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodil. Tulemused näitasid, et Maarjamäe nõukogudeaegse memoriaalile erinevatel aegadel konstrueeritud tähendused on lineaarselt muutumises ja põhjuslikus seoses ühiskonnakorra ja konteksti muutustega. Memoriaali ümbermõtestamisel ja sellel tähendus(likkus)e konstrueerimisel on kasutatud monumentaalse nõrgestamise strateegiaid – see valmis poolikuna, mitmes järgus, alalt on pidevalt mäluobjekte ära viidud ning memoriaal mureneb ja laguneb silmanähtavalt. Maarjamäe mälumaastiku ühe osa – nõukogudeaegse memoriaali – tähenduste ümbermõtlemine on mitmetahuline kultuurilist traumat väljendav nurjatu probleem, millel ei ole lihtsaid ega kiireid lahendusi. Töö on oluline memoriaali muinsuskaitse alla võtmise perspektiivis. Loodud ülevaade näitab Maarjamäe kui paiga ja ehitise ajaloolise konteksti ning mälumaastike muutustest selle rajamisest tänapäevani.	
Märksõnad Maarjamäe, monumendid, memoriaalid, monumentaalsed mälumaastikud, nurjatu probleem, tähenduste muutmine ja nõrgestamine	
Säilitamise koht Tallinna Ülikool, Balti filmi, media, kunstide ja kommunikatsiooni instituut	

ABSTRACT

University Tallinn University	School Baltic Film, Media, Arts and Communication School
Author Anni Martin	
Heading Memory fields of the Maarjamäe Memorial – From Second World War to the Memorial of the Victims of Communism (1940–2018). Content analysis of media text and archives.	
Curriculum Communication	Level Master
Month and Year May 2019	Page Count 164
Abstract The aim of this Master's thesis was to open up the issue of how to rethink ideologically sensitive memory objects, in order to help cope with cultural traumas of recent history and to hold a discussion with different institutions and the public. The research questions are: 1. What is the factual and context-based historical background of the Maarjamäe War Memorial Site from World War II to the present, based on archive materials and media texts? 2. What meanings have been created to the memorial in the invested media texts during six different periods of time through emerging themes and naming the object? I examined archive materials and media text from the period 1940–2018 using qualitative content analysis. The results showed that the meanings constructed at different times to the Maarjamäe Soviet era Memorial are changing linearly and related casually to the changes in social order and context. Weak monument theory has been used in rethinking the meanings and meaningfulness of the memorial – it is completed in half, in several stages, the memory objects have constantly been removed from the site and the memorial is eroding and visibly decaying visibly. Rethinking of the meanings of one part of the Maarjamäe memory field – the soviet-era memorial – is a multifaceted wicked problem, expressing cultural trauma and has no simple of quick solutions. The study is important in the perspective of heritage conservation process. The created overview shows the historical context of Maarjamäe as a site and the building and the changes of memory fields in change from its establishment to the present day.	
Keywords Maarjamäe, monuments, memorials, monumental memory field, wicked problem, weak monument, rethinking the meanings and meaningfulness	
Place of Preservation Tallinn University, Baltic Film, Media, Arts and Communication School	

SISUKORD

RESÜMEE	2
ABSTRACT	3
SISUKORD	4
SISSEJUHATUS	6
1. TEOOREETILISED LÄHTEKOHAD	9
1.1 Monumentaalsete mälumaastikega seotud probleemistik	9
1.2 Monumentide tähenduse ümbermõtestamine kui nurjatu probleem	15
1.3 Tähenduste konstrueerimine ja meedia roll selles	21
1.4 Nimetamise olulisus tähenduste konstrueerimisel	22
1.5 Monumentide tähenduste nõrgestamine	25
1.6 Varasemad uuringud	28
2. METOODIKA	32
2.1 Uuringu eesmärk ja uurimisküsimused	32
2.2 Uurimismetoodika	33
2.3 Andmekogumismeetod ja valim	34
2.4 Andmeanalüüsimeetod	39
3. UURINGU TULEMUSED	41
3.1 Faktoloogiline ülevaade Maarjamäe memoriaali monumentaalsest mälumaastikust teisest maailmasõjast tänapäevani ja konteksti muutustest	42
3.1.1 Ülevaade Maarjamäe ajaloost enne teist maailmasõda	42
3.1.2 Maarjamäe monumentaalne mälumaastik – siia 1940.–2018. aastatel rajatud, hävinud ja säilinud monumendid	43
3.1.3 Memoriaalansambli loomisel konstrueeritud tähendused: arhitektuurikonkursi lähteülesandest välja ehitatud suurteoseni	56
3.1.4 Ideoloogiliste narratiivide konstrueerimine Maarjamäel 1940 – 1975	67
3.1.5 Rituaalid ja tseremooniad Maarjamäe memoriaalkompleksis 1975 – 1994	71
3.1.6 Konteksti muutused ja argumendid, mis tänapäeval mõjutavad memoriaali ümbermõtestamist ja tema väärtustamist	76

3.2 Maarjamäe memoriaali tähenduste konstrueerimine uuritavates meediatekstides	85
3.2.1 Ühised ja eristuvad kategooriad ja teemad eri ajastutel memoriaalile antud tähenduste edasiandjana	85
3.2.2 Võtmetähtsusega teemad ja kategooriad ning nihked nendes 2018. aasta uuritavates meediatekstides.....	96
3.3. Maarjamäe memoriaalile tähenduste konstrueerimine uuritavates meediatekstides nimetamiste kaudu	112
3.3.1. Memoriaali ametliku nimetuse ja selle muganduste kasutamine uuritavates meediatekstides – memoriaali rajamise eesmärgi tähenduslikkuse konstrueerimine	112
3.3.2 Memoriaali nimetamine meediatekstides kui sellele tähenduste andmine otseselt teadvustamata metatasandil	117
4. JÄRELDUSED JA ETTEPANEKUD	130
KOKKUVÕTE	139
KASUTATUD ALLIKAD	144
Publitseeritud, käsikirjalised, internetiallikad ja suulised allikad:	144
Kasutatud arhiivimaterjalide loetelu:.....	153
Illustratsioonide loetelu:	156
LISA A. Maarjamäe memoriaaliga seotud tähtsamad sündmused ajaloolises kontekstis	159
LISA B. Koodide, kategooriate ja teemade kodeerimisloogika (NÄIDE)	160
LISA C. Memoriaali nimetamiste kodeerimisloogika (NÄIDE).....	161
LISA D. Uuritavate meediatekstide nimekiri	162

SISSEJUHATUS

Inimestele on oluline mõtestada oma eksistentsi, siduda minevikku oleviku ja tulevikuga, otsida tähendusi oma olemasolule, anda olemisele ja asjadele tähendus ja tähenduslikkus. Sündmused on inimeste jaoks enamasti seotud kindla asupaigaga ja füüsiliste objektidega – mälumaastikega, kus luuakse side minevikusündmustega visuaalsete füüsiliste märkide (monumentide) ja nende juures toimuvate tegevuste (paraadid, rongkäigud, miitingud) kaudu. Need mälumaastikud võivad olla traumaatilised ja ideoloogiliselt laetud, kui nende rajamine on seotud traumaatiliste perioodide ja võimurežiimidega, mida mäletada ja meenutada ei taheta.

Käesoleva magistritöö uurimisobjektiks on Pirita tee ääres asuv Maarjamäe nõukogudeaegne Nõukogude võimu eest võidelnutele rajatud memoriaalansambel. Kompleks on valminud mitmes etapis, eri aegadel, erinevate autorite loominguna. Maarjamäele on maetud Teise maailmasõja ajal ja järgselt nii Saksa kui Nõukogude poolel võidelnud sõjamehi. Memoriaalansambel on kunstiliselt kõrgetasemeline ja ainus monumentaalne modernistlik abstraktse kunsti ja maastikuarhitektuuriline kunstiteos Eestis (Juske, 2009, Lankots, 2018, Paulus, 2018, Tammik, 2018, Ojari 2018).

Memoriaal rajati Nõukogude võimu ülistamise eesmärgil, ometi on kogu kompleks kujundatud abstraktselt ilma nõukogudeaegse sümboolikata, omamoodi *tabula rasana* (puutumatu, algsest rikkumata ja välismõjudest vabas seisundis oleva asjana). Memoriaalansambel kõnetab eelkõige üldinimlikke väärtusi ja pakub külastajatele unikaalset ruumielamust.

Memoriaali tähendusväli on muutunud – täienenud ja mitmekihistunud –, nii nagu on muutunud Eesti ühiskond viimase poole sajandi jooksul. Viimased olulised muutused, mis mõjutavad ka memoriaali mõtestamist, on toimunud pärast kõrvalasuva Ajaloomuuseumi Maarjamäe filiaali hoonete ja väliala uuendamist ning uue, kommunismiohvritele pühendatud memoriaali rajamisega 2018. aasta augustis.

Uus memoriaal andis paigale uue tähendusliku funktsiooni ning ideoloogilist pinget lisava mõõtme (Lankots, 2018). Samas ka võimaluse sidusalt ühendada kaks memoriaali ja nende tähendusväljad ühiseks mälestamise ja mäletamise alaks. Uue memoriaali projekteerimise ja ehitamise ajal kerkis mitmel korral päevakorraile ka nõukogudeaegse kompleksi saatus – kas õige oleks lammutada või remontida?

Lähiajalugu tähistavate mäluobjektide ümbermõtestamine ja ideoloogilise tähenduse muutmine on alati keeruline ja kultuurilist traumat põhjustav, eriti nende jaoks, kelle jaoks on võim ja seda tähistavad sümbolobjektid isiklikus mälumustris sügavalt sees.

Uurimistöö eesmärk on tegeleda ühiskondliku probleemiga ja avada küsimust, kuidas tegeleda ideoloogiliselt tundlike mäluobjektide ümbermõtestamisega, et aidata toime tulla lähiajaloo kultuuriliste traumadega ning pidada diskussiooni erinevate institutsioonide vahel ja avalikkusega. Töö on oluline memoriaali muinsuskaitse alla võtmise perspektiivis. Eesmärgi saavutamiseks püstitasin uurimistöö raames uurimisküsimused:

1. Milline on arhiivimaterjalidele ja meediatekstidele tuginedes uuritava koha faktoloogiline ja kontekstil põhinev ajalooline taust alates II maailmasõjast kuni tänapäevani?
2. Milliseid tähendusi on uuritavates meediatekstides memoriaalile konstrueeritud kuuel erineval ajaperioodil eenduvate (eristuvate) teemade ja nimetamiste kaudu?

Uurimisküsimustele vastamiseks analüüsin arhiivmaterjale ja meediatekste ajavahemikust 1940–2018. Minu tööd saab käsitleda **ajaloolise uurimuse**na, kuna tagasivaatav periood on pikk ning kaasan tõlgendamisse lisaks otsestele meediatekstidel konteksti loovaid arhiivimaterjale. Kogutud materjalide uurimiseks kasutan kvalitatiivset sisuanalüüsi, mis toetab ajaloolise uurimismeetodiga kogutud kombineeritud materjalide (meediatekstid, arhiiviallikad, intervjuud) koondamist, süstematiseerimist ja analüüsimist.

Minu uurimus on interdistsiplinaarne. See seisneb eelkõige selles, et lähenen teemale nii arhitektuuriajaloolisest kui kommunikatsiooniteoreetilisele vaatenurgast. Olen varasemalt õppinud arhitektuuri ja ruumilist planeerimist (diplomiõpe) ning restaureerimist (magistriõpe) ning olen pikaaegselt töötanud ruumilise planeerimise ja muinsuskaitse valdkonnas. Leian, et selline kahetine uurijahuvi ja lai spekter on senistele uuringutele lisanduvaks väärtuseks.

Kuna ma ei saa eeldada, et mu töö edasised kasutajad sellist laiapõhjalist tausta ja teadmisi omavad, olen oma töös pühendunud uurimistöö illustreerimisele, et andmed oleksid paremini arusaadavad kõigile kasutajatele. Nii neile, kes seda uurimust põgusalt sirvivad, kui neile, keda teema põhjalikult huvitab. Töös kasutatud foto ja väljavõtted arhiivimaterjalidest pärinevad valdavalt avalikest allikatest ning on viidatud. Kaks fotot pärinevad Jaak Koppeli erakogust ning nende kasutamiseks magistritöös on luba küsitud ja saadud.

Magistritöö koosneb neljast peatükist, kasutatud kirjanduse loetelust ja lisadest. Töö esimeses peatükis avan probleemi olemuse, uurimuse jaoks olulised mõisted ja annan ülevaate teoreetilise raamistikust ning toon välja varasemate uuringute tulemused. Selles peatükis

näitan, miks on tegelemine lähiajaloo ja seda füüsiliselt meenutavate mäluobjektidega keerukas ja tundlik teema, milles seisneb selliste mälumaastike ümbermõtestamisel probleemi nurjatus, milles avaldub kultuuriline trauma ning millised on võimalused sellise probleemi leevendamiseks ja ümbermõtestamiseks.

Töö teises peatükis annan ülevaate töö raames läbi viidud uuringu eesmärkidest, uurimisküsimustest, kirjeldan valimit, selle moodustamise printsiipe ning andmekogumise ja andmeanalüüsi meetodeid. Töö kolmandas peatükis tutvustan läbi viidud uuringu tulemusi ja annan faktoloogilise ja konteksti avava ülevaate Maarjamäe memoriaali rajamisest (1940–2018) ning analüüsin paigale konstrueeritud tähendusi ja tähenduslikkust uuritavates meediatekstides (1966–2018) eenduvate teemade ja nimetamiste kaudu. Esitan uuringu tulemused uurimusküsimuste kaupa kolme alapeatükina.

Neljandas peatükis arutlen ja reflekteerin uurimuse tulemuste üle, teen ettepanekuid edasisteks uuringuteks ning toon välja rakenduslikud ettepanekud probleemiga edasi tegelemiseks. Kõige viimases osas võtan oma töö tulemused kokku. Töö lõpeb kasutatud kirjanduse loetelu ning lisadega.

Uurimuse arusaadavuse ja parema jälgitavuse huvides illustreerin oma töö ajateljel, kuhu olen koondanud Maarjamäe memoriaaliga seotud tähtsamad sündmused üldises ajaloolises kontekstis (lisa A), visualiseerin Maarjamäe monumentaalse mälumaastiku asendiplaani aerofotol (illustratsioon 02) ning piltlikustan oma töö tulemused erinevate joonistega ja tabeliga.

Soovin südamest tänada kõiki, kes magistritööle kaasa aitasid ja selle valmimisprotsessis olulise panuse andsid! Eelkõige soovin tänada dotsent Katrin Aavat teemani juhatamise ning aktiivse kaasamõtlemissaast eest kogu protsessi jooksul. Aitäh juhendajale Esta Kaalule, kes aitas hoida kõrgel motivatsiooni uuringu läbiviimisel, fookust „väljal“ ekslemisel ning tervikutunnetust töö kirjutamisel. Arhitektuuriajalooliste konsultatsioonide ning faktitäpsustuste eest tänan Oliver Orrot, Viive Leitsart, Leele Väljat ja Robert Treufeldti. Samuti olgu tänatud kõik endised ja praegused kolleegid ning magistriseminari grupi liikmed, kes varmalt kaasa mõtlesid. Eriline tänu Anita Jõgiste, Sabina Kaukisele, Sabina Trankmannile ja Signe Peipmanile, kes viimasel hetkel aitasid teksti „võõraste silmadega“ üle lugeda ja korrigeerida.

Samuti tänan Tallinna Linnavalitsust, kes pidas töö teemat kohaliku omavalitsuse tegevusvaldkonna korraldamise seisukohast oluliseks ja rakendusliku väärtusega ning eraldas magistritöö läbiviimise toetuseks Raestipendiumi.

1. TEOOREETILISED LÄHTEKOHAD

Selle peatüki eesmärk on luua teoreetiline raamistik, millele tuginen hilisema empiirilise materjali uurimisel ja analüüsimisel. Vaatlen mälumaastike tähendus(likkus)e ümbermõtestamisega seotud probleemistiku ning seda, kuidas tähendusi konstrueeritakse.

Peatükk koosneb kuuest alapeatükist. Esimeses alapeatükis (1.1) avan monumentidega seotud mälumaastiku probleemi olemuse. Teises alapeatükis (1.2) toon välja, milles seisneb kultuurilise trauma ja nurjatu probleemi paradigmast lähtuva monumentidega seotud konfliktilembuse. Kolmandas alapeatükis (1.3) vaatlen, kuidas konstrueeritakse tähendusi kommunikatsioonis ning milline on meedia roll tegelikkuse konstrueerimisel ühiskonnas. Neljandas alapeatükis (1.4) avan objektide nimetamise kui tähenduse konstrueerija olulisuse. Viiendas alapeatükis (1.5) analüüsin millised on võimalused kommunikatsiooni kaudu nõrgestada monumentidele antavaid tähendusi trauma leevendamiseks ühiskonnakordade muutumisel. Viimases alapeatükis (1.6) annan ülevaate varasematest uuringutest, mis on tegelenud monumendikultuuri, mälumaastiku ja monumendi konfliktisusega ning Maarjamäe memoriaali teemadega.

Oma uurimistöös lähtun sotsiaalkonstruktivistlikust arusaamast sotsiaalse tegelikkuse konstrueerimisel ning meedia rollil konstrueerijana ja vahendajana. Teooria raamistiku loomisel olen kasutanud kvalitatiivsele uurimisviisile omast **iteratiivsest lähenemisviisist**, mille puhul liikusin uurimistöö eri etappide vahel – teooria, andmete kogumine ja analüüs – pidevalt edasi-tagasi (Annist, Kaaristo, Cubero, jt, 2017).

1.1 Monumentaalsete mälumaastikega seotud probleemistik

Selles peatükis analüüsin probleemi olemust monumendi kui kollektiivmälu kandja ja ideoloogilise tähistaja rollis ning toon välja erinevate teoreetikute arvamused monumentidega seotud mälumaastike konfliktide olemusest ühiskonnakordade muutumisel.

Danesi ja Perroni (2005) tõlgitsuse kohaselt eristab kultuur inimest teistest liikidest - *Homo culturalis* on tähendust otsiv liik, kes otsinguil olemasolu **tähenduse** järele on leiutanud müüdid, kunsti, rituaalid, keele, teaduse ja teised kultuurinähtused (Danesi, Perron, 2005, viidatud Tamm, 2016, lk 7 kaudu). Ajaloolane ja kasvatusteadlane Milvi Martina Piir (2019) lisab, et inimesed on ajalised olendid, surelikud, kes on teadlikud neile antud aja piiratusest, ning sellest johtuvalt, on inimestele oluline küsida tähenduste järele, mõtestada

meie eksistentsi, siduda olemine mineviku ja tulevikuga, anda olemisele ja asjadele tähenduslikkus. Antropoloog Clifford Geertz (2007, lk 79) täpsustab, et *inimene on endakootud tähistusvõrkudesse püütud loom*.

Sotsiaalse konstruktivismi esindajad (Edmund Husserl, Alfred Schütz, Peter Berger ja Thomas Luckmann Kõuts-Klemm & Seppeli, 2018 kaudu; Palmaru 2009) toovad välja, et tähendusi luuakse ja neid ühtlustatakse kommunikatsiooni kaudu. Teun van Dijk (2010) lisab, et kommunikatsioon ei ole vaid keeleline, vaid väljendub ka füüsilistes sümbolites ja sõltub tugevalt kultuurilisest kontekstist.

Marek Tamm ja Saale Halla (2008) toovad võrdluse kirjandusteoreetik Stanley Fishilt (1991, 2000, viidatud Tamme ja Halla, 2008, lk 18 kaudu) laenatud **mälukollektiivide** tõlgendusmudeliga ja käsitlevad Eesti ühiskonda mälukollektiivide kooslustena, milles kollektiivi identiteet tugineb enamasti üksikutel, erilise tähendusega varustatud minevikusündmuste meenutamisel ja talletamisel ning teiste sündmuste unustamisel või teadlikul ja ebateadlikul ignoreerimisel, mis määrab ära selle, mis on minevikust oluline ja mälestamisväärne. Kõikide tänapäevaste monumendikonfliktide (Lihula, Pronkssõdur, Maarjamäe memoriaal jt) juures on need kaks mälukollektiivi olnud eesti- ja venekeelne kogukond.

Tamm & Halla (2008), tuginedes Peter Burke'i (2006), Joël Candau (2005) ja Paul Ricoeur'i (2000) käsitlustele, järeldavad, et sündmused on inimeste jaoks enamasti seotud kindla asupaigaga ning mälu on lahutamatu mälupaigast, mis hoiab üleval mälestust konkreetsest sündmusest ning „**mälupaigad**“ moodustavad omalaadsed „**mälumaastikud**“, kus mälu vahenduskanaliteks minevikuga luuakse peamiselt läbi visuaalse esitluse (monumendid, linnaruum, maastik) ning tegevusliku, rituaalse toiminguga (paraadid, rongkäigud, miitingud, jm), mis põlistavad regulaarselt teatud minevikusündmusi.

Duncan Bell (2008) on öelnud, et minevik ei ole võõras maa, vaid ajalood kummitavad tänapäeva maailma, kujundades ühtelugu nii üksikinimest kui ka kollektiivi. Antropoloog Joël Candau (1998) täiendab, et just traagiliste mälestuste jõud peitub selles, et nad on alati valmis kummitama inimesi ja gruppe, kes peavad end mälestuste valvuriks. Ajalugu muutub, sellega koos muutuvad ka meie hoiakud eelnevatele ajalooperioodidele ja sündmustele. Tarmo Jüristo (2018) leiab, et kui tahta minevikuga rahu teha, peitub võti meis endis – ennekõike selles, kuidas me monumente vaatame ja millise tähenduse neile anname, mitte niiväga selles, milliseks need füüsiliselt vormitud on.

Marek Tamm ja Pille Petersoo (2008) leiavad, et kuna meie **monumendikultuur** on väga õhuke ja meil on neid võrdlemisi vähe, kipume me neid ülehindama ja muutused

monumendimaastikul (uute kavandamine, olemasolevate teisaldamine) tekitavas meis erutust, ärritust ja hirmu, et meie „**monumentaalne mälumaastik**“ paisatakse segi. Nii on tulid monumentide pärast ja ümber kiired tulema.

Mitmed monumendikultuuri uurinud autorid toovad välja, et eestlased ei ole monumendirahvas – meil on neid väga vähe, nad tähistavad meile mitteolulisi või traagilisi aegu ja võõrvõimu sümboleid, mida me mäletada ei taha (Kivimäe, 2005; Tammik, 2009; Tamm & Petersoo, 2008; Jüristo, 2018). Tadeáš Říha, Roland Reemaa ja Laura Linsi (2018) kirjeldavad ilmekalt, et traditsiooniline monument näib Eesti kontekstis pigem välismaise sissetungijana: nad on väikesed, viltused, ümber paigutatud, unarusse jäetud, nende kohalolu on marginaalne, traditsioon olematu, vorm moonutatud kultuurilisest nihkest ja nad seisavad oma ükskõikses ümbruses justkui suveniirid kaugelt mail.

Ometi avaldub inimeste hoolivus või vastuseis monumentide suhetes sageli alles siis, kui nad satuvad mõne konflikti keskmesse (Tamm & Petersoo, 2008). Říha, Reemaa & Linsi (2018) lisavad, et monumendi põhjendus, asukoht ja vorm pakuvad avalikkusele kummalist huvi, mis väljendub seeläbi, et monumendi eemaldamine või rikkumine ei jää kunagi tähelepanuta, mis näitab, et kuigi monumendil ei pruugi olla enam endist mõjuvõimu, on see paljude jaoks siiski oluline arhitektuurne tähis.

Jean-Pierre Miaudier'i (2003) ja Marek Tamme (2004) arvates lasub selle põhjus selles, et **eestlaste kollektiivmälu** on loomult mittemateriaalne, ta on hoitud keeles, laulus ja suulises pärimuses. Monumendid seevastu on materiaalsed ajaloo tunnistajad, hetkejäädvustused, mis kannavad rahvuslikku või riikliku mälu (Raisma, 2005). Skulptor Jaak Soans (2005) toob välja, et skulptuuril on inimestele tohutu mõju, mis avaldub ruumi väljenduslikkuse kaudu. Eesti ajaloolase ja museoloogi Mariann Raisma (2005) arvates võib skulptuur olla nagu pomm – selle sisuks on sageli abstraktne mõte (vabadus, võit, vastupanu, emadus, jm) ning selle loomise eesmärk ja tähendus võib ühel hetkel, muutuste protsessi, kujuneda plahvatusohtlikuks. Ka arhitekt Toivo Tammik (2009) nõustub, et igavikku suunatud monumendid on sageli seotud suurte poliitiliste ja heroiliste sündmuste jäädvustamisega, mis aja ja arusaamade muutudes kaotavad oma positsiooni.

Nii on eestlaste leige suhe monumentidesse põhjendatav vastuoluga meie mittemateriaalse kollektiivmälu ja monumentide poolt kantava füüsilise mäluobjekti olemuse vahelises vastuolus. Tabavalt on seda vastuolu kirjeldanud skulptor Villu Jaanisoo (2005), kelle meelest kunst teeb nähtavaks nähtamatuid protsesse, mida teiste vahenditega ei suudeta nähtavaks teha. Říha, Reemaa, Linsi (2018) lisavad, et endiselt omal kohal seisvaid monumente nähakse ajalooliste eksimuste pikendustena ning seetõttu igavik **provotseerib**.

Kunstiteadlane Juta Kivimäe (2005) toob välja, et monumendikultuur Euroopas on seotud eelkõige kodanluse (kesklassi) kui ühiskonnaklassi välja kujunemisega ja selle sooviga väljendada talle olulist linnaruumis nähtaval viisil, **rahvusmonumendina** – kaemusliku sümbolina rahva identiteedile. Kuid Eestis tekkis kodanlus alles 20. sajandi alguses ning meie rahvusmonumentidena võib käsitleda Vabadussõja monumente, mida hakati püstitama alles Esimese maailmasõja järel (Kivimäe, 2005). Mart Viirand, Aet Annist ja Toomas Gross (2017) määratlevad rahvuslust ehk natsionalismi poliitilise doktriinina, kus rahvuseluse aluseks on kultuur, keel, religioon, ajalugu ja territoorium ning tänapäeval lisandub rahvuseluse käsitlelele arusaam, et ideaalis moodustab rahvus riigi eraldiseisva territoriaalse ja poliitilise üksusena.

Arhitekt Toivo Tammiku (2009) hinnangul on Eesti monumendikultuuri kiratsenud kogu XX sajandi – vabadussõja monumendid olid harva kunstilisel tipptasemel ning alles Nõukogude ajal jõuti professionaalsuseni, kuid kahjuks polnud totalitaarse režiimi tingimustes ideaale, mida monumentaalkunstis presenteerida ning mis oleksid mõistetavad ka tänasel päeval, mil ühiskonnakord on muutunud.

Marek Tamm ja Pille Petersoo (2008) hinnangul peituvad meie **monumenditülide** juured nii meie traumaatilises lähiminevikus kui tänases ühiskondlik-poliitilises olukorras – monumendid on ju pelgalt tummad võõrvõimu põlistajad ja meenutajad, kuid neid hoiavad elusatena inimesed, kes nendega samastuvad. Karsten Brüggemanni ja Andres Kasekampi (2008) hinnangul näitlikustavad monumendikriisid minevikuga toimetuleku raskusi **lõhestatud ühiskonnas**, kus valitsevad võistlevad identiteedid.

Říha, Reemaa, Linsi (2018) täpsustavad, et arhitektuur väljendab alati võimulolijate huve, kuid monumenti eristab arhitektuurist see, et ta teeb seda otseselt – monument on selgesõnaliselt **poliitiline** ja ainult **esindav**, täiendades, et sõnaselge ja kaudse poliitika eristamine on Eestis vaikimisigi **hägune**, kuna siinseid alasid on vaheldumisi valitsenud mitmed jõud, kelle jaoks on siinne **ääremaa**, ning ääremaaks olek on üks vähestest tunnustest, mis on siin ajast aega muutumatult samaks jäänud. Ka 2015–2019 kultuuriministri ametit pidanud Indrek Saar (2018) toob välja, et monumentide ja nende tähenduste mitmevalentsuse teema tõstatamiseks on Eesti kohane paik – meie lugu on täis muutuvaid narratiive ja nende jätkuvat ringijutustamist. Kaugus kesksetest institutsioonidest ja samas kohustus järgida nende seatud seadusi on nõudnud erilist ellujäämistaktikat, muutes ääremaa valvsaks, kuid samas ka võimalusterohkeks kohaks (Říha, Reemaa, Linsi, 2018)

Říha, Reemaa & Linsi (2018) toovad esile, et viimasel ajal on kõikjal maailmas hakatud kahtlema monumendi mõttemääratluses, monumendi käsitlemine pelga

mälestusmärgina on muutunud aina vastuolulisemaks – mida, kelle jaoks, kelle loal ja kui kauaks monument mälestab? – ning lisavad, et Eesti kultuuriline eripära paistab olevat kooskõlas laiema usaldamatusega monumendi kui rõhuva võimu kandja vastu kuna monumendi mõiste on ajal, kui revolutsioone korraldatakse sotsiaalmeedias ning monumendi staatusele võib pretendeerida postitus, foto või sündmus, muutunud peaaegu võimatuks.

Maarjamäe memoriaalile lisab sümbolina raskust/tugevust see, et tegemist on **sõjamälestusmärgiga**, mille üks eesmärke on olnud alati mälumaastiku sümboolne hõivamine või selle tähenduse muutmine (Tamm & Halla, 2008). Siobhan Kattago (2008) hinnangul on sõjamemoriaalid ülimalt sümboolse tähendusega **mälupaigad** (*lieux de memoire*), olemuselt negatiivsed ja abstraktsed monumendid, mis jätavad sihilikult ruumi mõtisklusele ning langenud sõdurite perekondade ja sõjaveteranidele haa asendajatena neile, kes on maetud võõrasse mulda. Říha, Reemaa, Linsi (2018) lisavad, et memoriaalarhitektuuri klassikaline võte on tekitada tahtlikku, dramaatilist tühjust – millegi või kellegi kadumise otsest ruumilist tõlgendust.

Kask (2017) toob **memoriaali ja monumendi vahelise erinevusena** välja nende funktsionaalsuse linnaruumis: monument on traditsiooniliselt tajutav arhitektuurse elemendina (sammas, skulptuur, obelisk, jne) ning memoriaal on maastikuline objekt, mille puhul antakse selle mälestamise ja leinaline eesmärk edasi kujundatud (linna)ruumi kaudu.

Sõjamemoriaale hakati rajama juba muistses Kreekas, arvukamalt pärast esimest maailmasõda, eriti laialdaselt just Tundmatu Sõduri haudadena, mis said omalaadseteks religioosseteks paikadeks, kus austati langenuid (Inglis, 1993, viidatud Kattago, 2008, lk 55 kaudu). Monumendi ees põlev **igavene tuli** sümboliseerib elu, mis kunagi ei kustu ega unune ning rituaalsed auvahtkonnad haa juures demonstreerivad ühekorraga nii leina kui rahvusriigi võimu – tundmatu ja anonüümne surm muutub üleloomulikuks: olematusest ja tundmatusest tõuseb see igaveseks ohvriks rahvuse suurema hüvangu nimel (Kattago, 2008). Reinhart Koselleck (2001/2002, viidatud Kattago, 2008, lk 59 kaudu) täiendab, et kui Esimese maailmasõja järgsed mälestusmärgid kujutasid üldjuhul sõjas hukkumist auväärsena, siis Teise maailmasõja järgsete mälestusmärkide alustpaneavaks teemaks sai **arusaamatu, mõttetu surm**. Kattago (2008) põhjendab seda sellega, et teine kujutas teistlaadi sõjategevust, milles tsiviilisikute surm, genotsiid ja laastatud ja lõhestatud Euroopa jätsid varju langenud sõdurite surma.

Katrin Aava ja Ülle Salumäe (2013) toovad nähtavale tähenduslikkuse, mis luuakse monumendikultuuri abil ja kommunikatsiooni kaudu – rahvuslikud ja riiklikud narratiivid raiutakse füüsiliselt kivisse, et tähistada avalikus ruumis rituaalne diskursuse kord, kujundada

sellest johtuvalt vastav linnaruum ja sooritada seal olulistel tähtpäevadel rituaale. Just nende **rituaalide ja tseremooniade** kaudu antakse, kinnistatakse, aga ka muudetakse monumentide tähendusi. Just need on sageli sündmused, mille tõttu skulptuurid ja mälestusmärgid saavad ühiskonnakorra muutudes pingete allikaks. Kattago (2008) tõlgitsuse kohaselt esindavad Nõukogude sõjamemoriaalid Nõukogude eliidi vajadust **mütologiseerida** Nõukogude Liidu rajamist, ülistades mitte rahvuskangelast, vaid Nõukogude kangelast ehk *homo soveticus*’t isikuna, kes on pigem seotud klassisidemete kui rahvuslike, keeleliste või kultuurisidemetega. Selline mütologiseerimine on loogiline eriti okupeeritud aladel, kus legitimeerida tuli nii sõjakaotused kui uus ideoloogia ja vaatenurk sõjale (Kattago, 2008).

Kattago (2008) juhib tähelepanu Lääne ja Nõukogude Liidu Teise maailmasõja sõjamemoriaalide kunstilisele erinevusele: Läänes olid need uutlaadi abstraktsed teosed, samas kui Nõukogude Liidus püsis langenud sõduri heroiline kujutlemine mammutlikes, sotsialistliku realismi stiilis häbenematult heroilistena. Maarjamäe memoriaal liigitub selgelt esimese, seega Nõukogude Liidu kontekstis erandliku alla.

Karsten Brüggemann ja Andres Kasekamp (2008) toovad esile, et eestlased kultuurse rahvana on võimelised monumendisõdades tsiviliseeritult käituma, mida näitab taasiseseisvumisele vahetult eelnenud ning järgnenud ajajärk, mil samaaegselt Vabadussõja monumentide taastamisega võeti maha Nõukogude asjameestele (Leninid, eesti soost kommunistid) püstitatud ausambaid, kuid Nõukogude sõjamälestusmärgid jäid paigale.

Tulles peatükki kokku võttes tagasi inimeste kui tähendust loovate ja otsivate olendite ning kivisse raiutud ajaloo seostamise suhtesse, soovin teemat avardada. Tallinna kesklinnast on praktiliselt kadunud Nõukogude ajal rajatud unikaalsed ehitised – suurobjektid, sümbolehitused. Praktiliselt lammutatud on Sakala keskus (hoone arhitekt: Raine Karp; valminud 1985. aastal, lammutatud 2007. aastal, säilitati ainult nurgatorn tänase Solarise keskuse osana), tundmatuseni moonutatult on rekonstrueeritud endine peapostkontori hoone Narva mnt ja Hobujaama tänava nurgal (arhitektid Raine Karp ja Mait Raigna, 1980. aasta), teenindusmaja (arhitekt Maimu Kaarnaväli, 1974. aasta), arvutuskeskuse hoone (arhitekt Vilen Künnapu, 1973-83) jpt. Nii on Nõukogude perioodi unikaalsetest ehitistest säilinud kesklinnas ainult linnahall (arhitektid: Raine Karp, Riina Altmäe, 1980. aasta) ja rahvusraamatukogu (arhitekt Raine Karp, projekteerimisega alustati 1984, valmis 1993. aastal). Ühe ajastu füüsilised jäljed linnaruumis on peaaegu kustutatud, mälumaastik muudetud. Maarjamäe memoriaal on küll alles, kuid tema olemasolu ja terviklikkus mureneb iga hooldamata jäänud aastaga.

Kokkuvõtvalt saab nentida, et tegelemine ajaloo ja seda füüsiliselt meenutavate mäluobjektidega on keerukas, iseäranis tundlikud on teemad, mis haakuvad lähiajalooa. Siis on side traumaatilise minevikuga, sealhulgas osalemine võimu idealiseerivatel rituaalsetel üritustel, veel paljudele selgelt meeles ja raskena tajutav. Nõukogudeaegsed monumendid on erinevate ajalootõlgenduste kandjad ning sellisena erinevate mälukollektiivide identiteetide määratlemise alustena ja mälumaastiku osadena jätkuvalt potentsiaalseteks konfliktikohtadeks minevikusündmuste mõtestamisel ja väljakutseks nendega rahu tegemisel.

1.2 Monumentide tähenduse ümbermõtestamine kui nurjatu probleem

Selles peatükis keskendun keerulise tähendusega mäluobjektide ümbermõtestamise probleemi olemusele. Lähtun nurjatu probleemi teooriast ning analüüsin selle väljendumist muutuste protsessis identiteedi, kultuurilise trauma, võimu ning seda legitimeeriva ideoloogia ja propaganda kaudu. Võimu ja ideoloogia kohta on avaldatud palju erinevaid teooriad ja nägemusi. Esitlen alapeatükis ära olulisemad, millest lähtusin uurimistöö koostamisel ja mille olulisus abistas mõista neid võtmetermineid oma uurimistulemuste kontekstis.

Tamme ja Halla (2008) hinnangul ei säilita monumendid oma esialgset tähendust, vaid uued põlvkonnad ja **uued mälukollektiivid kirjutavad neid üle uute tähendustega**. Tarmo Jüristo (2018) toob paralleeli Prantsusmaaga ja tõdeb, et kui Bastille oleks 1789. aastal lõhkumata jäänud, oleks see tõenäoliselt tänagi alles. Maastiku muutmine on üks võimalustest muuta inimeste ning mälukollektiivide mälu ja identiteeti (Radstone, Hodgkin 2003; Stewart, Strathern, 2003 viidatud Tamm & Halla, 2008, lk 21 kaudu) ning kõige vahetumat mõju avaldavad kollektiivsele identiteedile ümberkorraldused avalikus ruumis: vanade monumentide kõrvaldamine ja uute püstitamine (Tamm & Halla, 2008). Siobhan Kattago (2008) lisab, et ka sõjamemoriaalide juures hajuvad ajapikku kõik poliitilised ja sotsiaalsed identifitseerimised, mis püüavad „suremist millegi eest“ visuaalselt tabada ja püsivalt fikseerida. Seetõttu **muutub paratamatult ka sõnum**, mida memoriaal pidi algselt väljendama (Koselleck, 2002, viidatud Kattago, 2008, lk 59 kaudu).

Ideoloogiliselt keerulise ajalooa monumentide ümbermõtestamine on klassikaline **nurjatu probleem** (*wicked problem*). Termin sai esmalt tuntuks planeerimise valdkonnas Horst Wilhelm Ritteli ja Melvin Webberi (1973) käsitluses, kelle määratluses on nurjatu probleemiga tegemist siis, kui probleem on lahendamatu, kontrollimatu või valitsematu.

Hiljem on termin koos olemusega võetud kasutusele ka teistes valdkondades, sealhulgas ühiskonnateaduses, säilitades nurjatu probleemi põhiolemuse – tegemist on probleemidega, mida saab ainult leevendada või ohjeldada, mitte lahendada (Lauristin, 2018; Selg, 2018; Vihalemm, 2018).

Peeter Selg (2018) on toonud esile, et nurjatud on täpselt defineerimatud probleemid, mis on lahendamatud oma **ebaselguse** tõttu, nende käsitlemise tingimused muutuvad sageli protsessi käigus, nende olemust mõistetakse alles tagant järele, nad muutuvad riukalikuks tihtipeale alles siis kui neid hakatakse lihtsal viisil lahendada. Marju Lauristini (2018) arvates on nurjatud probleemid sotsiaalsed, ajendatud konkreetsete isikute **hirmudest**, muutudes nurjatuks alles siis, kui lahendamisse sekkub kolmas pool, enamasti meedia näol, kes tõlgendab situatsiooni oma nägemuse järgi. Triin Vihalemm (2018) on nurjatu probleemi näitena toonud välja **lõimumisest** lähtuvad probleemid, kus põrkuvad võim ja identiteedid.

Kõige reljeefsemalt plahvatas kahe rahvusgrupi (mälukollektiivi) identiteedil põhinev nurjatu probleem pronksiöö ajal ning paralleelide tõmbamine Pronkssõduriga on igati asjakohane ka Maarjamäe memoriaali ümbermõtestamisega seoses. Nurjatud probleemid tõukuvad muutustest ühiskonnas ja vastandumisest erinevatel seisukohtadel olevate osapoolte osas (Lauristin, 2018; Selg, 2018; Vihalemm, 2018).

Muutusi ühiskonnas ei pea pelgama, need on võimalused arenguks. 20.–21. sajandi ühe huvitavama postkommunistlikes riikides kultuuritraumade uurija Piotr Sztompka (1994) sõnul on inimühiskond pidevas muutumises, see on mitmetasandiline, omavahel seotud protsesside kompleks. Muutus on ühiskonna universaalne ja kõikehõlmav tegur (Sztompka, 2004). Edward Shils (1981) lisab, et ühiskond eksisteerib ainult läbi aja – see on ajutiselt moodustatud. Kuid mõned muutused võivad osutuda traumaatiliseks ning nendega on raske(m) toime tulla või neid tagantjärele rehabiliteerida. Jeffrey Aleksanderi (2004) kohaselt ilmneb **kultuuritrauma**, kui kogukonnaliikmed tunnevad, et nad on sattunud osaliseks mingis kohutavas sündmuses, mis jätab kustumatu jälje nende grupiteadvusesse ja mällu ning muudab nende identiteeti põhjalikult ja pöördumatult.

Pjotr Sztompka (2004) hinnangul on traumaatilised ainult need ühiskondlikud protsessid, mis toovad kaasa muutusi, mis on äkilised ja kiired (revolutsioonid, turgude kokkukukkumine, keskkonnareostus, vaesuse kasv ühiskonnas), terviklikud ja laiaulatuslikud (revolutsioonid), **põhimõttelised** (muutused põhilistes väärtustes, **võimuvahekordade ja hierarhiate muutus**, kuritegevuse ja korruptsiooni kasv) ning ootamatud (valuuta devalveerimine). Ron Eyerman (2004) lisab, et trauma kui kultuuriline protsess on pikaajaline ja seotud kollektiivse identiteedi kujunemisega ning kollektiivse mälu konstrueerimisega,

viitab dramaatilisele identiteedi ja tähenduse kaotusele, purunemisele sotsiaalses kangas, mis mõjutab ühte gruppi inimesi, kes on saavutanud teataval määral ja/või teatavates küsimustes ühtekuuluvuse. Sztompka (2004) hinnangul on trauma iseenesest niivõrd ambivalentne, et võib olla nii konstruktiivne (edasiviiv) kui destruktiivne (hävitav) ning traumast üle saamine sõltub individuaalsete ressursside ulatusest (haridusest, võrgustikest, juurtest, majanduslikus kapitalist jms). Nii Sztompka (2004) kui Eyerman (2004) leiavad, et kultuurilisest traumast üle saamine on enamasti saavutatav **põlvkondade vahetumisega**, kellel pole otsest kogemust algse sündmusega.

Nii võib järeldada, et probleemi nurjatus ideoloogiliselt keerulise taustaga monumentide ümbermõtestamisel ning trauma tekkimine erinevatel huvipooltel on tihedalt seotud identiteedi, võimu, ideoloogia ja propaganda küsimustega. Järgnevalt avan need mõisted ja teemad minu uurimuse ja selle tulemuste seisukohalt oluliste autorite teoreetiliste seisukohtadega.

Monumendikonfliktide nurjatute probleemide olemuslikkusest kõnelevad ka Brüggemann ja Kasekamp (2008), kes toovad välja, et monumendikonfliktid näitlikustavad minevikuga toimetulekuraskusi lõhestunud, võistlevate **identiteetidega** ühiskonnas ning viitavad, et Eesti-taolise väikeriigi ajaloopoliitika ei sobitu ei Läänes ega Idas populaarsetesse raamidesse ning jääb mistahes vormis rünnaku objektiks – Kolmanda *Reich*’i mundris sõduri nimetamine „vabadusvõitlejaks“ võib solvata vene keelt kõnelevat mälukollektiivi. Karsteni ja Kasekamp (2008) hinnangul on raskuste tuumaks ja konflikti alguseks eestlaste ja venelaste kõige fundamentaalsem erinevus erinevates hinnangutes Teise maailmasõja sündmustele. Tamm ja Halla (2008) täpsustavad, et venekeelne mälukollektiiv väärtustab suure isamaasõja pärandit, mis on kantud „välisvaenlase tõrjumise“ narratiivist, samas kui eestikeelne mälukollektiiv väärtustab Eesti vabadussõja pärandit, mida kannab narratiiv „väikerahva vabadusvõitlusest“. Airi-Alina Allaste ja Kadi Annuk (2016) lisavad, et Nõukogude repressioonide mälestamine on kujunenud rahvusliku ühtsustunde tagamise ülesandel Eesti nõukogudejärgse rahvusliku narratiivi põhimotiiviks.

Eestile tähendab oma ajalooga toimetulek vajadust tunnistada, et saadud on paljurahvuseliseks ühiskonnaks, mille reegleid kehtestab enamus (Brüggemann & Kasekamp, 2008). Kattago (2008) täiendab, et eestlaste vaatevinklist lisanduvad Euroopa üldistesse fašismist vabastamise ülistamise diskursusesse iseseisvuse kaotamise, küüditamiste, hävitatud linnade, sõjaväelaste ja tsiviilisikute surm, vastupanuvõitlejate ja metsavendade vastupanu Nõukogude Liidule.

Tamme ja Halla (2008) hinnangul kutsutakse „**mälukonfliktid**“ esile siis, kui radikaalsetel tuumrühmadel õnnestub mobiliseerida neutraalne enamus, kes rakendatakse tuumiku eesmärkide teenistusse. Rõha, Reemaa ja Linsi (2018) täiendavad, et monumendid on pilatuna ja hukkamõistetuna alati eesliinil tegutsejale lihtsaks sihtmärgiks.

Viirand, Annist ja Gross (2017) toovad välja, et poliitiline **võim** ja juhtimine on mingil kujul olemas igas ühiskonnas, enamasti eesmärgiga hoida võimul teatud isikuid või isikute rühmi ning võim tähendab eelkõige suutlikust panna teised tegema midagi, mida nad muidu ei teeks. Michel Foucault (2011) laiendab teemat ja nimetab võimuks salapärast nähtust, mis on ühteaegu nähtav ja nähtamatu, esil ja varjatud, kõikjale ulatuv, võimu teostatakse kõikjal, kus võimu leidub, seisnedes esmajoones jõudude vahekorras ning võim funktsioneerib, ta teostub võrgustikuna ja selles võrgustikus inividid mitte ainult ei ringle, vaid on alati samaaegselt võimule allumas ja võimu tarvitamas; inividid pole kunagi võimu liikumatu või leplik sihtmärk, nad on alati ka võimu vahendajad ning võim liigub inividide kaudu, kelle ta on loonud, mitte ei rakendu nendele. Viirand, Annist ja Gross (2017) on võimu defineerimisel konkreetsemad ja määratlevad, et võim:

- ✓ tuleb üldiselt kontrollist ressursside üle (mida teistel on vaja ja mida nad seepärast himustavad);
- ✓ on alati suhe (üks isik on võimul teis(t)e suhtes);
- ✓ on alati situatsiooniline (võimusuhted muutuvad erinevates olukordades);
- ✓ on positsiooniline (võim annab positsiooni võimulolijana või võimutuna, see omakorda annab inimesele rolli ja käitumise mudeli ja kutsub esile teiste suhtumise muutumise);
- ✓ on piiratud (absoluutset võimu ei ole olemas, isegi mitte türannil, kuna võim sõltub paljudest asjaoludest, kus pisut muutuv situatsioon võib võimust ilma jätta).

Nii on võimu määratlemine konkreetsetel juhtumil, minu uurimustöö seisukohalt – võimule pühendatud sõjamemoriaali tähenduste loomisel ja nende tähenduste ümbermõtestamisel – võrdlemisi keeruline. Võimu ja sellega seotud ideoloogia ning identiteedi küsimusi tuleb analüüsida muutuste kontekstis – milline oli võim ja selle ideoloogia, mille ülistamiseks memoriaal rajati ning milliseid tähendusi võimu ja ideoloogia markeerimiseks (sümboliseerimiseks) anti memoriaalile Nõukogude perioodil. Samuti seda, kuidas võimusuhted ja tähenduste andmine muutus ühiskonnakorra muutumisel Eesti iseseisvuse taasisese perioodil ning kaasajal, pea 30 aastat taas vabas riigis.

Ka mineviku aktsepteerimist (**tolerantsust**) saab käsitleda võimu ilmnemisena, võimu kasutamisenä. Vajalik on piisavalt mõjuka grupi esile kerkimine, kelle arvamus tulemust ühes

või teises suunas mõjutama hakkab. Teun van Dijk (2005) toob välja, et aktsepteerimine, sallivus ja mitmekesisus (ning nende vastandid) on tüüpilised eliidi teemad ning kuni eliidid ei aktsepteeri täiesti siiralt mingit teemat, niikaua pole ka tõenäoline, et seda teeb elanikkond tervikuna.

Viirand, Annist ja Gross (2017) rõhutavad, et võim on tihedalt seotud **ideoloogiaga**, mis võib niihästi võimustada kui alla suruda, olles nii sageli võimu ja/või võimulolija legitimeerimise (seadustamise) vahendiks. Foucault (2011) toob välja, et alates keskajast on õigussüsteemi põhirolliks võimu **legitiimsuse** kinnistamine. Teun van Dijk (2005) täiendab, et ideoloogia on põhimõtete kogum, mis moodustab grupi maailmavaadet moodustavate uskumuste vundamendi, olles omakasupüüdlik, tingitud grupi materiaaletest ja sümboolsetest huvidest, millest tähtsaim võib olla võim teiste gruppide üle ning võimuhuvi võib olla ideoloogia tekke põhitingimuseks ja eesmärgiks. Ka Ragne Kõuts-Klemm ja Küllik Seppel (2018) täpsustavad, et kõige üldisemalt defineerituna viitab ideoloogia mingisuguste ideede ja uskumuste süsteemile, millest juhindutakse tegevustes ja kommunikatsioonis, kusjuures ideoloogiat käsitletakse sageli valeteadvusena ja massimeediat domineeriva ideoloogia levitajana. Aava ja Salumäe (2013) täiendavad, et ideoloogiat hakatakse pidama normaalseks (loomulikuks) kui inimesed ei taju enam, et tegemist on ainult ühe võimaliku maailmanägemusega, nii on **loomulikustatud ideoloogiad** ühiskonnas aktsepteeritud kindlad tõekspidamiseks, mille väljaütlemist ei panda tähele.

Teun Van Dijk (2005) toob võimu ja ideoloogia suhtes välja, et pole olemas „isiklikku“ ideoloogiat, vaid ideoloogiat konstrueerivad, kasutavad ja muudavad grupid liikmed sotsiaalsete agentidena ning „ideoloogia“ negatiivne tähendusvarjund ja argikasutus näitab, et ideoloogia väljendab või varjab isiku sotsiaalset või poliitilist positsiooni, vaateid või huve: vähesed „meist“ (Läänes või mujal) nimetavad oma uskumussüsteeme või veendumusi „ideoloogiaks“, vastupidi – Tõde kuulub „meile“, „nende“ oma on Ideoloogia.

Philip M. Taylor (2011) lõimib võimu ja ideoloogia suhtesse **propaganda** mõiste, tuues välja, et propaganda on jõuline vahend võimuhete põlistamiseks ning et suur osa propagandateooriatest toimib eeldusel, et informatsioon on võim ja informatsioonivoo kontrollija omab võimu selle vastuvõtja üle. Kõuts-Klemm ja Seppel (2018) lisavad, et võrreldes tänapäevaga oli kommunikatsiooniuringute tekkeajal propaganda neutraalsema ja kohati isegi positiivse tähendusega.

Tarmo Jüristo (2016b) lisab nurjatute probleemide spektrisse praeguse Läänemaailmas leviva **radikaalsuse tõusu**, millega kaasneb suurte ja lihtsate narratiivide tagasitulek. Jüristo (samas) järeldeb, et radikaalsuse kasv on väga viljakaks pinnaseks **poliitilisele probleemidele**

ja see tuleneb ebavõrdsuse kasvust: Läänemaailmas on, üle pika aja, iseseisvasse ellu astumas põlvkond, kellel ei ole olemas väljavaadet elada paremini kui nende vanematel. Radikaalsuse tõus loob õhustiku, mis on küps senisest teistsuguse poliitika esile tõusmiseks. Ka Raivo Vetiku (2008) toob välja, et Pronkssõduri kriisi vahetu põhjus oli just Eesti parteide sisepoliitilise võimuvõitluse ja Venemaa mõjuga Eesti sisepoliitikale koosmõjus.

Kokkuvõtvalt võib erinevatest teoreetilistest käsitlustest järeldada, et Maarjamäe mälumaastiku tähendu(likku)se ümbermõtestamine on nurjatu probleem – siin põimuvad tihedalt võimu, ideoloogia, identiteedi ja kultuurilise trauma niidistikud, millest moodustub sümboolsuse ja tähenduslikkuse võrgustik, tundlik teema. Eestis on teine maailmasõda ja selle tulemused kahtlemata traumaatiline ajaperiood, millest tingitud traumad on korduvad (Teise maailmasõja ning taasiseseisvumise järgsed) ja põhimõttelised, tingitud väärtuste, võimuvahetuse ja hierarhiate muutumisest.

Igasugune muutus ühiskonnas ei pruugi mõjuda katastroofina, mis sunniks ühistegevusele ja kasvataks ühe või teise grupi aktiivsust, kuid järskude muutuste (näiteks memoriaali lammutamise otsus) korral, võib eeldada aktiivset reaktsiooni senise olukorra säilitamise suunas. Siin väljendubki ilmekalt monumendikonflikti nurjatus, kuna see baseerub kahe rahvusgrupi (mälukollektiivi) diametraalselt erineval, rahvusgrupi identiteedi aluseks oleval arusaamal Teisest maailmasõjast, kes võivad seda ühiskonna lõhestamiseks või oma (poliitiliste) huvide reljeefseks väljatoomiseks Maarjamäe mälumaastiku eri hetkedel ära kasutada. Nii juhtus see Tõnismäel Pronkssõduriga ning miski ei välista sarnase konflikti taaslavastamist Maarjamäel.

Probleemi nurjatust leevendab suure tõenäosusega aeg, ajalookirjutuses ühisosa otsimine ja uute põlvkondade pealekasvamine, kellel puudub okupatsioonivõimu ja selle põlistamise ideoloogiate ning rituaalidega otsene seos ning kes seetõttu võivad vaadata memoriaali läbi muutunud tähendustevälja ja kunstiväärtuste prisma, jättes selle rajamise ideoloogilise tähendu(slikku)se kõrvale. Kuid probleem võib ka leevenemise asemel eskaleeruda tänases Lääne kultuuriruumis üha kasvava radikaalsuse tõusu tõttu.

1.3 Tähenduste konstrueerimine ja meedia roll selles

Selles peatükis võtan vaatluse alla, kuidas tähendusi teadlikult, meedia vahendusel konstrueeritakse. Toetun sotsiaalse konstruktivismi paradigmale ja meedia rollile selles protsessis. Ragne Kõuts-Klemm ja Külliki Seppel (2018) nimetavad **sotsiaalsed konstruktivismi** tänapäeva meedia- ja kommunikatsiooni uuringute levinumaks lähtekohaks, mille eelduseks on põhimõte, et sotsiaalse maailma uurimiseks, ei pea püüdlema maailma objektiivse seletamise poole, vaid aru saama, kuidas inimesed maailma kogevad. Sotsiaalse konstruktivismi juured on fenomenoloogia filosoofiakoolkonnas, mille rajajaks on Edmund Husserl ning tuntumad edasiarendajad Alfred Schütz, Karl Mannheim, Peter Berger ja Thomas Luckmann, Niklas Luhmann jt (Kõuts-Klemm, Seppel, 2018).

Andy Lock ja Tom Strong (viidatud Kõuts-Klemm & Seppel, 2018, lk 140 kaudu) käsitlevad sotsiaalse konstruktivismi, et reaalsus on inimeste poolt loodud: teadmine tekib kogemuste abil, sellest teadlikuks saamise kaudu ning suhtluses teiste inimestega, luues nii ennast kui teisi subjektidena, ja kogetud ajalis-ruumilise maailma ehk eluilm/elaaviku (*die Lebenswelt*), mis põhineb empaatial – võimel panna ennast teiste asemele, mõista teisi. Raivo Palmaru (2009) on sõnanud, et tegelikult on pidev protsess, mida me kõik suuremal või vähemal määral loome – reaalsus on konstrueeritud tegelikkus, kus igal protsessis osalejal on oma tunnetuslik maailm ja väärtushinnangute süsteem ning ühisosa tekib läbi pideva kommunikatsiooni kui protsessi osapooled oma arusaamu ja kogemusi pidevalt jagavad ning ühist arusaamist ostivad.

Sotsiaalse konstruktivismi seisukohast on tegelikkus see, mida meedia tegelikkusena kujutab, nii on meedia ühiskonna osa, mitte selle kontrollija (Palmaru, 2003; Kõuts-Klemm ja Seppel, 2018). Normann Fairclough (1995) lisab, et meedia ei peegelda tegelikkust, vaid loob tegelikkusest oma versioone, mis vahelduvad kooskõlas tekstide loojate ühiskondliku positsiooni, huve ja eesmärkidega. Niklas Luhmann (2017) täpsustab, et inimene ei ole enamasti võimeline meediakonstruktioonidest läbi nägema, sageli puuduvad tal aeg ja taustateadmised, et aimata meedia jutustatud loo tagamaid või saada aru, millal massimeedia kaudu tarbijaid segadusse aetakse: publiku jaoks moodustub massimeedias sitke mass, milles võib eristada teemasid, aga mitte enam informatsiooni päritolu.

Konstruktivistide käsitluses on ühiskonna põhiprotsess kommunikatsioon ning ainult kommunikatsiooni kaudu saab mõista ja seletada nii kultuuri kui ka ühiskonda (Siegfried Schmidt, Niklas Luhmann, viidatud Palmaru, 2009, lk 165 kaudu). Palmaru (2009) hinnangul on seega tähenduste andmine sotsiaalne protsess, mis võib toimuda erinevates tingimustes –

võimusuhetes, sugudevahelistes suhetes, põlvkonnasuhetes, tekitades kollektiivse teadmise, ühise tähenduskonstruktsiooni, mida luuakse kommunikatsioonis pidevate lugudena, sündmustena, asjadena jne.

Meedia rolli 20. ja 21. sajandil tähenduste konstrueerijana ja tegelikkuse kujundamisel on raske üle hinnata. Minu uurimuses on vaatluse all meediatekstid erinevatest ajastutest. Seega tuleb tulemuste tõlgitsemisel arvestada ka ajastulist konteksti ja meedia rolli tegelikkuse konstrueerijana ja/või vahendajana. Nõukogude perioodi massimeedia on selgelt allutatud võimu eesmärkidele ning konstrueerib võimukuulelikku tegelikkust. Alates taasiseseisvumisest võime rääkida sõnavabadusest ja võimust lahus oleva meedia (4. võimu) rollist tegelikkuse konstrueerimisel.

1.4 Nimetamise olulisus tähenduste konstrueerimisel

Selles peatükis annan ülevaate, miks on oluline uurida objektide tähenduste uurimisel nende nimetamist. Nimetamist on käsitlenud erinevad teoreetikud folkloristidest keeleteadlasteni. Et teemaga mitte liiga harali minna, raamistan oma magistritöös selle teema peamiselt analüütiliste filosoofide, kirjandusteadlaste ja semiootikute tõlgitsustele tuginedes.

Mati Erelt, Tiiu Erelt & Kristiina Rossi (2007) kohaselt on „*onomastika ehk nimeõpetus leksikoloogia haru, mis käsitleb nimede struktuuri, algtähendust, päritolu ja muutumist, mille järgi jaguneb nimetamine kaheks: nimi ehk pärisnimi ehk prooprium (liik üksikobjekti tähistamiseks – diferentseerimiseks ja identifitseerimiseks) ning üldnimi ehk apellatiiv (tähistamaks mingite esemete, nähtuste või muu liiki ja ühtlase selle liigi mistahes liiget), kus pärisnimi individualiseerib ja üldnimi liigitab kuhugi klassi*“.

Bertrand Russel (1995) on seisukohal, et pärisnimedeks peetavad pole mitte nimed, vaid lühendatud ja **varjatud määravad kirjeldused**, millel pole tähendust väljaspool lauset, kus need esinevad ning nad viitavad alati ühele konkreetsele tuvastatavale objektile, olemata osundavad väljendid. Russel (samas) eristab pärisnimede puhul nii-öelda „**loogilisi pärisnimesid**“: pärisnimedel puudub oma tähendus ja on selliselt vaid **osundavad**. Russel peab sellisteks osundavateks loogilisteks pärisnimedeks sõnu „see“ ja „too“, mis pelgalt tähistavad objekti, seda vähimalgi määral kirjeldamata ning ei ole kunagi mitmetähenduslikud (samas).

Russelile oponeerib Saul A. Kripke (2001), kes eristab selgelt pärisnimesid ja määravaid kirjeldusi, tuues ühtlasi esile, et nimed on **jäigad tähistajad**, aga **kirjeldused ei ole**. Kripke (samas) käsituses võib jäika tähistajat käsitleda **tähistajana, mis loob tähendusi**, määratleb konteksti ning „hoiab“ konnotatsioonide hulka tähistatud objektidena. Kirjandusteadlane Jaak Tomberg (2005) järeldab Kripke mõttekäigust, et pärisnimed ei kirjelda objekte või kohti, vaid fikseerivad need objektid ja kohad. Slavoj Žižek (2003) lisab, et jäik tähistaja ühteaegu märgib ja **loob objekti identiteedi** – just nimi tähistajana on see, mis objekti identiteeti toetab. Semiootik Juri Lotman (2001) toob välja, et pärisnimede – isikute ja asjade nimetamine – on liigiomane ainult inimestele, täpsustades, et just pärisnimed loovad selle pinge individuaalsuse ja üldise vahel, millel põhineb inimese teadvus.

Filosoof Anto Unt (2001) lisab, et nimed on **kindlate asjade tähistamiseks** ning sõnad (sealhulgas pärisnimed) on keeles olemas esiteks selleks, et nende abil saaks **mõtelda** ja teiseks selleks, et inimene saab mõtelda vaid nendest asjadest, mida ta kõigist teistest asjadest **eristada** oskab, ja vaid viisil, kuidas ta seda eristamist läbi viima on võimeline. Tartu Ülikooli didaktika lektor Anu Sarv (2007) täiendab, et millelgi on nimi ainult siis, kui on olemas vajadus seda/veda nimetada ning selline vajadus tekib kui soovitakse eristada võõrast tuttavast, märkides samaaegselt maha piiri ja tuues midagi taustalt esile: ainult nimetatult on asjad teadvustatud, mõistetavad ja tähenduslikud. Maarja Kallasmaa (2002) täpsustab, et nimi antakse ainult inimesele olulistele objektidele, nimeta asjad on asjakohatud, tähenduseta, teadmata ja anonüümsed. Virve Sarapik toob välja, et nimetamine ning ümbernimetamine on üks esmasteks keele kasutusviisideks, olles nii **võimusuhte kui loomisakti fikseerimine**.

Semiootik Anti Randviiri (2010) selgituste kohaselt on **tähendused** kokkuleppelised, olukorrast, asjaosalistest ja asjaoludest sõltuvad omadused, mis märgilisele üksusele omistatakse ning tähenduslikkus mingile objektile, nähtusele või asjaolule omistav või selles äratuntav potentsiaal tähenduse kandmiseks.

Anu Sarve (2007) arvates toimib nimi osana **mentalsest piirist**: nimi kui piir on semiootilises mõttes justkui tõlkekeskkond, mis kuulub samaaegselt nii sise- kui ka välisruumi: aitab eristada oma ja võõrast, tuttavat ja võõrast ning on millegi taustalt esiletõstja (foonist eristaja või tähistaja). Juri Lotmani (1999) sõnul seisneb mistahes piiri funktsioon sissetungi piiramises, välise filtreerimises ja selle adapteerivas ümbetöötamises sisemiseks.

Jaak Tomberg (2005) juhib tähelepanu, et nimetamine on saanud tänapäeva läänelikus või „läänestatud“ tarbimisühiskonnas keskseks nähtuseks, kus nimetamine on üheaegselt nii naudinguline vormimäng kui hoolikas konstrueerimisprotsess ning toonitab tundmust, et

hiliskapitalistlikus tarbijakultuuris on paljude nimede seisund ja funktsioon muutunud või täienenud ning ühtlasi on muutunud ka kultuur, mida need nimed väljendavad ja kujundavad.

Muusikateadlane, -kriitik ja esseist Evi Arujärv (2004) toetab mõtet, et iga asi saab läbi inimvaimu aktiivsuse asjaks alles nimetamise ja teiste asjadega suhestamise kaudu ning asja teadvussekerkimine tähistab inimtunnetuse fokuseerimist. Ajaloolane ja kasvatusteadlane Milvi Martina Piir (2019) tuletab meelde sõna jõudu ja võimu asjadest rääkimisel: iga inimene saab maailma muuta läbi selle, et räägib (kirjutab) asjadest teisiti: esiti muutub inimene ja pärast seda ei ole ka maailm enam endine.

Sündmuste nimetamise tähtsust monumendikonfliktide uurimisel on rõhutatud ka Pronkssõduri konflikti analüüsides. Nii toob Aleksandr Astrov (2008) esile, et kohalikus meedias pronksiööks või pronkskriisiks tituleerituna loodi viide *die Kristallnacht*-ile, mis asetas toimunu koheselt tähendusrikkasse ajaloolisse konteksti. Ka Siobhan Kattago (2008) meelest on oluline monumentide puhul silmas pidada nende keelelisi nüansse, tuues välja, et Saksamaal tähendab sõna *Denkmal* monumenti, mis peab esile kutsuma refleksiooni, mõtisklust, mälestamist (*denken, gedenken*), kuid *Mahnmal* tähendab meeldetuletust ja hoiatust (*mahnen*). Eesti keeles on mõlemad tõlgitavad kui mälestusmärgina, kuid tähenduste konstrueerimiste seisukohalt tasub kindlasti analüüsida, milliste nimetuste kaudu luuakse tähendusi Maarjamäe memoriaalile.

Enn Tarvel (2018) peab vajalikuks eraldi peatuda sellel, kuidas kaasajal Nõukogude perioodi nimetatakse, tehes sellekohase sissejuhatuse oma raamatu „Sovetliku anneksiooni aeg (1944–1991)“ peatükile. Tarvel leiab, et seda perioodi (1944–1991) võib nimetada *Nõukogude okupatsiooniks*, korrektsemalt põlistatud okupatsiooniks – *Nõukogude anneksiooniks* (teise riigi territooriumi vägivaldset liitmist oma riigiga) ning peab vääraks tähistada seda aega *nõukogude ajana* või (hellitavalt, omamehelikult) *nõukaajana*, pidades kohaseks perioodi nimetamisel kasutada bolševike internatsionalistlikku terminit *sovett*, seega *sovettlik anneksioon ja selle aeg* (samas).

Kokkuvõttes saab nentida, et see, kuidas me mingeid objekte nimetame on oluline, sest objektidele antakse tähendusi, luuakse raamistus neist mõtlemisel ja nende eristamisel, just nimetamise kaudu. Nimetamise kaudu tähenduse andmine ja selle muutmine võib olla teadlik tähenduse konstrueerimine, aga tähendus(likkus)e konstrueerimine võib toimuda ka otseselt teadvustamata, kogemuse ja tunnetuse piire ületades, alateadlikul metatasandil.

1.5 Monumentide tähenduste nõrgestamine

Selles alapeatükis toon ära teoreetilised seisukohad, mis tegelevad monumentide nõrgestamise teemadega. Jõudsin „nõrga monumendi“ mõisteni, olles juba tegelenud oma uurimistöö tulemuste analüüsimisega, läbi Eesti Arhitektuurikeskuse ja Eesti Kunstiakadeemia ühise välkloengu „Nõrk monument“. Välkloeng tõukus 2018. aasta XVI rahvusvahelisest Veneetsia arhitektuuribiennaali Eesti paviljoni samanimelisest kuraatorinäitusest, mis toimus 2018. aastal Veneetsias, Santa Maria Ausiliatrice kirikus ning toetas selle näituse avamisest ning näitusekataloogi esitlemist Eesti Kunstiakadeemias 21. veebruaril 2019. aastal. Välkloenguga anti kontsentreeritult eri autorite poolt edasi erinevaid vaatenurki, mis näitavad spektrit esindusliku monumendi ja igapäevase arhitektuuri vahel tõstatades küsimuse, kust lõpeb monument ja algab tänavakivi (Říha, Reemaa, Linsi, 2018).

Kaja Pae (2018) toob eraldi välja ka näituse kataloogi väärtuse, mis sisaldab olulisi ja väga häid esseid, avavad Walter Benjamini, Gianni Vattimo jt töödest arendatud kangelas-mõtlemise ja nõrkuse-mõtlemise liine, mida Eesti kontekstis võib nimetada hajusaks vastupanuks kui praktiliseks talupojamõistuseks.

Eik Hermann (2018) loob sideme nõrga monumendi ja 20. sajandi teoreetikutega, kes justkui taktikute perekonnana on kompamisi selle teema suunas astunud – Walter Benjamin, Maurice Blanchot, Gilles Deleuze ja Felix Guattari, Michel Foucault, Jean-Francois Lyotard ning Gianni Vattimo – kes on moel või teisel seadnud kahtluse alla kas ajalugu saab olla totaalne ja perspektiivivaba ning soov eemalduda välistavast ja pealesurutavast jutustamisviisist rohkem võimestava ja inklusionistlikuma nägemuse poole.

Říha, Reemaa, Linsi (2018) uurivad „nõrga monumendi“ mõiste kaudu seoseid monumendi sõnaselge poliitilise laetuse ja ülejäänud arhitektuuri kaudse politiseerituse vahel, kus muutuvate piiride kokkupuutealal tekib **semantiline** (tähenduslik) **tühjus** suunab pilgud teistele, vähem erandlikele arhitektuurivormidele, mis loovad eelduse varjatud laetuse peitumises mujal kui marmorisse tahutuna või pronksi valatuna.

Eik Hermann (2018) arvates hakkab huvitav juhtuma, eriti kui vaadeldav on kunagi tähistanud vägisi peale surutud võimurežiimile olulisi mälusümboleid, siis kui **monumenti nõrgestada** – näiteks jääb see pooleli, või tekivad valmis monumendi sisse mõrad. Nende nõrkuste ja funktsiooni minetamise kaudu lõdveneb tugevas monumendis kehastuv maksimaalne pingestatus ja täiuslikkus, mis tema arvates annavad monumendile (tagasi) vabaduse ja avatuse, alternatiivide sülemi, aga ka negatiivsete konnotatsioonide asendumise

peaaegu automaatselt positiivse, sooja värvingu, lootuse, paranemise, mitte-võimu õhustiku (samas).

Robert Musili (1995, viidatud Ríha, Reemaa, Linsi, 2018, lk 14 kaudu,) toob välja, et monument oma algses tähenduses püsib ainult seni, kuni kehtib selle püstitanud kultuurilipoliitiline raamistik, viimase kadudes muutuvad monumendi materiaalne enesekindlus, suurus, keskne või kõrgendatud asukoht ning ennekõike kangekaelne leppimatus uue tegelikkusega provokatsiooniks – monument on avatud uutele tõlgendustele, milleks võib vahel olla ka (osaline) lammutamine (siis on uueks tähenduseks laetud tühjus). Ríha, Reemaa, Linsi (2018) täiendavad Musili mõtet ja lisavad, et sel viisil on monument üha sagedamini määratletud läbi selle, mis ta ei ole, läbi miski, mis on puudu või unustatud ning millegi puudumine või n-ö äraolek võib olla monumentaalne, iseloomustades **katkestatust**.

Arhitekt Toomas Paaver (2018) jätkab ja toob reljeefselt esile, et **katkestused on nõrkusena** meie ehitatud keskkonna, **suurim tugevus** – meie vaesuse tõttu on meil säilinud niivõrd palju kultuuripärandit kõikidest ajastutest ja suures mitmekesisuses – sellest, kuidas vaesus on suutnud luua, algabki mõttekäik katkestuste kultuurist ja selle füüsilise nähtavusest linnaruumis. Hermann (2018) täiendab nõrkuses avalduvaid tugevuse ilminguid, tuues välja, et võrreldes suurrahvaste ja enamusgruppidega on väikerahvad ja vähemusgrupid pidanud alati tegutsema piiratud ja habrastes oludes, olema ettevaatlikud ja valvel, kasutades sunni asemel kavalust ja kannatlikkust, otsesuse asemel kaudsust – **nõrkus on sundinud targaks**.

Sõja- ja võidumemoriaalide puhul on vältimatu kõnelemine ka **võitjatest ja kaotajatest** ning sellest, kuidas nende nimetamise kaudu tähendusi luuakse. Aleksandr Astrov (2008) toob välja, et Teise maailmasõja monumentide puhul muutuvad sildistused „natsid“ ja „okupandid“ konfliktiolukorras isegi olulisemaks kui konkreetse monumendi tähendus, nurjates kõiki hästi läbimõeldud ettepanekuid selle tähenduse ümberdefineerimiseks ühise võiduna kõigi totalitarismi vormide üle.

Ajaloolane ja kasvatusteadlane Milvi Martina Piir (2019) lisab, et klassikalised monumendid räägivad lugusid läbi sõdivate kangelaste, kuid ajaloos on üha enam hakatud rääkima **vaikijate ajaloost** ning sellest, mida teha, et vaikijad saaksid hääle rääkides aja lugu sõjaajaloo asemel läbi selle, kuidas inimesed rajasid kodusid, harisid aeda, ehitasid maju. Piir laiendab oma mõtet ja toob välja, et nõrga monumendi retoorikale omaste mõistete: *mööduvus, äraolek, kaudsus, argisus, nappus, aeglus, katkestused, määramatus* kaudu on võimalus ümber mõtestada oma võimalusi kultuuri, ühiskonna ja tsivilisatsiooniga edasi minemiseks ning **toimetulekuks määramatuse ja katkestustega hakkama saamiseks**,

ajalooga ja minevikuga lepitamiseks, ilma et see meid endid ei lõhuks, vaid lepitaks ajaloo ja minevikuga (samas).

Eik Hemann (2018) pakub omalt poolt kolm lahendusviisi, kuidas monumente vabastada liigsest seotusest vägivaldsusega:

- ✓ otsustada mälestada teisi sündmustüüpe: mõttetuid ohvreid, kaotatud aega, pooleli jäänud tegusid, võimalikke sündmusi, jne;
- ✓ uurida, milliseid mäletamise viise monument põhiliselt kannab ja tuua nende kõrvale *mäletamise ja mälestamisviiside nõrgemad aspektid*: mälu ähmasusele, mälukaotusele ja unustuse rollile mäletamistöös, unistavale mäletamisele, mängulisele mäletamisele, jne;
- ✓ väärtustada olemasolevate monumentide seisundeid ja näha monumenti ruumides ja ruuminähtustes midagi sellist, mida seni pole monumendina tõlgendatud.

Říha, Reemaa, Linsi (2018) toovad välja ka pragmaatilise poole, monumentide nõrgaks muutumisel, nentides, et monumendi püstitamise eesmärgi ajas kadumisel võib ainuüksi eesmärgi hääbumine muuta objekti varemeiks, isegi kui ehitis veel tervikuna püsib; praktilise kasutuse puudumine ahvatleb sellele tähenduslikku otstarvet andma – kasulik objekt on müstiline ja uudne asi, tühipaljas materjalikogum annab võimaluse uue ruumi ja tähenduste loomiseks. Eik Hermann (2018), viidates Oskar Looritsa, Hasso Krulli, Andres Kure käsitlusele, nendib, et nõrk praktika ja sellega kaasnev mõistlikkus on eestlastel veres, kuid nõrkusstrateegiad on tulenenud ennekõike olukorra sunnist, mitte eestlaste endi iseloomust.

Tarmo Jüristo (2016b) toob nõrgestamise strateegia ohukohana välja, et kui nõrgestamine muutub eesmärgiks omaette, siis võib tulemuseks olla mitte midagi ärgitavat ja aktiveerivat, vaid jõuetustunne perspektiivide, variantide üleküllusest või liigsest kasinusest, mis viib kangelase tagasitulekuni. Ka Hermann (2018) meelest on oluline mitte unustada, et nõrgestamise eesmärk peaks siiski olema võimestamine ja ärgitamine, ülesehitamine ja ravimine.

Kaja Pae (2018) võtab nõrga monumendi teema igapäevases linnaruumis kokku selliselt: „omavalitsuste tung ruum korda („normaalseks“, „tänapäevaseks“) teha, kaotada ebameeldivad, mittesobivad ideoloogiat või vaesust esindavad objektid või ruumilised situatsioonid, viivad suhtelise vaesuseni, millega hävib suur rikkuse ruumilise mitmekesisuse näol“.

Milvi Martina Piir (2019) vastas minu välkloengul esitatud konkreetsele küsimusele, mida teha Maarjamäe memoriaaliga ja kuidas tema tähendusi tänasel päeval ümber mõtestada, et vältida tuleb vastandumist, leppida olukorras, kus selgeid piire hea ja halva vahel on raske

tõmmata, teadmisega, et spekter koosneb kõikidest värvidest ja **otsida kõrgeimat ühisosa inimeste vahel läbi selle, et muudame küsimusi, mida ajaloole esitame.**

Ka Eik Hermann (2018) ei paku monumentide nõrgestamisel mingeid konkreetseid lahendusteid, pigem toob välja, et nõrga teomõtte eeliseks on kahtlus selgekujuliste valemite suhtes ning olukorra dünaamika ülitundlik arvessevõtt, mis eeldab, et tuleviku- ja mälutöös tuleb pidevalt otsida olukorrale vastavat kompleksset taktikat, mis kombineerib tundlikult kõiki enda kasutuses olevaid mõjutusvahendeid.

Kokkuvõtteks võib monumentide nõrgestamise strateegis näha võimalust Maarjamäe memoriaali tähenduste ümbermõtestamisel nurjatu probleemi leevendamisenä. Maarjamäe memoriaali saab käsitleda nõrgestatud monumendina – memoriaal valmis mitmes mõttes ja mitmetähenduslikult poolikuna, ning selle ideoloogilist tugevust murendab igapäevaselt mereline kiima, tema lagunemise märgid on ilmsed (vt täpsemalt alapeatükk 3.1.) Lisaks saab nõrgestamiseks kasutada empaatiat kaotajatega: nende ajaloo esiletõstmist, teiste kangelaSte pildile toomist, hakates rääkima lugusid kangelaSte teises rollis, samuti nendest, kes sõtta läinud ja seal langenud kangelaSe lähedastest või näidata seniseid kangelaSi ohvri rollis.

1.6 Varasemad uuringud

Selles alapeatükis markeerin ära, millised on olnud varasemad uurimused monumentide kontekstis, mis on olulised minu uurimistöo ja tulemuste analüüsimise seisukohalt ja kellele oma uurimistöös kõige enam tuginen.

Kõige enam on Eestis kirjutatud monumentidest, nende tähenduslikkusest ja põhjustest, mis viivad nende konfliktuseni peale Tõnismäe Pronkssõduri teisaldamist 2007. aastal. Teoreetiliste lähteseisukohtade osas tuginen peamiselt Marek Tamme ja Pille Petersoo koostatud ning Marek Tamme ja Reet Seppa toimetatud kogumikule „Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis“ (2008). Kogumik kasvas välja 2007. aastal toimunud regulaarsest „mäluseminarist“ Tallinna Ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudis, mis päevapoliitiliste arengute mõjul keskendus Eesti ühiskonna etnilisi ja mälukonfliktide analüüsilt Pronkssõduri kriisi mitmeperspektiivse ja interdistsiplinaarsele lahkamisele (Tamm & Petersoo, 2008). Kogumikus jõutakse järeldusele,

et viimaste aastate **monumenditülide**¹ tuum näib seisnevat „**monumentaalses tasakaalustamatuses**“ (samas). Sõjamemoriaalid omandavad tähtsa kultuurilise dimensiooni, meeldetuletuse sellest, kuidas minevik on olevikuga seotud, kuivõrd memoriaalide loomine ja ümberkujundamine kõneleb pigem sellest, kuidas ühiskond soovib ennast mälestada, mitte niivõrd sellest, mis tegelikult juhtus (Kattago, 2008). Kogumiku autorid toovad välja, et „pronksiöö“ võib osutuda õigeaegseks tormiks, mis võib lõhestunud ühiskonnas anda võimaluse integratsiooni küsimus uuesti üle vaadata, rõhutades rohkem enamuse vastutust selles protsessis, st leida võimalus loobuda nõukogudeaegsest identiteedist, mis vastandub nõrga vähemusena „Suur-Venemaale“ (ja sealhulgas ka Eestis elavale vene kogukonnale) (Brüggemann & Kasekamp, 2008). Raivo Vetik (2008) järeldeb, et pronkssõdurikriis võimendas 1990. aastate alguses valitud etnopolitiilise (st põhirahvuse etnilise domineerimise) mudeli nõrkusi ja demonstreeris selle mittevastavust praegusele – mudel, mis sobis väljumaks NSV Liidust, ei sobi enam nende väljakutsete valguses, mille ees Eesti, aga ka kogu Läänemaailm praegu seisab, ajal, kui rahvusriiklus on jõudnud kõikjal kriisi.

Monumendikonflikti on samal, vahetult Pronkssõduri konfliktijärgsel ajal, kommunikatsiooniteooriast johtuvalt ning meediatekstide keelekasutuse ja suhtumise vaatenurgast uurinud Karen Kuldnokk uurimuses „Suhtumise kujundamine Päevalehtede arvamustekstides. Pronkssõduri-diskursuse osalised“ (2008). Kuldnoka uuring analüüsib Pronkssõduri mitmekihilist diskursust ja diskussioonis osalejad, tuues eraldi välja, **milliste sõnadega seostatakse** uuritud meediatekstides monumenti (kui sõdurit) **Nõukogude võimu ja okupatsiooniga**: ajaloolise taustaga (*võtmeterminite sümboliseerima, sümbol sage kasutamine*), Nõukogude võimuga (*soldat, punaarmee, pronksmees, pronkssõdur, sõdur* – mõjuvad sagedase kasutuse tõttu suhteliselt neutraalsena) ning monumendi seosed sõjamemoriaaliga (neutraalse suhtumisena: *monument, hauamärgistus, memoriaal, mälestusmärk, mälestuskompleks, (pronks)kuju, sammas* ning halvustava või iroonilise suhtumisena: *okupatsioonialtar, reliikvia, puuslik, luud*) (samas). Kuldnokk uurib ka selgemate diskursuse osalejatena esilekerkinud vastanduvad osalisi – *venelased* (ka aladiskursus: *meie venelased ja nende venelased*) ja *eestlased* ning analüüsib neile antavaid rolle (samas).

Tarmo Jüristo on 2016. aastal eelkaitsmisele esitanud doktoritöö „*Axes of Virtue: Heroism in Western Culture*“, milles teeb ülevaate kanglaste rollile Lääneühiskonnas Vana-

¹ 2002. Pärnus alguse saanud ja 2004. Lihulas kulmineerunud konflikt, 2006-2007. Pronkssõduri saaga, 2009. Vabadussõja monumendi rajamisega seotud diskussioonid ja tegevused Vabaduse väljakule monumendi rajamiseks (Tamm & Petersoo, 2009).

Kreekast tänapäevani. Jüristo (2016a) toob välja, et kogu Lääne kultuur algab kangelastest, kangelaste poole pöördutakse hetkedel mil kõige sügavamad veendumused satuvad kahtluse ala ning tänapäeval on märgata kangelase ja kangelaslikkuse renessansi.

Eesti monumendikultuuri Nõukogude perioodil ning nõukoguliku monumentaalskulptuuri ideoloogilist tausta on uurinud Tiina Oselin „Eesti skulptorid ja nende looming 1950. aastate II poole ja 1960. aastate I poolele. Ideoloogia ja mehhanismid“ (2004). Ajaloost monumentide mälumaastiku kaudu on uurinud veel Marek Tamm: „Monumentaalne ajalugu: esseid Eesti ajalookultuurist“ (Loomingu raamatukogu, nr 28-30, 2012).

Monumentide teema tõusis Eestis uue ja intrigeeriva vaatenurga alt esile seoses 2018. aasta 16. rahvusvahelise Veneetsia arhitektuuribiennaaliga, kus Eestit esindas näitus „Nõrk monument“². Selle raames valmis ka näitusekataloog „Nõrk monument/Weak Monument“ (Riha, Reemaa & Linsi, 2018), mis sisaldab mitmeid esseid nõrga monumendi teoreetilisest raamistusest.

Maarjamäe memoriaali ja tema loojaid on varasemalt uurinud arhitekt Toivo Tammik, kes koondas arhiivimaterjalid ja oma vestlused Maarjamäe memoriaali peaarhitekti Allan Murdmaaga tema elu ja monumentidega seotud loomingut tutvustavaks raamatuks „Allan Murdmaa: monumentaalne“. Kogumikus annab Tammik (2009) põhjaliku ülevaate Murdmaast kui loojast alates lapsepõlvest ja ülikooliõpingutest Moskvast, tehes kokkuvõtte Murdmaa skulptuursete teoste paremikest ning loojanatuurist lõpetades tema viimaste skulptuursete teoste ülevaatega.

Maarjamäe memoriaalkompleksi muinsuskaitse vaatenurgast on uurinud bakalaureuse töö raames Maria Klammer tööga: „Maarjamäe memoriaalkompleksi uuringud ja grafiti kahjustuste analüüs“ (2012). Klammer keskendub töö empiirilises osas Maarjamäe memoriaali seisukorra ja kahjustuste kaardistusele, otsides konkreetset lahendusi grafitikahjustuste minimeerimisele (samas). Magistritöö raames on teemat uurinud Elina Kask (2017) oma töös *“Memory and Form: Memorial Sites` Im pact on Contemorary Space. The past, Present and Future of Maarjamäe War Memorial Site in Tallinn“*. Kask (2017) uurib mälestuspaikade mõju kaasaegses linnaruumis soovides mõista, kas läbi loodava arhitektuuri (kommunismiohvrite memoriaali rajamise) on võimalik muuta Maarjamäe memoraali kui paiga ideoloogilist varjundit ning mida üldse tähendab antud [kommunismiohvrite] memoriaali püstitamine Eesti riigi ja rahva jaoks. Kask tugineb oma uurimuses akadeemilisel

² „Nõrga monumendi“ kuraatorid pälvisid 2019. aastal Eesti Arhitektide Liidu noore arhitekti preemia, mille üleandmisel toodi esile näitusega kaasnenud suur asjatundjate ja rahvusvahelise meedia tähelepanu (Eesti Arhitektide Liit, 2019).

uurimisel, meediatekstidel ning 11-l intervjuul (samas). Minu töö seisukohalt on oluline välja tuua Kase intervjuude põhjal tehtud järeldused, mis kinnitavad kultuurilise trauma teooriaid ja nendest ülesaamist põlvkondade vahetumisega. Kask toob välja, et intervjuude käigus saadud vastused näitavad selgelt, kuidas erinevate generatsioonide esindajad tajuvad memoriaali erinevalt, valdavalt puuduvad intervjuueeritavatel teadmised koha algsest tähendusest ning vanusegrupist sõltumata näitab tulemus, et Maarjamäe memoriaal olnud alakasutuses ning ei ole funktsioneerinud aktiivse avaliku ruumina (samas).

Arhitektuuriajaloolane Epp Lankots (2018) on koostanud Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakonna tellimisel eksperthinnangu Maarjamäe memoriaaliansambli kultuurimälestise tunnustele vastavuse kohta. Lankots uurib Maarjamäe memoriaalkompleksi kultuuriajalooliselt ja arhitektuuriajalooliselt, annab põgusa ülevaate ehituse ajaloost, arhitektuurilisest ja kunstilisest lahendusest, arhitektist ning annab hinnangu säilivusele, väärtuslikele detailidele ja mälestise tunnustele vastavusele ning kaalutlused riikliku kaitse (muinsuskaitse) rakendamisele (samas).

Oma magistritöös toetun eelpoolnimetatud varasematele uuringutele ning analüüsin ja mõtestan oma magistritöö tulemusi põhiliselt **nurjatu probleemi, kultuurilise trauma ning nõrga monumendi teooriatest lähtuvalt**. Läbi nende peamiste käsituste soovin mõista, kuivõrd on Maarjamäe memoriaali übermõtestamine ideoloogiliselt laetud mälumaastikuna nurjatu probleem ning millised on võimalused probleemi leevendamiseks ja traumaga toimetulemiseks. Leian, et übermõtestamisel on hästi rakendatav monumentide nõrgestamise teooria ning vaatlen, millised asjaolud toetavad memoriaali tähendus(likkus)e nõrgestamist selle kavandamisest alates ja millised on võimalused uuteks tõlgendusteks – kuivõrd igavik tänasel päeval Maarjamäel provotseerib ning kuivõrd on sundinud (ja sunnib edaspidi) nõrkus meid targaks Maarjamäe mälestusala uutes tõlgitsustes.

2. METOODIKA

Töö teoreetilises osas tõin välja peamised teemad, mis annavad raamistiku empiirilise uuringu läbiviimiseks ning, millised on kommunikatsioonivaldkonna võimalused antud probleemiga tegelemiseks. Oma teoreetilise raamistiku alusel asun uurima ja analüüsima, kuidas Maarjamäe memoriaalist erinevatel ajaperioodidel alates arhitektuurivõistlusest (1965. aastal) kuni Eesti iseseisvuse taastamiseni ning 2018. aastal kirjutatakse, kuidas memoriaali eri ajastutel nimetatakse ning milliste tähenduste kaudu konstrueeritakse Maarjamäe memoriaali kuvandit trükimeedias ja 2018. aastal nii trüki- kui veebimeedias. Iteratiivse lähenemisviisi kohaselt liikusin uurimistöö eri etappide vahel – teooria, andmete kogumine ja analüüs – pidevalt edasi-tagasi (Annist, Kaaristo, Cubero, jt, 2017).

Järgnevalt annan ülevaate magistritöö raames läbi viidud uuringu eesmärkidest, uurimisküsimustest, kirjeldan valimit, selle moodustamise printsiipe ning andmekogumise ja andmeanalüüsi meetodeid.

2.1 Uuringu eesmärk ja uurimisküsimused

Magistritöö eesmärk on kaardistada ja juhtida tähelepanu probleemidele, mis kaasnevad ideoloogiliselt keerulise sümbolrajatise ümbermõtestamisega. Töö raames analüüsin, milliste tähenduste kaudu on varasemalt konstrueeritud ja konstrueeritakse praegu Maarjamäe memoriaali tähendust kuuel eri ajastu trüki- ja veebiväljaannete vahendusel ning pakun, kommunikatsiooni kaudu võimalikke leevendusi kultuurilisest traumadest üle saamiseks viisil, mis toetab tähendus(likkus)e nõrgestamist.

Uurimiseesmärgi saavutamiseks püstitasin uurimisküsimused:

1. Milline on arhiivimaterjalidele ja meediatekstidele tuginedes uuritava koha faktoloogiline ja kontekstil põhinev ajalooline taust alates II maailmasõjast kuni tänapäevani?
2. Milliseid tähendusi on uuritavates meediatekstides memoriaalile konstrueeritud kuuel erineval ajaperioodil eenduvate (eristuvate) teemade ja nimetamiste kaudu?

Järgnevalt annan ülevaate, milliste meetoditega ja millise valimi kaudu asun uurimisküsimustele vastuseid otsima.

2.2 Uurimismetoodika

Minu tööd saab käsitleda **ajaloolise uurimuse**na, kuna tagasivaatav periood on pikk ning kaasan tõlgendamisse lisaks otsestele meediatekstidel konteksti loovaid arhiivimaterjale, mille tulemusi näitan ajateljel (vt lisa A). Karen Saucier Lundy (2008) arvates pakub just ajalooline uurimus võimalust luua tugev kontekstipõhine seos mineviku ja oleviku vahel, seejuures ei ole eesmärk mitte taastada mineviku faktoloogiat, vaid uurida ajalooliste materjalide põhjal tolleaegseid tähendusi ja nende muutusi tänases kontekstis, tänase päeva uurija kogemuse läbi.

Tõlgendamise tulemusena saadav historiograafia on ajalooliste sündmuste ülevaatlik teoreetiline ja holistiline kokkuvõte, mis hõlmab endas kriitilist allika-analüüsi, andmete tõlgendamist ja narratiivil ja tõlgendusel põhinevat analüüsi (L'Estrange, 2003). Uurimismeetod on eriti vajalik kaasaegsete sotsiaal- ja kultuuriprobleemide uurimises, kui tänaste probleemide mõistmiseks on vajalik ajalukku süüvida (Lundy, 2008), sest ükskõik millist kaasaegset nähtust ühiskonnas on võimalik seostada juba toimunud sotsiaalsete ja ühiskondlike protsessidega ajaloos (Schensul, 2009). Lundy (2008) rõhutab, et nagu iga teisegi uurimuse puhul, tuleb ajaloolise uurimuse korral enne nende kinnitamist kontrollida allikate ning viidete täpsust ning valiidsust, samuti kehtib siinkohal läbipaistvuse nõue, mis tähendab, et uurija seisukohad ja väärtused peavad teemat uurides olema väga selged.

Ajaloolise uuringu piiranguks on põhiliselt ajalooliste andmete mittetäielik kogum, andmete võimalik kallutatus, uuritava ajastu sotsiaalsete suhete keerukus ja ulatus ning püstitatud küsimuse olemus, mistõttu tuleb juba eos eeldada, et ajaloolised andmed on mittetäielikud (Schutt, 2006). Samuti tuleb ajalooliste materjalidega töötades silmas pidada autentsuse saavutamist, mis eeldab, et andmete hulgas peab olema vähemalt kaks peamist allikat, mille info ei tohi vastanduda ning uurija ülesanne on alati silmas pidada, et peamisi allikaid võib olla muudetud peale sünduste toimumist (Lundy, 2008). Russell K. Schutt (2006) lisab, et täiendavaks riskiks on asjaolu, et tänapäeva uurija näeb tolleaegseid tähendusi tänases kontekstis, mis ei pruugi kattuda algse kontekstiga.

Kogutud materjalide uurimiseks kasutan **kvalitatiivset sisuanalüüsi**, mis toetab ajaloolise uurimismeetodiga kogutud kombineeritud materjalide (meediatekstid, arhiiviallikad, intervjuud) koondamist, süstematiseerimist ja analüüsimist. Kvalitatiivse meetodi peamisteks piiranguteks loetakse, et uuringu tulemuste põhjal ei ole võimalik teha üldistusi üldkogumile, vaid ainult uuritavale materjalile ning uuringu tulemuste kordamine teiste uurijate poolt on keerukam, sest võrreldes kvantitatiivsete meetoditega mõjutab uurija

isik uuringu läbiviimist ja tulemusi suuremal määral (Laherand, 2008). Kvalitatiivse sisuanalüüsi puuduseks on eelkõige asjaolu, et see ei võimalda erinevaid tekste täpsetel alustel võrrelda (Kalmus, Masso & Linnus, 2015).

Minu eesmärk on vaadelda memoriaaliga seonduvat võimalikult laial ajahorisondil ning fokuseeritult välja tuua tähenduste muutus konkreetsetel ajahetkedel, mil muutused toimusid kas objekti kavandamise või ehitamisega seonduvalt või ühiskonnas toimunud muutustest tingituna. Seega on ajalooline uurimus uurimismeetodina ja kvalitatiivne sisuanalüüs uurimisviisina asjakohased.

2.3 Andmekogumismeetod ja valim

Esimesele uurimisküsimusele vastamiseks tuli vaatlusaluse perioodi meediatekstide ja arhiivimaterjalide leidmisel kasutada erinevaid allikaid ja otsingukeskkondi. Eesmärgiks oli koguda võimalikult laial skaalal erinevat infot, et see koondada paiga faktoloogiliseks ja konteksti avavaks ajalooliseks uurimuseks. Lisaks viisin mineviku konteksti ja tähenduste paremaks mõistmiseks läbi sondeerivad vestlused (sh e-kirjavahetusena või Facebooki sõnumitena) ca 15 inimesega – endised ja praegused ametnikud, poliitikud, arhitektid, arhitektuuriajaloolased. Sama isikuga korduvate vestluste puhul olen allika kasutatud allikate loetelus kirja pannud ühe kirjena, viidates seejuures korduvale suhtlusele. Kasutatud suuliste allikate osas küsisin nõusoleku nende allikana kasutamiseks ning soovi korral olen töös allika anonümiseerinud.

Teisele uurimisküsimusele vastamisel on oluline meediatekstide sisuanalüüs. Sotsiaalkonstruktivistliku arusaama järgi on tegelikkus konstrueeritud, tähendusi luuakse kommunikatsiooni kaudu ning tegelikkus on see, mida meedia tegelikkusena kujutab (Fairclough, 1995; Palmaru 2003, 2009; jt, vt ptk 1.3). Nii leidsin, et pikal ajaperioodil Maarjamäe memoriaali tähenduste konstrueerimist analüüsida on kõige tulemuslikum meediatekstide uurimise kaudu.

Uuringu läbiviimiseks moodustasin 1940–1998 perioodi meediatekstide ja arhiivimaterjalide **sihipärase valimi** ning 2018. aasta meediatekstidest **kõikse valimi**. Sondeerivate vestluste puhul on tegemist **eesmärgipärase valimina**. Andu Rämmer (2014) toob välja, et sihipärase ja eesmärgipärase valimi puhul valib eksperdi rollis uurija ise uuritavad välja, püüdes leida kõige tüüpilisemaid ja/või ideaalsemaid esindajaid ning kõikse valimi puhul kuuluvad valimisse kõik üldkogu liikmed (samas).

Valimi moodustamisel lähtusin kvalitatiivse uurimistöö põhimõttest, mille puhul ei ole valimi koostamise peamine küsimus mitte see, kui palju liikmeid populatsioonist valimisse eraldada kuna kvalitatiivses uurimistöös ei koostata valimit üksnes inimkogumitest, vaid ka sotsiaalsetest situatsioonidest, milles uuritavad asuvad, või etnograafilistest objektidest jne (Õunapuu, 2014).

Valimi moodustamisele eelnevalt **kogusin taustainfot google otsingumootorist** märksõnaga „**Maarjamäe memoriaal**“ ning viisin läbi mõned sondeerivad vestlused, et aru saada, milline periood Maarjamäe memoriaali ajaloost on selline, mille puhul ühiskondlikud või konteksti muutused tõstatavad teema aktiivsemalt meedias. Sellest taustainfost koorusid välja järgmised olulised ajastud ja kuupäevad, mille alusel asusin moodustama Maarjamäe memoriaaliga seotud sündmuste kronoloogilist ajatelge ja kaardistama üldist ajaloolist kontekst (vt lisa A):

- ✓ 1940.–1960. aastad – varasemad mälestusmärgid Maarjamäel;
- ✓ 1960. aastad – memoriaali kavandamine (toimus arhitektuurikonkurss);
- ✓ 1975. aasta – memoriaali avamine;
- ✓ 1980. aastate algus – memoriaali täiendamine seoses Tallinna olümpiapurjeregatiga 1980. aastal suveolümpiamängude raames;
- ✓ 1980. aastate lõpp – avalikustamise/*glasnosti* periood Nõukogude Liidus, mis muutis poliitilisi vaateid ühiskonnaelu korraldamisele;
- ✓ 1990. aastad – taasiseseisvumisega seotud ühiskonnakorra muutus;
- ✓ 05.01.2018 – Vikerraadio saates „Uudis +“ sõnas ehitatava kommunismiohvrite memoriaali teemal kõneldes toonane justiitsminister Urmas Reinsalu nõukogudeaegse memoriaali kohta:
 - *“Kas neid kuidagipidi maha lõhkuda või mis nende säilimisega teha – ma siin olen täiesti emotsioonivaba, minu jaoks nad mingit pühadust küll ei kätke endas.”*
 - *“See koht ei tohi olla inimestele ohtlik. Kas selle ohu tõrjeks on vaja midagi seal maha lõhkuda või mingisugused asjad kinni betoneerida või teha nõnda, et nad ei hakka kaela varisema – see on omaette küsimus, mille peab insenertehniliselt lahendama.”*
 - *“Kui jõutakse seisukohale, et õiguslikult on võimalik veneaegseid elemente hoonestul kõrvaldada, siis tuleb ka see võtta kaalumise alla – kui seda peavad ka arhitektuuriekspertid mõeldavaks.”*
- ✓ 23.08.2018 – Maarjamäel avati „Kommunismiohvrite memoriaal ja ohvitseride mälestusmärk“.

Seejärel asusin otsima ajaleheartikleid **perioodil 1940–1998** Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiivist **DIGAR** (ajalehtede otsing). Otsingusõnana kasutasin

märksõna: „*Maarjamäe*“. Proovisin esmalt otsingut kitsendada, lisades Maarjamäele *memoriaal, kompleks, ansambel*, kuid leidsin, et kõige suurema vastuste hulga memoriaali ala kohta andis „Maarjamäe“ märksõna. DIGARi tulemustel sain u 500 vastet, millega tegin põgusa tutvuse päringuvastuse kirje päises nähtava teksti alusel. Detailsemalt tutvusin kokku 97 artikliga (24 perioodist 1940–59, 47 perioodist 1960–89, 26 perioodist 1990–98). Mõistsin, et kogutud info ei ole minu uurimuse läbiviimiseks piisav, eriti kuna DIGAR andmebaasis olid uuringu läbiviimise ajal digiteerimata peamised selle perioodi päevalehed.

Töös kasutatud foto ja arhiivimaterjalid pärinevad valdavalt avalikest allikatest, kõik illustratsioonid on viidatud. Kaks fotot pärinevad Jaak Koppeli erakogust ning nende kasutamiseks magistritöös on luba küsitud ja saadud.

Kasutasin mitmeid DIGARi kaudu leitud artikleid esimesele uurimisküsimusele vastuse saamiseks. Teisele uurimisküsimusele vastuse saamiseks võtsin lõplikkuse valimisse DIGARi otsinguga saaduna viis artiklit, mis kajastasid memoriaali avamist 1975. aastal (Sirp & Vasar, 1975), 1977. aastal koolinoorte laulu ja tantsupeo tuletseremooniat Maarjamäel (Sirp & Vasar, 1977) ning kolm pärinesid 1990ndatest (Kadari, 1990; Kainits, 1992; Ojaveski, 1992). Need artiklid kajastasid Maarjamäel toimunud üritusi või olid tagasisivaatavad kirjeldused paiga ajaloole. Valikust väljajäänud artiklid olid seotud erinevate sündmustega (liiklusõnnetused Maarjamäel, pargade panemised, jms) mis ei olnud piisavalt mahukad või olulised, et aidata leida uurimisküsimustele vastuseid.

Konsulteerisin pikaajase Tallinna vallasmälestiste valdkonda kureerinud ametniku Viive Leitsarega (2018), kes juhatas mu Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakonna (arhiveerimata) toimikuni Maarjamäel asunud monumentide kohta (toimik nr 90). Toimik sisaldab erinevate objektide kohta erinevaid materjale, valdavalt NSVL ajaloo- ja kultuurimälestise passi, kirjavahetust, koopiaid erinevatest dokumentidest, sh fotodest ning ajaleheväljalõikeid. Toimiku on valdavalt koostanud Jaanis Tali, kes töötas Tallinna Kunstimälestiste Inspeksioonis, hiljem Muinsuskaitseametis 1991–2000 ning hiljem täiendanud Viive Leitsar (Leitsar, 2018; Tali, 2019). Kasutasin toimiku nr 90 vahelt eraldi kaante vahele kogutud materjale, mis kandsid pealkirju: „Maarjamäe memoriaal“, „Jäätetke monument“ ning „Spartak“ ja „Avtroil“. Kokku sisaldasid need 36 ajaleheväljalõiget, millest osad kordusid (olid koopiana mitmes kohas).

Toimiku nr 90 vahel olevad ajaleheväljalõiked ei moodusta tõenäoliselt täielikku kogumit. Kuna artiklid pärinevad valdavalt perioodi suurematest päevalehtedest ja on olnud 1990ndatel ametnike jaoks piisavalt tähenduslikud, et need välja lõigata ja kausta panna, leian, et neid on õige kasutada kogumina lõpliku valimi moodustamiseks. Toimiku nr 90

vahel olnud ajaleheväljalõigetest valisin teisele uurimisküsimusele vastuse saamiseks valimisse 16 artiklit. Valimisse võtsin kõik toimiku 90 vahel olevad ajaleheväljalõiked, mis kajastasid Maarjamäe memoriaali tervikalana ning jätsin välja ala üksikobjekte kajastavad artiklid (ainult Jäätetke või „Spartak“ ja „Avtroil“ monumente). Ülejäänud ajaleheväljalõiked ja materjale, sh Allan Murdmaa 1997. aastal linnapeale saadetud kirja (Murdmaa, 1997), kasutasin esimesele uurimisküsimusele vastuse saamiseks.

Leidsin, et ajalooliste perioodide osas on piisav keskenduda perioodile Teisest maailmasõjast kuni 1998. Aastani, mil alal taastati Saksa sõjaväekalmistu ning võrrelda nende perioodide artikleid 2018. aasta kahe perioodiga (jaanuar, august) kui teema meedias enam esile kerkis seoses kommunismiohvrite memoriaali rajamisega. Leidsin, et on piisav otsida mõlema perioodi kohta artikleid kahe nädalasel perioodil.

Otsisin 2018. aasta meediakirjeid meediamonitooringu keskkonna **STATION** abil, sisestades kaks ajaperioodi: **01.–14. jaanuar 2018 ning 20.–31. august 2018** ja kasutades **otsingusõnana: „Maarjamäe memoriaal“**. Jaanuari valimi ajendiks oli 5. jaanuaril 2018 Vikerraadio saates kommunismiohvrite memoriaalist rääkiv justiitsminister Urmas Reinsalu sõnavõtt, kus ta vihjas olemasoleva memoriaali (osalisele) lammutamise võimalusele. Augusti valimi ajendiks oli kommunismiohvrite memoriaali rajamine 23. augustil 2018. Võtsin STATIONist kõikse valimi – trüki- ja veebimeedia, pressiteated, raadio- ja telesaated, raadio- ja teleuudised, valitsuse pressikonverentsi ülekanded. Vastuseks sain jaanuari perioodi kohta 108 kirjet ning augusti kohta 72 kirjelt.

STATIONI valikust valisin lõpuks välja trüki- ja veebimeedia meediatekstdid, mida võib käsitleda kirjutava meedia žanrina – lisaks printmeedias ilmunud artiklitele ka veebimeedias ilmunud tekstid, kuna mõlemad kanalid täiendavad kirjutava ajakirjanduse žanrit. Analüüsist jätsin välja kõik muud meediakajastused (pressiteated, raadio- ja tv-saated jms). Jaanuari tulemused korrastasin viisil, et lisasin mitmes eri väljaandes samasisulise artikli ühe kirjena ning juhul kui samasisulise artikli kohta oli teises väljaandes midagi unikaalset, siis võtsin eraldi valimisse ka selle artikli, mis nõ pöhiartiklit täiendas. Jätsin valimist välja pressiteated, kuid kui pressiteate alusel oli avaldatud meediatekst, siis võtsin sellise teksti valimisse. Sellist andmete koondamist oli lihtne teha, sest enamasti esitati meediatekste arvajate isikute kaudu. Jaanuaris avaldatud kirjetest lisasin valimisse 21 meediateksti. Augusti kirjetest võtsin valimisse kõik meediatekstdid, kus nõukogudeaegset memoriaali oli mainitud (kokku 5).

Lõpuks, sõltuvalt uuringu läbi viimisest jagunes ajaloolise perioodi valim kaheks. **Esimesele uurimisküsimusele vastamiseks** ja paiga faktoloogilise ja konteksti avava

uuringu läbiviimiseks kasutasin otsinguga leitud ajaloolisi ajaleheartikleid. Lisaks kasutasin esimesele uurimisküsimusele vastuse saamiseks ja ajaloolise uurimuse ja faktoloogia peatüki koostamiseks täiendavalt Rahvusarhiivi fotoinfosüsteemist **FOTIS** ning filmiarhiivi infosüsteemist **FIS** (ringvaated ja dokumentaalfilmid Maarjamäest, mida digitaalsel kujul kättesaadavad ei olnud), Eesti muuseumide veebivärvat **MUIS** ning arhiivi infosüsteemi **AIS** ja ajaloolisi fotosid koondavat veebiplatvormi **AJAPAIK**. Kasutasin selleks erinevaid otsinguid (valdavalt „Maarjamäe“, Spartak ja Avtroil“, erineva ajaperioodiga, sõltuvalt, millist sündmust või fakti soovisin kinnitada)., Külastasin uurimisperioodi vältel erinevatel aegadel **Tallinna Linnaplaneerimise Ameti projektide arhiivi** toimikud (memoriaali projektid ja nende lisadokumendid); **Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakonda** (Maarjamäel asunud monumentide toimikud) ning **Eesti Arhitektuurimuuseumi arhiiv** (arhitektuurivõistluse tingimused ja võistlustööd).

Teisele uurimisküsimusele vastamiseks ja Maarjamäe memoriaalile konstrueeritud tähenduste konstrueerimise uurimiseks koostas valimi, mis **koosnes 47 meediatekstist** järgmiselt:

1966–69 – memoriaali kavandamise periood – kokku **4** meediateksti;

1974–78 – memoriaali I järgu ehitamine, sellel vahetult eelnev ja järgnev periood – kokku **8** meediateksti;

1987–88 – avalikustamise/glasnosti periood, memoriaali II järgu kavandamine – kokku **2** meediateksti;

1990–98 – taasiseseisumine ja selle järgnev periood – kokku **7** meediateksti;

2018. jaanuar (01.–14.01.2018) – reaktsioonid (osalise) lammutamise vihjele – kokku **21** meediateksti;

2018. august (20.–31.08.2018) – kommunismiohvrite memoriaali avamine – kokku **5** meediateksti.

Erinevate perioodide artiklit tüübilt päris võrreldavad, kuna vanemast ajastust on valimis ainult trükitud meedia artiklid. Kuid siin tuleb arvestada asjaolu, et võrdluses on niikuinii raskesti võrreldavad asjad. Kaasajal toetab trükimeedia sisu ka veebimeedia, info on tänu tehnoloogia arengule rohkem kättesaadav ja seetõttu ka suuremates mahtudes avaldatav. Nõukogude perioodil ei olnud vaba ajakirjandust, arvamusevabadust ega digitaalmeediat. Samuti puudus digitaalne meedia taasiseseisvumise perioodil (kui juba oli sõnavabadus ja arvamuste paljusus), ega ammugi mitte Nõukogude ajal (siis puudus ka arvamusevabadus ja vaba ajakirjandus). Leidsin, et kui oleksin piirdunud 2018. aasta osas ainult trükimeedia

artiklitega, ei oleks valim olnud piisav, et kaardistada tänapäeval laual olevaid teemasid ning analüüsida artikleid minu uurimisküsimustest tulenevalt.

2.4 Andmeanalüüsimeetod

Esimesele uurimisküsimusele – milline on paiga ajalooline taust – vastamiseks kogusin fakte toimunud sündmuste ja tegevuste kohta allikmaterjalide mahtu või iseloomu kitsendamata.

Teisele uurimisküsimusele vastamiseks kasutasin andmete analüüsimiseks kvalitatiivset sisuanalüüsi, mis võimaldab keskenduda tekstis peamisele, uurida ka latentset sisu, st võtta arvesse ridade vahele peidetut, sh kodeerida teksti autori vihjeid, kavatsusi ja eesmärke (Kalmus, Masso & Linno, 2015). Meri-Liis Laherand (2008) leiab, et kvalitatiivne sisuanalüüs on parim viis kogemuslike tähenduste tõlgendamiseks ja analüüsimiseks. Mikko Lagerspetz (2017) lisab omalt poolt, et kvalitatiivne uurimus on otstarbekas kui käsitletakse teavet, mida arvuliselt on ebaotstarbekas või võimatu väljendada ning soovitakse saada tervikpilt mingist sotsiaalsest nähtusest, uurida isiklikku kogemust ning mõista seda sügavuti.

Tegin andmeanalüüsi kahes etapis. Kasutan nii induktiivset (andmetest lähtuvat lähenemist) kui deduktiivset (teoorial ja/või varasematel uurimustel põhinevat) põhinevate kategooriate loomist (Kalmus, Masso & Linno 2015, viidatud Mayring, 2000). Kasutasin nii avatud kui temaatilist kodeerimist. Johnny Saldaña (2009) kohaselt on avatud kodeerimine on esimese astme kodeerimine, kus protsessi alguses hakatakse andmeid üldiselt eristama ja koondama; samas kui temaatiline kodeerimine lähtub uuringu eesmärkidest, uurimisküsimustest ja teoreetilisest raamistikust.

Andmeid asusin analüüsima lugedes esmalt avatult kõiki artikleid mitmeid ja mitmeid kordi. Seejärel pidasin lugemisel silmas juba minu uurimuse seisukohalt olulist. Lugedes märgistasin ära enda arvates olulise osa ning uurimisküsimuste seisukohast olulisi tekstiosi või korduvaid koode (koondavaid märksõnu) ja mustreid. Lugesin seni, kuni tekkis tunnetus, mis olemasolevas tekstis tähendust avardab ja koode tekitab, sh varjatud (latentseid) koode ning andsin neile koodidele ühise perenime (Saldaña, 2009). Teises andmeanalüüsi etapis viisin läbi tähendusrikaste tekstiosade sorteerimise teemapõhistesse gruppidesse (kategooriatesse) kujunevate tähendusmustrite, aga ka minu uurimisküsimuste kaudu (kodeerimisloogika näide on antud lisas B). Uuritava materjali grupeerimisel võtsin aluseks muutused ühiskonna korras ning muud asjaolud mis mõjutasid memoriaalist kirjutamisel

teemade muutusi, mis töid kaasa ka tähenduste muutumise (vt lisa A). Skemaatiliselt nägi kodeerimise loogika välja selline:

tähenduslik tekstiosa (*in vivo* kood) => **kood** => **kategooria** => **teema**

Hiljem, uurimistulemuste analüüsimise käigus mõistsin, et oluline on eraldi vaadata ka, kuidas memoriaali nimetatud on, sealhulgas, kus on kasutatud memoriaali ametlikust nimetusest tehtud mugandusi. Seega tähistasin tekstides eraldi ära ka memoriaali nimetamised ning ametliku nimetuse mugandused (näidis esitatud lisas C).

Uuringutulemused koondasin uurimisküsimustest ja uuritud andmetest lähtuvalt kolme peatükki. Esimeses (ptk 3.1.) puhul toon ära otsesed viited allikmaterjalidele. Järgmises kahes peatükis (3.2, 3.3), kus toon välja memoriaalile konstrueeritud tähendused läbi uuritud meediatekstides eenduvate kategooriate ja teemade ning nimetamise, kasutan allikmaterjalile viitamiseks erinevaid juhiseid. Parema loetavuse huvides toon need juhised välja konkreetse peatüki juures. Leian, et tähistuste sellisel viisil eristamine on vajalik tulemuste parema esiletoomise huvides.

3. UURINGU TULEMUSED

Selles peatükis esitan uuritavate meediatekstide, varasematele uuringutele, sondeerivate intervjuude ning erinevate arhiiviallikate põhjal kogutud uuringu tulemused. Andmete analüüsimisel ja esitamisel lähtusin magistritöö uurimisküsimustest ja grupeerisin tulemused kolme alapeatükki. Esimeses alapeatükis (3.1) annan faktoloogilise ülevaate Maarjamäe memoriaali rajamisest, sellele konstrueeritud tähendustest, paigaga seotud müütidest ja rituaalidest ning analüüsin kaasajal muutunud konteksti. Teises alapeatükis (3.2) toon välja ja analüüsin, millised teemad ja kategooriad eenduvad (esile kerkivad) erinevatel ajaperioodidel Maarjamäe memoriaalist kirjutades, sellele tähendusi konstrueerides. Viimases alapeatükis (3.3) uurin, milliseid tähendusi on memoriaalile antud läbi selle, kuidas seda on erinevatel ajaperioodidel nimetatud.

Alapeatüki 3.1. peamine väärtus ja uudsus seisneb materjali koondamises ühte tervikusse, mis võimaldab järgmistes Maarjamäe memoriaali uuringutes tugineda koondatud materjalile, kordamata ajamahukaid alusuuringuid.

Teise ja kolmanda peatüki jaoks läbi viidud uuringud on teineteist täpsustava ja täiendava iseloomuga, et kontrollida, kas meediatekstides läbi eenduvate kategooriate ja teemade ning memoriaali nimetamiste võimaldavad jõuda sarnaste järeldusteni memoriaali tähenduste muutumist uurides. Vajadus uurida nimetamisi selgus magistritöö tegemise käigus, kui tundsin, et mingid teemad ja kategooriad tulenevad otseselt memoriaali ametliku nimetuse kasutamisest. Nimetamise kaudu saan esile tuua, milliseid tähendusi paigale nimetamiste kaudu otseselt teadvustamata metatasandil edasi antakse ja konstrueeritakse. Leian, et täiendava uuringu läbiviimine oli põhjendatud ja annab magistritööle lisaväärtuse, mis on vajalik memoriaali edasiste arengute suunamisel ja argumenteerimisel.

Tulemused illustreerin peatükis 3.1 fotode ja jooniste väljavõtetega ning ajateljega, kuhu koondan tervikpildi paremaks tajumiseks, ühiskondlike protsesside ja konteksti muutuse näitlikustamiseks Maarjamäe memoriaalidega seotud tähtsamaid sündmusi ja konteksti ning uuritavate perioodide andmestiku (lisa A). Peatükis 3.2 ja 3.3 illustreerin tulemused tabeli ja jooniste abil, mille koostamisel tuginen esitatud uuritavate meediatekstide kodeerimisele erinevate ajastute lõikes (kodeerimisloogika näidised antud lisas B ja C).

3.1 Faktoloogiline ülevaade Maarjamäe memoriaali monumentaalsest mälumaastikust Teisest maailmasõjast tänapäevani ja konteksti muutustest

Selles alapeatükis annan ajaloolise ülevaate Maarjamäe memoriaali rajamisest, paigaga seotud müütidest ja rituaalidest, sellele konstrueeritud tähendustest ning konteksti muutusest. Ülevaate koostamisel tuginen eri ajastu meediatekstidele, varasematele uuringutele, arhiiviallikatele ning 2019. aastal läbi viidud sondeerivatele intervjuudele. Viited allikatele toon ära otsese, akadeemilisele tekstile kohaselt. Nii on peatükk edaspidi kasutatav ka eraldiseisva dokumendina.

Esitlen tulemusi kuue alapeatükina. Esimeses alapeatükis (3.1.1.) annan põgusa ülevaate Maarjamäe ajaloost enne teist maailmasõda. Teises alapeatükis (3.1.2) kirjeldan Maarjamäe monumentaalset mälumaastikku ja annan ülevaate, milliseid monumente selles paika on püstitatud Teisest maailmasõjast kuni tänapäevani. Kolmandas alapeatükis (3.1.3) analüüsin, kuidas konstrueeriti memoriaali tähendust arhitektuurikonkursi tingimustest kuni selle välja ehitamiseni. Neljandas alapeatükis (3.1.4) toon välja, millised müüdid ja legendid on seotud Maarjamäele rajatud monumentide (mäluobjektidega). Viiendas alapeatükis (3.1.5) kirjeldan, milliseid rituaale ja tseremooniaid on Maarjamäe memoriaalil läbi viidud. Viimases alapeatükis (3.1.6) toon välja konteksti muutused Maarjamäe piirkonnas ja argumendid, mis tänapäeval mõjutavad memoraali ümbermõtestamist ja tema väärtustamist.

3.1.1 Ülevaade Maarjamäe ajaloost enne teist maailmasõda

Selles peatükis tutvustan põgusalt Maarjamäe paiga ajalugu enne kui temast sai matmispaik ja monumentaalne mälumaastik. Alapeatükis tuginen peamiselt arhitektuuriajaloolistele allikatele.

Enne 1940. aastat oli tänane Maarjamäe mälestusvälja ala osa Maarjamäel asunud suvemõisast (Valt, Raudtits, Mihkelsoo, 1979). Linnalähedasi suvemõisaid hakati rajama juba 17. sajandil linnast väljuvate maanteed äärde looduslikult kaunitesse kohtadesse ning Maarjamäest kujunes juba 19. sajandil armastatud väljasõidukoht imeilusate linnavaadete nautimiseks (Lindmaa, 1976). Paljud maalitud Tallinna linna vaated, on maalitud vaadetena Maarjamäelt (Murdmaa, 1997).

Koht on varasemalt tuntud *Strietbergi/Streitbergina* (**Riiumägi, Lahingumägi**) 1558. aastal toimunud Mustpeade väesalkade ja vene sõjaväe vahelise kokkupõrke järgi, **Suhkrumäena** mõisas 1811.-1837. aastal tegutsenud suhkruvabriku järgi ning *Marienbergina* (**Maarjamäena**) arvatavasti 1873. aastal mõisa omanikuks saanud krahv Anatoli Orlov-Davõdovi abikaasa Maria auks (Lindmaa, 1976; Lindmaa, Kuldna, 2004). 1930. aastatel moodi läinud nimede eestipärase kuju andmine tõi ka „*Marienbergi*“ asemel tänapäevasema Maarjamäe (Lindmaa, 1976; Lindmaa, Kuldna, 2004).

01. Vaade Tallinnale Maarjamäe suhkruvabriku juurest (TLM_8594 G 813)

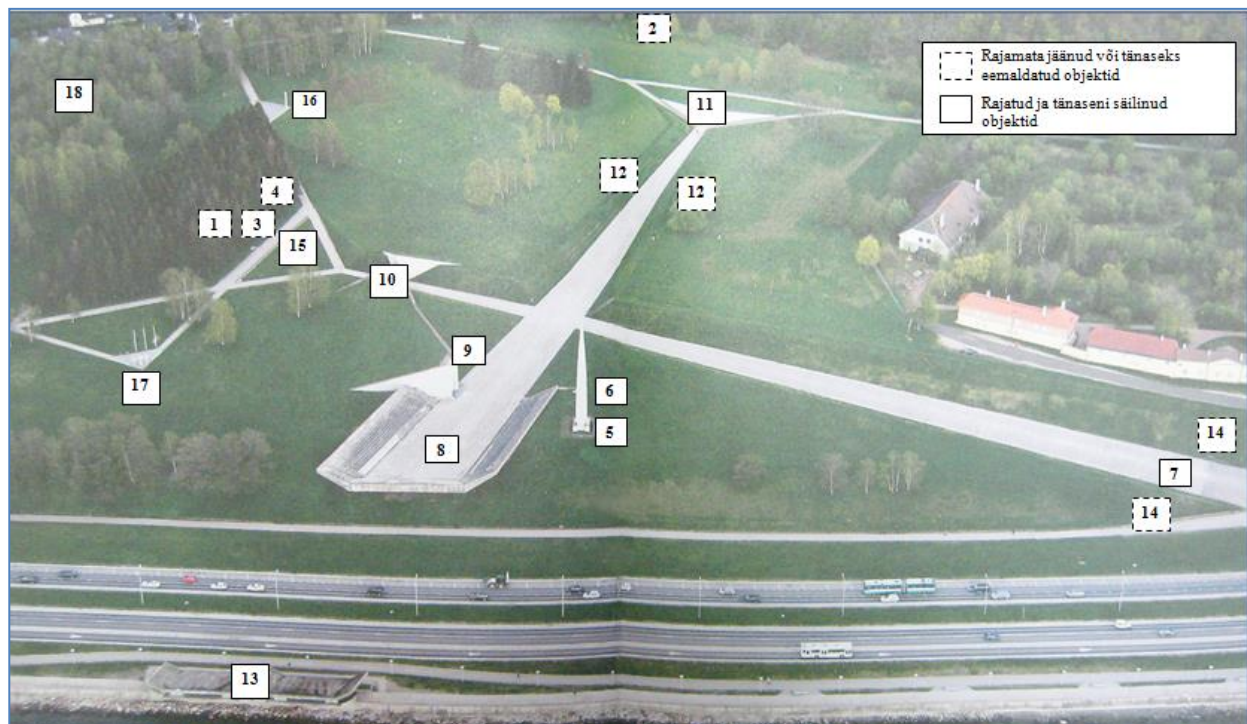
1937. aastal ostis Eesti Vabariik Maarjamäe suvemõisa ja asutas sinna Eesti Vabariigi Sõjaväe Lennukooli (Eesti Ajaloomuuseum) ning hilisemal Saksa Kangelaskalmistu ja nõukogudeaegse memoriaali kohal oli toona lasketiir (Kadari, 1990). Mõis läks 1940. aastal Nõukogude armee kätte ning järgneva paarikümne aasta jooksul käsid mõisakompleksist läbi erinevate armeede väeosad (Lindmaa, 1976).

3.1.2 Maarjamäe monumentaalne mälumaastik – siia 1940.–2018. aastatel rajatud, hävinud ja säilinud monumendid

Käesolevas peatükis toon välja, kuidas on kujunenud Maarjamäe monumentaalne mälumaastik. Annan peatükis ülevaate monumentidest, mida Maarjamäele alates 1940. aastast rajatud, teisaldatud ja säilinud on. Peatükis tuginen ajaloolistele arhiivimaterjalidele, kirjandusele, meediatekstidele ja sondeerivatele intervjuudele. Illustreerin peatüki ajalooliste fotode ja arhiivijoonistega. Lisasse A olen koondanud Maarjamäe memoriaalidega seotud tähtsamate sündmuste ja olulisema konteksti ning uuritavate perioodide andmestiku. Mälumaastiku objektid on esitatud ka illustratsioonil 02. Tänapäevaks hävitatud või eemaldatud monumentide asukohad on esitatud orienteeruvalt³.

³ Nende asukohti aitasid täpsustada Robert Treufeldt, Jaanis Tali.

Maarjamäe memoriaal ja seda ümbritsev ala on emotsionaalselt ja ideoloogiliselt pingestatud ruum – mälupaik, kus kohtuvad erinevad poliitilised režiimid ja nende käsitus ajaloost: alale on Teise maailmasõja ajal maetud mõlemal pool rindejoont hukkunuid, haudu vaheldumisi rajades ja häirides (Lankots, 2018). Siia on aja jooksul rajatud ka erinevaid monumente, mäluobjekte, millest tänaseks on säilinud ainult osa. Säilinud rajatistelt on hävinud või eemaldatud kõik, mis otseselt viitaks Nõukogude sümbboolikale. Maarjamäe kõige värskem mäluobjekt rajati 2018. aastal – kommunismiohvrite memoriaal.

02. Maarjamäe mälumaastik 1940 – 2018. Täpsustatud Treufeldti (2019) ja Tali (2019) abiga. Alusena kasutatud Arne Maasiku fotot raamatust „Allan Murdmaa: monumentaalne“ (2009).

1. Ligikaudne „Spartak“ ja „Avtroil“ mälestussamba asukoht (1940). 2. Ligikaudne Saksa kalmistu obeliski asukoht (1941). 3. Ligikaudne 1945. taaspüstitatud „Spartak“ ja „Avtroil“ mälestussamba asukoht, teisaldatud või lammutatud peale 1997. 4. Ligikaudne J. Nikonovi haua ja põletuspuu asukoht (1957, likvideeritud 1992). 5. Jääretke obelisk (1960). 6. Memoriaali nurgakivi (1967). 7. Juurdepääsutee (protsessioonitee, 1975). 8. Tseremoniaalväljak (1975). 9. Püramiid igavese tulega (1975, kunstnik Jüri Palm). 10. Püramiid „Hukkunud kajakate“ skulptuuriga (1975, skulptor Matti Varik). 11. II ehitusjärguga kavandatud megaehitise asukoht, markeeritud ajutise püramiidiga (1975). 12. Kavandatud, kuid rajamata jäänud 200 olulise isiku postamentide asukohad (rajatud ainult vundamendid). 13. Memoriaali pikendus (1980). 14. Kavandatud, kuid rajamata jäänud tsitaatidega väravaehitised (1978). 15. Väeosade kivid (1980ndad). 16. Saksa Kangelaskalmistu tähistus (1998). 17. Eesti sõjameeste mälestusväljak (2004). 18. Orienteeruv kommunismiohvrite memoriaali asukoht (2018).

Siinse paiga ajalugu matmispaiga ja ideoloogilise tähistajana algab 1940. aastaga, mil Maarjamäele hakati rajama **punaväelaste kalmistut**. Enamik allikatest kirjeldab punaväelaste

kalmistu rajamisena 1919. aastal Naissaarel (väidetavalt?⁴) hukatud miiniristlejate⁵ „Spartak“ ja „Avtroil“ 36 mereväelaste säilmete piduliku tseremooniaga ümbermatmist 22. detsembril 1940. aastal⁶ ja mälestussamba püstitamist (EFA.446.0.195390–EFA.446.0.195427, 1940; ERAF.2.1.6217.1, 1940; Palli, 1997; Nerman, 2008; Lankots, 2018; toimik nr 90).

Muud andmed Maarjamäest kui punaväelaste matmispaigast on kirjeldatud ebaselgelt ning kohati ka vastuoluliselt. Kodu-uurija Harald Kadari (1990) kirjeldab, et vahetult enne sõda olevat toonase Maarjamäel asunud lasketiiru lähima suvila kõrvahoone põranda alt avastatud viimase sõja⁷ ajal ühishaud bolševike poolt surnuks tulistatud inimeste säilmetega. Kadari (1990) lisab, et ühishauas oli Eesti vabadussõja kangelane kolonel-leitnant Oskar Luiga laip. Kolonelleitnant Luiga, soomusrongi nr 3 ülema, hukkamist Pirita-Kosel, Scheeli perekonna krundil on kirjeldatud ka ajalehes Eesti Sõna (1941). Scheelide pere suvemõis (mälestis nr [8755](#), Kultuurimälestiste riiklik register), kus toimusid 1941. aastal NKVD poolt korraldatud hukkamised, asub aga Maarjamäest võrdlemisi kaugel, Pirita-Kosel. Ka Teise maailmasõja ehitisi uurinud arhitektuuriajaloolane Robert Treufeldt (2019) arvab, et Kadari väited mahalaskmistest Maarjamäel on ebatäpsed ning vaevalt lennuväe üksuste alal NKVD hukkamisi läbi viis; lisaks ei olnud Maarjamäe kalmistu kandis suvilaid.

Linna Teatajas (1941) kirjutatakse, et sõja ajal⁸ on venelased Maarjamäele matnud politrukke, ohvitseri ja sõdureid, kusjuures täpsustamata, kuhu täpselt ja kui palju Maarjamäele venelaste poolt maetud oli. Treufeldt (2019) kinnitab, et „Spartak“ ja „Avtroil“ mälestusmärgi juurde oli maetud 1941. aasta Tallinna lahingutes langenud punaseid. Ka tema ei tea, kui palju või kes hukkunud täpselt olid (Treufeldt, 2019). Maarjamäele maetud

EFA.446.0.195424

03. „Spartak“ ja „Avtroil“ mereväelaste põrmude ümbermatmine vennashauda Maarjamäel 22.12.1940. Foto: O. Viikholm. (EFA.446.0.195424)

⁴ Erinevad allikad siin täit selgust ei too sündmuse toimumise või hukatute arvu kohta. Treufeldt (2019) arvates on see nii segane lugu, et õige on kasutada selle kohta „väidetavalt hukatud“.

⁵ Toimikus 90 kasutatakse laevade kohta terminit „miiniristlejad“. Treufeldt (2019) täpsustab, et selle laevaklassi nimi eesti keeles on „hävitage“.

⁶ Mõned allikad väidavad, et „Spartak“ ja „Avtroil“ hukatud meremeeste säilmed maeti Maarjamäele ümber 1941. aastal, kuid nii toonased ajalehed (kättesaadavad DIAGRist) kui FOTISE andmebaasi ajaloolised fotod dateerivad ümbermatmise kuupäevaks konkreetselt 22.12.1940.

⁷ Ilmselt mõeldakse kirjutamise hetkel aktiivset II maailmasõda.

⁸ Ilmselt mõeldakse kirjutamise hetkel aktiivset II maailmasõda, st sõjategevust alates 1939. aastast.

punaarmee laste säilmed viidi Saksa sõjaväekalmistu rajamisel teadmata kuhu (Linna Teataja, 1941; Palli, 1997; Nerman, 2008; Treufeldt, 2019; toimik nr 90).

Küll aga on eri allikad võrdlemisi ühel seisukohal selles küsimuses, et Naissaarelt ei leitud 1940. aastal väljakaevamistel 1919. aasta (väidetavalt?) mahalastud miiniristlejate (hävitajate) „Spartak“ ja „Avtroil“ mereväelaste haudu ning sealt suure pidulikkusega 1940. aastal ära toodud kirstud olid täis hõõvlilaaste, täiteprahti ning kunagiselt vangilaagri nakkushaigete kalmistult võetud suvalisi konte (Linna Teataja, 1941; Sakala, 1941; Treufeldt, 2019, täpsemalt vaata ptk 3.1.4), ka loomaluid (Kadari, 1990). Ausammas likvideeriti Saksa sõjaväekalmistu rajamisega 1941. aastal ja taastati 1945. aastal (Õhtuleht, 1945; Lankots, 2018; toimik nr 90).

Saksa sõjaväekalmistut (kangelaskalmistut) hakati Maarjamäele rajama 1941. aastal (Linna Teataja, 1941; Nerman, 2008; Lankots, 2018) ning esialgu maeti siia Tallinna ümbrusest kuni 60 km raadiuses langenud Saksa sõdureid, sh ka eestlasi (Linna Teataja 1941; Palli, 1997; Nerman, 2008).

04. Maarjamäe Saksa sõjaväekalmistu peale avamist, 1944. (EFA.333.0.156400)

05. Matusetalitus Maarjamäe Saksa sõjaväekalmistul. Jaak Koppeli erakogu.

Nii punaväelaste kui sakslaste jaoks koostas kalmistu üldprojekti Alar Kotli (Palli, 1997; Lankots, 2018). Kotli planeerimiskava järgi püstitati Saksa kalmistule mälestusmärk, mis paistis merele, kavas oli ehitada mere äärde lai esinduslik trepp ja 1942. aasta kevadel alustati kalmistu ümber pargi rajamist (Nerman, 2008).

06. Maarjamäe kangelaskalmistu kujunduse üks eskiisidest. A. Kotli. (AM_2360:87. F.2222)

Kangelaskalmistu eskiisprojekte valmis mitmeid (AM_2360:87.F.2222, TLA.1465.1.1025, TLA.1465.1.1026). Mälestussamba, obeliski, rajamist plaaniti nii mere äärde kui klindi servale. Lõpuks rajati obelisk toona klindi poole ja alla. Samuti oli esialgseid projekte 1944. aastal olevat kalmistule maetud ka märtsipommitamise ohvreid (Raudnask, 1991).

07. Obelisk Saksa sõjaväekalmistul Maarjamäel. 1944. Foto: J. Mildebrath (EFA.616.0.188163)

08. Maarjamäe kangelaskalmistu. Foto Jaak Koppeli erakogust.

Saksa kangelaskalmistu tasandati peale teist maailmasõda (Nerman, 2008), ristid künti traktoriga maha ja maa anti linlastele kartulimaaks (Kadari, 1990; Raudnask, 1991). Kadari (1990) andmeil olevat ajalehes tollal pahandatud, et asutuste kartulimaad mindi [selmet Maarjamäel kartul mulda panna] otsima linnast kaugele.

1945. aastal taasavati Balti laevastiku 35 hukkunud („Spartak“ ja „Avtroil“) mereväelaste haua taas mälestussammas (EFA.251.0.31921, 1945; EFA.251.0.31924, 1945; Lankots, 2018; toimik nr 90). Monument taastati pisut teises asukohas ning teistsuguses kujunduses. „Spartak“ ja „Avtroil“ monument teisaldati Maarjamäelt või lammutati ilmselt 1990ndate lõpus. Täpsed andmed sellest puuduvad. Toimikus nr 90 on 1990ndatel tehtud ettepanek viia monument Naissaarele, kus hukkamine toimus. Veel 1997. aasta ajalehes Luup ilmunud artikli illustratsioonist jääb mulje, et monument on omal kohal Maarjamäel. Magistritöö käigus läbi töötatud materjalidest, sh toonaste ametnikega peetud

09. Pärgade viimine „Avtroil“ ja „Spartak“ mereväelaste mälestusmärgi juurde. 1969. Foto: P. Kuznetsov. (EFA.204.0.81572)

vestlustest, ei õnnestunud tuvastada, millal monument Maarjamäelt eemaldati, kuhu see viidi või kas see lammutati (Leitsar, 2018; Pahapill, 2019; Sarnet, 2019, jt).

1957. aastal rajati Maarjamäele müütilise Nõukogude mereväelase **Jevgeni Nikonovi haud koos mälestustahvliga ja sümbolse „põletuspuuga“** (raagus saarepuu) (Lankots, 2018). J. Nikonovi haud kaevati 26.03.1992. aastal lahti, põrmu sealt ei leitud (EFA.333.20061, 1992) ja hauatähis ning puu likvideeriti ilmselt 1992. aastal seoses J. Nikonovi „säilmete“ toimetamisega kodumaale (Leitsar, 2018; Pahapill, 2019; Tali, 2019). Puud selleks ajaks säilinud ei olnud, seda armastasid kohalikud poisikesed ikka aeg-ajalt põlema panna (Pahapill, 2019). Maarjamäe haljastajatel olevat üks põletatud kuiv puu alati ka varuks olnud (Pahapill, 2019, Järve, 2019).

10. J. Nikonovi haud. 1963. Foto: B. Pippar. (AM N 16380)

11. Memoriaalansambli avamisel. 1975. Foto: V.-P. Vahi. (EFA.412.0.202704)

12. Memoriaalansambli avamisel. 1975. Foto: V.-P. Vahi. (EFA.412.0.202703)

1960. aastal püstitati Maarjamäele 35 m kõrgune **Jääretke obelisk** (arhitekt Mart Port (1922–2012), skulptor Lembit Tolle (1927–2013), projekt 1957–58), mis oma kiilukujulise, veidi etteulatuvate külgedega noolena sümboliseeris võidu pidulikkust ja pidi kõnelema laevu juhtinud inimeste tahtejõust, kes suutsid jää purustada ja vangistusest vabaneda (Oselin, 2004). Mart Kalm (2001) on Maarjamäe obeliski vormistuses näinud aimdust esimeste kosmoserakettide ja Hruštšovi-aegse teadusoptimismi vaimustust. Valminud mälestusmärk võitis üleliidulise tunnustuse ja muutus moodsa monumendistiili esinduslikuks näiteks (Tamm & Halla, 2008).

Obelisk on andnud Maarjamäele ka mitmeid rahvapäraseid nimetusi: impotendi unistus, Buratino nina (artiklite kommentaariumides 2014, 2018 ja vestlused 2018, 2019). Obeliski ümbruse maapinda kujundati ringi seoses 1975. aastal valminud memoriaalkompleksi

rajamisega. Kuna ümbritsev maapind tõusis, siis algne pidulik astmestik obeliski jalamil, kuhu oli hea toetada tseremooniade ajal pärgi või lillevanikuid, jäi maapinna sisse. Samuti ei viinud pärast memoriaalansambli rajamist obeliski juurde enam teed. Obelisk jäi pigem maamärgiks merelt ja tribüünidelt.

13. Vaade Pirita tee ja Maarjamäe obeliskile. 1960.
Foto: H. R. Võrk. (EFA.570.0.403057)

14. Obelisk. 1960.
Foto: H. R. Võrk.
(EFA.570.0.403063)

Maarjamäele Nõukogude ajal rajatud dominantseim ja suurejoonelisem objekt on mõistagi **memoriaalansambel** (peaarhitekt Allan Murdmaa (1934–2009) ja skulptor Matti Varik (1939–2011), arhitektid Peep Jänes (1936), Rein Kersten (1934–2010), Henno Sepmann (1925–1985), Valve Pormeister (1922–2002), kunstnik/grafik Jüri Palm (1937–2002), insenerid Karl Tallo ja Vello Hütsi (1934–2004)⁹, toonase nimega „Nõukogude võimu eest võidelnute ja Eesti NSV silmapaistvate tegelaste memoriaalansambli ja töötajate puhkepargivöönd“ (EAM.4.15.6). Memoriaali I järk ei valminud päris algsete kavatsuste ja plaanitu kohaselt, pikemalt olen selle peatunud järgmises alapeatükis (3.1.3).

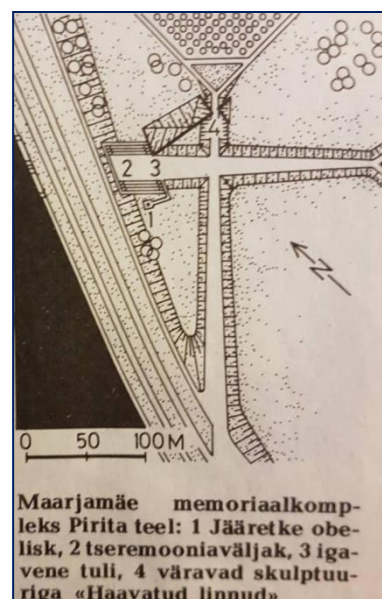
15. Memoriaalansambli nurgakivi avamine miitinguga. 06.11.1967.
Foto: A. Soon. (ERAF.2.2.3050.7)

⁹ Epp Lankots (2018) on autorikollektiivis nimetanud ka: A. Eskel, V. Herkel, A. Hoidre, T. Kallas, A. Mölder, M. Port, H. Sepp, P. Tarvas. Üaltoodud loetelu pärineb Allan Murdmaa kirjetel (Murdmaa, 1997; Tammik, 2009), „Eesti Arhitektuur 1, Tallinn“ andmetel (Gens, 1993) ning 1966-1975. a ilmunud ajaleheartiklitel (Pedak, 1966; Pedak, 1968; Soosaar, 1969; Lepik, 1974; Pähklimägi, 1975; Vare, 1975).

Memoriaalansambli arhitektuurikonkurss toimus 1964–1965. aastal kahes etapis. Ning algne plaan oli memoriaalansambli I järk valmis ehitada 1967. aastaks Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäevaks (Pedak, 1966), seejärel 1970. aastaks (Pedak, 1968). Memoriaali **nurgakivi** panek toimus 6. novembril 1967. aastal obeliski jalamil (Rahva Hääl, 1967; ERAF.2.2.3050.2–ERAF.2.2.3050.8., 1967) miitinguna ning memoriaali I järk avati pidulikult alles 1975. aastal, siis ka lõpetamata kujul (EFA.204.0.101646–EFA.204.0.101646, 1975; Murdmaa, 1997). Memoriaalansambli järgmist etappi projekteeriti pea Nõukogude võimu kokkukukkumiseni ja jäigi lõpuks rajamata (Tammik, 2009).

16. Vaade Maarjamäe memoriaalansambli ja Pirita tee laiendustöödele. 1979. Foto: J. Vendelin. (EFA.204.0.115553)

17. Memoriaalansambli plaanilahendus. Eesti Arhitektuur 1. Tallinn, lk 167

Memoriaalansamblit planeeriti suurima ja võimsama esindusansamblina Nõukogude võimu mastaapsust sümboliseerima (Klammer, 2012), ehkki ametlikult ei räägitud mitte võimust ja ideoloogiast, vaid Nõukogude võimu eest võidelnutest ning 1965. aasta võistlusülesandes ka Eesti NSV silmapaistvate isikute austamisest. Silmapaistvate tegelaste ausambad jäid Murdmaa sõnul rajamata seetõttu, et toonased võimumehed ei jõudnud omavahel kokkuleppele, kelle nimed neist ja millises järjekorras tuleks graniitalustele paigaldada (Murdmaa, 1997; Tammik, 2009). Üleliidulises ulatuses oli selline memoriaalkompleks vältimatu žanr, mida tuli viljeleda igas liiduvabariigi pealinnas, eriti suurejooneliselt aga teises maailmasõjas vallutatud aladel (Kalm, 2001).

Memoriaalansambli keskne lahendus põhineb kahel ristuv, maastikku süvendatud, teljel (Gens, 1993; Kalm, 2001). Linnapoolsest otsast saab alguse pikk telg – omalaadne

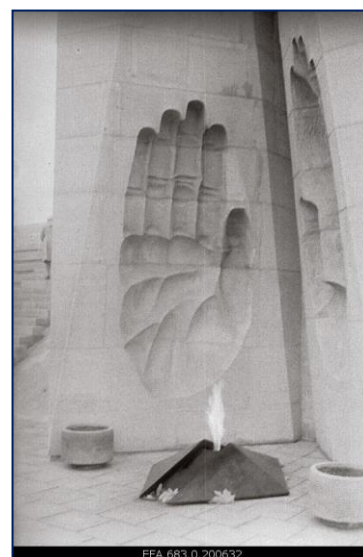
protsessioonitee (Kalm, 2018), mis viib läbi püramiidi (polüünvärava), mille kohal on **hukkuvat linnuparve** (kajakaid) kujutav skulptuur (skulptor Mati Varik), suubudes edasi mälestushiie taolisse kuusikusse (Gens, 1993; Lankots 2018). Teine telg on orienteeritud Lasnamäe paeklindi ja mere suunas. Lasnamäe pankranniku poole suunduv telg aheneb ja siia, vastu panga ülemist platood, pidi tulema memoriaali teine, kõige monumentaalsem järk (Kalm, 2001). Telg lõpetati esimeses ehitusjärgus väikese betoonist püramiidiga (Pedanik, 1968). Selle telje teine osa avardub merepoolseks konsoolseks **tseremoniaälväljakuks** ja pikeneb visuaalselt merepiirini (Lankots, 2018). Väljakut ilmestab lõhestatud dolomiidist püramiid, mille külgedesse on „vajutatud“ **igavese tule** paistel soojendavate peopesade jäljendid (kunstnik Jüri Palm, üks neis Murdmaa enda teostatud) (Lankots, 2018; Tammik, 2018).

Memoriaalil oli vaikne, automaatlülitusega **helitaust** – kõlaritest, kostis Dmitri Šostakovitši V sümfoonia (Murdmaa, 1997; Tammik, 2009; Lankots, 2018). Allan Murdmaa (1997) kavatses algselt tellida originaalse muusika memoriaali tarbeks Arvo Pärdilt, kuid see plaan ei teostunud.

EFA.251.0.86936

18. Püramiidvärav „Hukkuvate kajakate“ skulptuuriga. Esiplaanil vennashauani juhataja juhatav verevatest begooniatest lillepeenar. 1975. Foto: V. Puhm. (EFA.251.0.86936)

EFA.683.0.200632

19. Igavene tuli. 1975. Foto: K. Laane. (EFA.683.0.200632)

Memoriaali rajamisega kujundati ringi maa-ala reljeef ning senine teedevõrk. Tseremoniaälväljakule protsessiooniteena viiva pika telje asukohal oli vanasti tavaline linnatänav, mis viis Kosele (Kose tee). Lisaks oli memoriaali jaoks valitud koht vesine, seega tuli teha ulatuslik дренаaz, suuremahulised mulla- ja haljastustööd (Murdmaa, 1997).

20. Pirita tee tänavaruum enne memoriaalansambliga tehtud maastiku ja liikluskorralduse muudatusi. 1966. Foto: O. Juhani. (EFA.252.0.59856)

21. Kose tee 1960. aastal. Foto: H. Võrk. (EFA.570.0.403058)

Memoriaali on ka **hiljem täiendatud**. 1980. aastal olümpiamängude eel Pirita tee laiendamisel ja kaldakindlustuste rajamisel lõhuti memoriaali peatelje visuaalne seos lõputu merega (Lankots, 2018). Kui Maarjamäe memoriaali kavandati, oli Pirita tee kitsas tee ning tribüünidega väljak hõljus otsekui õhus Pirita tee kohal, suunates oma konsoolpinna merre ja jättes tee konsooli varju (Tammik, 2018). Arhitektuurse põhiidee taastamiseks töötas Murdmaa koos kaasautoritega peateljele välja **uus aktsent** merre laskuvate betoonist vaateplatvormidega (projekt 1977, 1978) (EAM.4.15.7, 1976–79; TLPA.13889.IV, 1978; Tammik 2009; Lankots, 2018;). Põhiansambli konsooli kordav motiiv pidi tulema ka kaugemal merre, aga kuna ehitati kiirustades ja meri viis osad raketised minema, jäid need ehitamata ning memoriaali visuaalse pikendusena rajati lõpuks vaevalt kolmandik kavandatud (Tammik, 2009).

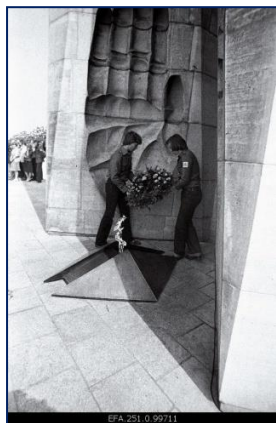
Nende vaateplatvormide kohta on naljatatud, et tegemist on Soome silla ehitamise alustamisega (Raudnask, 1991; Nerman, 2008; Paulus, 2018). Neid on kutsutud pilkamisi ka kalameeste varjualuseks (Paulus, 2018).

1981. aastal muudeti ka **igavese tule alus** (projekt 1978, TLPA.13889.IV). Algselt oli tulealus metallist tahukas, hiljem kivist

22. Pirita tee äärne visuaalne pikendus. 1981 (EAM Fk 10128)

püramiid. Kusjuures tseremoniaalsetelt piltidelt on näha, et mõlemad igavese tule alused olid sobimatud pargade ja lillevanikute väärilikaks asetamiseks ja hoidmiseks¹⁰. Memoriaali üks arhitektidest Peep Jänes (2019), ütles selle kohta, et tegelikult oli pargade panemiseks mõeldud need tähtsate isikute monumentide/nimetahvlite jalamid, mis jäid rajamata.

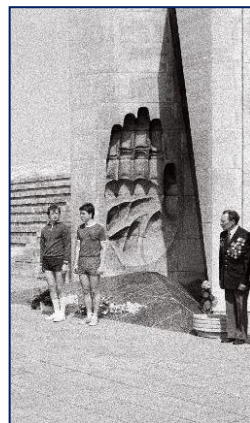
23. Tule ase. 1978.
Foto: V. Puhm.
(EFA.251.0.99711)

24. Tule ase. 1980.
Foto: M. Hiis.
(EFA.252.0.119593)

25. Tule ase. 1982.
Foto: H. Leppikson.
(EFA.250.0.112052)

26. Tule ase. 1986.
Foto: T. Aring
(EFA.344.0.14021)

1980ndatel¹¹ paigaldati kuusiku ette **mälestuskivi 1941. aastal Tallinna kaitselahingutes osalenutele ning 32 mälestuskivi Tallinna vabastamisest osavõtnud väeosadele, kellele on antud „Tallinna“ nimi** (Lankots, 2018; Mäesalu, 2019). Murdmaa (1997) sõnul tuli paigaldada väeosade mälestuskivid EKP toonase peasekretäri Karl Vaino otseste juhtnööride järgi. Samal ajal oli plaanis ümber kavandada ka memoriaali linnapoolne sissepääs, kuhu kavandati püramiide Nõukogude võimu ülistavate tsitaatidega eesti ja vene keeles (projekt 1978, EAM.4.15.7; TLPA.13889.IV, vt lisaks ptk 3.1.3).

Tänapäevaks on Maarjamäel Nõukogude ajastust säilinud obelisk, memoriaalansambel, mälestuskivid ning memoriaali nurgakivi.

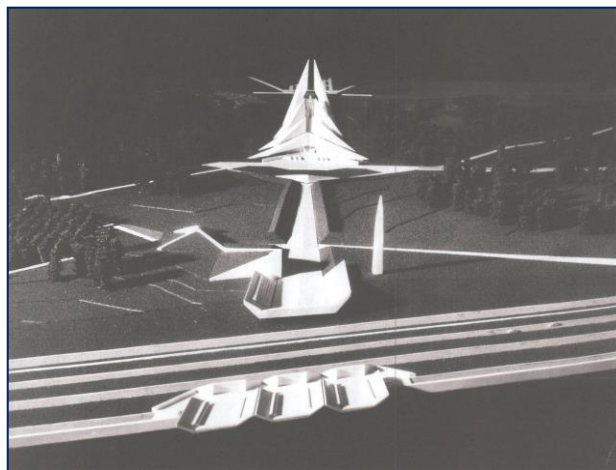
27. Vasakul mälestuskivi Tallinna kaitselahingutes osalenutele, paremal 32 mälestuskivi „Tallinna“ nimelistele väeosadele. Foto A. Martin (2019).

¹⁰ Võrdluseks: astmestik, mis võimaldas pargasid väärilikalt asetada ja eksponeerida oli olemas nii Jäätetke monumendi juures enne 1975. a ümberehitusi (siis jäi astmestik maa sisse) kui Tõnismäe Pronkssõduri juures (töö autori tähelepanekud).

¹¹ Lankotsi (2018) andmetel pandi kivid 1981. Ilme Mäesalu (2019) andmetel, kes on Muinsuskaitseameti pikaajaline ajaloomälestiste ekspert, paigaldati kivid 1984/85. Mäesalu tugineb Tallinna RSN TKI 17.06.1985 kirjale Kultuuriministeeriumile.

Obeliskil olnud Lembit Tolli pronkstahvlid varastati 1992. aasta toonaste pronksivarguste ajal (toimik 90; Lankots, 2018; Leitsar, 2018; Tali, 2019). Muusika transleerimine lõpetati Maarjamäe memoriaalil 1990. aastal (Lankots, 2018) ja kokkuhoiule viidates kustutati igavene tuli Maarjamäel 1992. aasta jaanuaris (Lindsalu, 1992; Ojari, 2018).

Üldiselt hinnatakse memoriaali kaasajal säilinud kujul täiuslikuks, erakordseks ja suurejooneliseks modernistlikuks maastikuarhitektuuri ja monumentaalkunsti ühenduseks, kus looduslik klindikalju, konsoolväljakult avanev merevaade, käesoojuses hoitav igavene tuli (ja taustaks mängiv Šostakovitši V sümfoonia) moodustavad harvaesineva terviku (Ojari, 2018; Tammik, 2009). Ära märgitakse, et ideoloogilised nõuded on täidetud klišeevabalt, läbi üldinimlike kujundite (haavatud linnud, peopesad), mis sobivad heroiseerima mistahes võimu (Kalm, 2001; Lankots, 2018). Eesti Arhitektuurimuuseumi juhataja Triin Ojari (2018) toob välja kõhkluse, et võib-olla ei suhtuks me näiliselt neutraalse vormikeelega memoriaali nii rahulikult, kui valmis oleks jõutud ehitada ka teine järk, üle klindiserva ulatuva monumentaalskulptuuriga, kus kolmnurkadest kubistliku, taevasse kõrguva kuhjatisega, mille südames helget tulevikku sümboliseeriv ema lapsega (vt lisaks ptk 3.1.3). Ojari (2018) arvates oleks sel juhul vormide ja värvide tulevärk teinud meie memoriaalist sama pompoosse kompleksi nagu neid rajati lõunapoolsetes liiduvabariikides ja Jugoslaavias.

28. Memoriaalkompleksi maketi üldvaade koos II ehitusjärguga, ca 1977–78. (Tammik, 2009, lk 103)

Saksa sõjaväekalmistu taasavati Maarjamäel 1998. aastal ning 2004. aastal rajati 20. Eesti Relvagrenaderide Deviisi Veteranide Ühenduse eestvedamisel memoraali kõrvale 1944. aasta kaitselahingutest osavõtnud **Eesti sõjameeste mälestusväljak**: mõlemad on tähistatud diskreetsete ladina ristidega väljakutega (Lankots, 2018).

2018. aastal rajati memoriaalist põhja poole **kommunismiohvrite memoriaal ja ohvitseride mälestusmärk**, mis lisab paigale täiendava ideoloogilise tähenduse, mõjudes olemasoleva memoriaali suhtes siiski delikaatselt ja arvestavalt (Lankots, 2018). Kommunismiohvrite memoriaali rajamiseks korraldati arhitektuurikonkurss 2016. aastal. Võistlusülesandes oli sõnastatud oluline tingimus, et arvestatakse memoriaali varasema (nõukogudeaegse) osaga (Kommunismiohvrite memoriaali ja ohvitseride mälestusmärgi

ideekonkursi võistlusülesanne, 2016). Võistluse võitis töö märgusõnaga „Teekond“ (autorid: Kalle Vellevoog, Jaan Tiidemann, Tiiu Truus, Martin Prommik ja Lidia Zarudnaja), mis koosneb mitmest osast, millest üks on „Teekond“ ja teine „Koduaed“ (Eesti Arhitektide Liit, 2016).

29. Kommunismiohvrite memoriaali arhitektuurivõistluse võidutöö. Eesti Arhitektide Liidu veebilehelt.

Maarjamäe ajalooline ülevaade näitab, et tegemist on emotsionaalselt ja ideoloogiliselt laetud ning tundliku mälumaastikuga – see on erinevate aegade ja võistlevate ideoloogiate matuse- ja mälestuspaik. Samas on memoriaal valminud poolikuna – ehitamata on jäänud kavandatud II ehitusjärjekord, ka I järjekord realiseerus osaliselt, mitmed rajatised ja detailid, mida on erinevatel aegadel kavandatud, on jäänud rajamata ning mitmeid monumente ja detaile on Maarjamäe mälumaastikult eemaldatud juba 1990ndatel. Lisaks on memoriaali terviklikkust murendanud niiske merekliima ning aastakümnete pikkune hooldamatus. Sellisena on selgelt tajutav memoriaali monumentaalne nõrgenemine, Eik Hermann (2018) kirjeldatud monumendis kehastuva maksimaalse pingestatuse ja täiuslikkuse lõdvenemist, mis annab monumendile tagasi vabaduse ja avatuse, alternatiivide sülemi, mitte-võimu õhustiku.

3.1.3 Memoriaalansambli loomisel konstrueeritud tähendused: arhitektuurikonkursi lähteülesandest välja ehitatud suurteoseni

Selle peatükis annan ülevaate, kuidas ja milliseid tähendusi konstrueeriti memoriaalansamblile juba enne selle rajamist – arhitektuurikonkursi tingimuste ja võidutöö väljavalimisega. Samuti toon peatükis välja, kuidas kirjeldab memoriaali peaarhitekt autorina loomingulise kollektiivi püüdlusi memoriaali kavandamisel ning loomeprotsessi käigus neile avaldatud ideoloogiaringkondade mõjutusi. Lisaks toon välja, milliste kavandatud kuid realiseerimata jäänud kunstiliste võtetega kavatseti memoriaali ideoloogilist eesmärki enam esile tuua, tähistada ning annan põgusalt ülevaate ansambli loovkollektiivist.

Loodu kirjeldamisel toetun peamiselt arhitektuurivõistluse materjalidele, memoriaali kavandamise ja rajamise aegsetele artiklitele (1966–1978) ning memoriaalansambli peaarhitekti Allan Murdmaa seisukohtadele. Murdmaa on avaldanud oma mõtteid memoriaalist 1997. aasta ajakirjas Luup (Palli, 1997), oma 1997. aasta kirjas linnapeale (Murdmaa, 1997) ning Toivo Tammikule, arhitektile ja Eesti Kunstiakadeemia õppejõule, kelle huvi Murdmaa loominguga vastus viis isiklikku suhteni Allan Murdmaaga, mille baasilt valmis raamat „Allan Murdmaa: monumentaalne“ (Tammik, 2009). Samuti kasutan memoriaalansambli kohta koostatud varasemaid uuringuid (Klammer, 2012, Lankots, 2018).

✓ *Arhitektuurikonkurss – eeldused memoriaali loomiseks ja tähendus(likkus)e konstrueerimiseks*

Memoriaalansambli konkurss kuulutati välja 1964. kandes nimetust: “Nõukogude võimu eest võidelnute ja Eesti NSV silmapaistvate tegelaste memoriaalansambli ja töötajate puhkepargivööndi ideekavandi konkurss“ (EAM.4.15.6, 1965–67). Võistluselaks määrati endise Maarjamõisa, Pirita tee, Lepa tee, Lepa põiktee ja Lasnamäe paekalda vaheline ala (EAM.4.15.6). Ilmselt sobis Maarjamäe memoriaalansambli kavandamiseks nii oma maastikulise unikaalsuse, kauni ja silmapaistva asukoha tõttu, kuid sümboliseeris ka uue võimu elujõulisust ning tugevust (Klammer, 2012). Toona tugevalt soostunud ja võsastunud ala korrastamine mahuka ja moodsa memoriaalansambliga, unustatud Saksa sõjaväekalmistu taustal, oli kontrast, mis sobis hästi ilmetama Eesti NSVL ideoloogiat – riik, mis on jõukas, edasiviiv ja kaasaegne; Maarjamäel olnud varasemad jäljed okupatsioonidest andsid valitud asukohale ka mõneti sümboolse tähenduse (samas).

Nõukogude võimu peamonumendi Eesti versiooni lähteülesanne oli formaalne ning laialivalguv, keskendudes „vabaduse“ eest võidelnute ja Eesti NSV silmapaistvate tegelaste mälestuse jäädvustamisele (Tammik, 2009; Lankots, 2018) ning võistlustingimustega [loovisikutele] kitsendusi ette ei nähtud (Bruns, 1966). Memoriaal tuli projekteerida neile, kes võitlesid Nõukogude võimu eest Eestis, sidudes selle eelneva ajalooga, lisades „Avtroli“ ja „Spartaki“ meremeeste ümbermaetud kalmud, Nõukogude Liidu kangelase Nikonovi „põletuspuu“, igavese tule kompositsioon Isamaasõjas langenuile ning graniidist nimetahvlid umbes 200 silmapaistvale isikule, nn vabadusvõitlejate nimed (Murdmaa, 1997; Tammik, 2009; Lankots, 2018).

Konkursitingimused nõudsid, et arvestaks valitud maa-ala omapära ja mastaapi ning eesmärgiks seati üldkasutatava pargi iseloomuga memoriaalansambli loomine, milles kasutatavad kunstilised võtted jäeti autorite otsustada (EAM.4.15.6). Rajatav Maarjamäe memoriaalansambel pidi olema originaalne, looma kunstilise elamuse ja olema kujundatud lihtsate arhitektuursete ning skulptuursete elementidega (Pedak, 1966).

Konkursist osavõtt oli rohkearvuline – 29 tööd (Bruns, 1966; Pedak, 1966, Tammik, 2009) staažikatest veteranidest (Edgar Johan Kuusik) kuni nimekate tegevarhitektideni (Mart Port), lisaks noored, kes veel nime teinud polnud (Tammik, 2009). Aktiivne osalus oli põhjendatud sellega, et sel perioodil oli valdav tüüpprojekteerimisega seonduv masselamuehitus (ehitati Mustamäed, projekteeriti Õis- ja Lasnamäed) ning igasuguste eriprojektide kasutamine oli peaaegu välistatud (Tammik, 2009). Tüüpprojekteerimine ei jätnud aga arhitektidele erilist loomevabadust, sellise mastaabiga konkursse oli toona napilt (Berends, 1966) ning seetõttu on arusaadav, miks osalemine arhitektuurikonkurssidel oli arvukas.

Kuna žürii¹² hinnangul, ei olnud ükski esialgsete võistlustingimuste alusel valminud projektidest selline, mida ilma muudatuste-täiendusteta aluseks võtta (Bruns, 1966; Pedak, 1966), korraldati kuue parema töö autoritele tellitud võistlus täpsustatud võistlusülesandega oma ettepanekute viimistlemiseks (Pedak, 1966; Tammik, 2009). I vooru järgselt leidis žürii, et õigemad tundusid ruumilise lahendamise võtted, mis eraldasid memoriaalansambli

¹² Žürii koosseis: esimees: Johannes Undusk (Tallinna Linna Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee esimees); aseesimehed: Albert Laus (ENSV Kultuuriminister), Dmitri Bruns (Tallinna linna peaarhitekt); sekretär: Feliks Berends („Eesti Projekt“ projektide peaarhitekt); liikmed: P. Beljajev (kontraadmiral), Jaan Jensen ja Ilmar Torn (ENSV Kunstnike Liidust), Kalju Luts (arhitekt), Jutta Matvei (ENSV Kunstide Valitsuse ekspertiisi kolleegiumi peaekspert), Aleksander Niine (Botaanikaiaia teaduslik töötaja), R. Nittim (EKP KK osakonna juhataja), Oskar Raunam, Enn Roos, Bruno Tomberg, August Volberg (ENSV Riiklikust Kunstiinstituudist) ja V. Väljas (EKP Tallinna Linnakomitee sekretär) (Lankots, 2018; EAM.4.15.6).

Maarjamäe elamurajoonist ja tulevases „Norma“ staadionist tiheda kõrghaljastusega (Bruns, 1966).

Esialgsete võistluse tööde põhjalt selginesid mitmed põhimõtted, millega **II vooru võistlustingimusi täiendati** (Bruns, 1966; EAM.4.15.6):

- ✓ täpsustusid tingimused Jäätke obeliski osas – algsed tingimused andsid võimaluse kaaluda selle ümberpaigutamist, kuid hiljem muudeti Jäätke obeliski säilitamine esialgses kohas nõudeks, lubades vajadusel teha obeliskil ümberehitusi;
- ✓ kasutada memoriaalansamblit rahvakogunemiste, miitingute, tõrvikrongkäikude alustamise jm paigana;
- ✓ selgusele jõuti monumendi ideelise kõla suhtes, leides, et õigem on monumendile anda elujaatav, võitu ülistav sisu – ehkki leinatakse võitluses langenuid, andsid langenud oma elu parema tuleviku eest;
- ✓ memoriaalansambel tuleb lahendada skulptuuri ja arhitektuuri sünteesina, kuna ainult skulptuur või arhitektuursed võtted ei ole vastuvõetavad ega suuda veenvalt väljendada ansambli sisu;
- ✓ kuna I vooru parimate võistlustööde mastaap oli aukartustäratav, kerkis võistluste ajal esile idee, et parima lahenduse realiseerimiseks on mõistlik jagada memoriaalansambli rajamine etappideks.

Arhitektuurivõistluse **tulemuste** ja läbiviimise kohta leidub erinevates allikates erinevaid arvamusi. Pedaku (1966) kirjelduste järgi oli Murdmaa-Variku tööd I vooru omadest kõige enam nõudmistele vastav ning ekspertiisikomisjon otsuse kohaselt ka ainus, kus ansambli esimene ehitusjärg moodustab tervikliku kunstilise kompositsiooni. Ka Bruns (1966) toob välja, et mastaabi tabas ära kõige paremini projekt märgusõnaga „Kristall“ (A. Murdmaa, M. Varik) ja „Ad astra“ (P. Jänes, R. Kersten, J. Palm, T. Tomiste). Kuid žürii toonane sekretär Feliks Berends (1966) on konkursi artiklis kirjeldanud, et I preemia saajaks oli töö märgusõnaga „Parabool“ (H. Sepp, T. Kallas, K. Reitel) ning II preemia läks jagamisele töö „Kristall“ (A. Murdmaa, M. Varik) ja „Punane kolmnurk mustal ruudul“ (P. Tarvas, V. Herkel). Allan Murdmaa ise on hiljem meenutanud, et nagu tollal tavaks, ei antutki konkursil I

30. Allan Murdmaa visandid. (Tammik, 2009, lk 19)

preemiat välja ning II preemia sai Murdmaa töö ja III koha kollektiivid Peep Jänese, Rein Kersteni, Henno Sepmanni ja Mart Pordi juhtimisel (Murdmaa, 1997; Tammik, 2009).

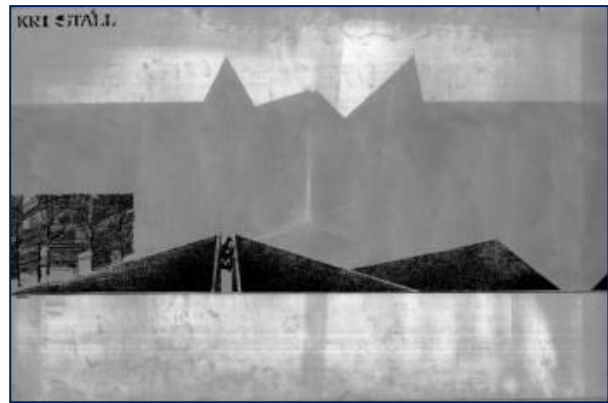
Olgu nende võistluse tulemustega nagu on, kindel on see, et 1966. aastal võeti memoriaali kavandamisel aluseks arhitekt Allan Murdmaa ja Matti Variku kavand. Memoriaalansambli **I järk pidi sümboliseerima minevikus langenute**

mälestust (Ende, 1988). Autorite kollektiiv määrati arvukas: arhitektid Allan Murdmaa, Peep Jänes, Rein Kersten, Henno Sepmann, maastikuarhitekt Valve Pormeister, skulptor Matti Varik ja kunstnik Jüri Palm, insenerid Vello Hütsi ja Karl Tallo (Tammik, 2009). Autorkonna juhiks oli Allan Murdmaa ning autorite kollektiiv oli niivõrd suur sellepärast, et Nõukogude ajal ei usaldatud avalike objektide teostamist ühe kunstniku hooleks (Juske, 2009).

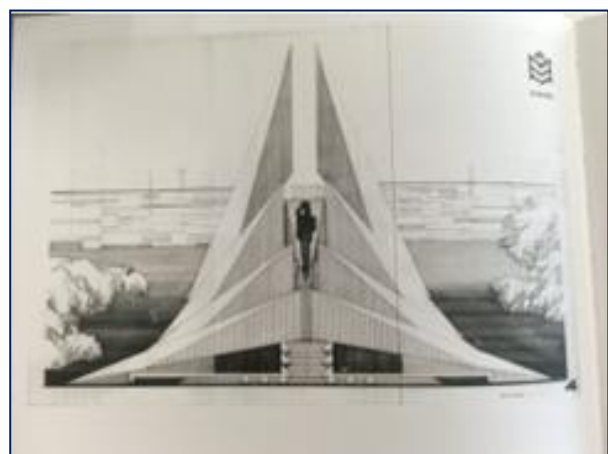
Memoriaali II järgu lähteülesanne sätestas teemana **võitluse sotsialismi eest**, mida pidi avama figuraalne kaugvaade, üldarusaadava vormikõnega kompositsioon (Lankots, 2018). II järku projekteeriti aktiivselt alates 1976. aastast ning oli pidevas kavandamises kuni Nõukogude korra kokkukukkumiseni (Tammik, 2009). Valmis mitmeid kavandeid ja kompositsioone, kõik äärmiselt pompoossed. II järku kavandati omamoodi vabaõhusaalina, kus kujutatakse erinevaid ajalooetappe: 1905. ja 1917. aastat kuni sotsialismi võiduni välja (Ende, 1988).

Kuna minu uurimisküsimuste seisukohast ei ole oluline peatuda detailset valmis ehitamata II järgu teemal, siis ma selle perioodi kavanditel pikemalt ei peatu, ehkki teema on väga paeluv ja läbi mängiti väga erinevaid lahendusi – alates keskse skulptuuri taustaks olevast mäekristallist (võidutöö motiiv, Pedak, 1966) veekardina (Ende, 1988) ja värvilisest plastist skulptuurideni (Klammer, 2012; Lankots, 2018). Näiteks

mingil hetkel kavandati II järgu töödena ka 12 temaatilist skulptuurgruppi, mis pidid kajastama revolutsioonilise liikumise ajalugu Eestis (Mamers, 1978; Klammer, 2012;

31. Maarjamäe memoriaalansambli konkursi võistlustöö "Kristall". (EAM.4.15.4)

32. Memoriaali II ehitusjärgu kavand, 1976, (EAM.4.15.8)

Lankots, 2018). Oluline on siiski välja tuua, et **II järgu peamine rõhk** oli kesksel skulptuuril – ema ja lapse sümbolil, mille ülesanne oli **sümboliseerida vabadust** (Pedak, 1966) või „Eesti rahva helget **tulevikku**“ (Murdmaa, 1997), olla memoriaali elujaatav püant (Soosaar, 1969). Alul kavandati keskseks ema ja väikelapse kui **elu igikestvuse** sümbolit (Mamers, 1978), hiljem juba kasvueas poega teele saatvat ema pojaga, kelle ema saadab eesti rahvale – osa neist on langenud võitluses, osa **surunud mõttetult** (Ende, 1988). Huvitav pööre, eriti arvestades, et püant oli ju kavandatud elujaatavana. Viimane pööre on tähenduslik ka tänapäeval, haakudes 2018. aastal rajatud kommunismiohvrite memoriaaliga lisanduva teemaga – koju jõudmine, koju ootamine. Veel on oluline on ära märkida, et II järgu valmimise ootusega põhjendati ka I etapis valminud memoriaalansambli **senist ideelist arusaamatust üldsusele** (EFA.336.2052, 1978; Ojaveski, 1992).

Memoriaali puuduva aktsendi ja lõpetatuse pärast pöördus Murdmaa veel 1997. aastal Tallinna linnapea poole, kus ühelt poolt mainis, et õnneks puudub ansambli visuaalne aktsent, mis seletaks, millega õigupoolest tegemist, kuid teisalt arvas, et linnavalitsus peaks leidma võimaluse memoriaalile sisulise lõpetamise projekteerimiseks, milleks loominguvõimeline kollektiiv ka valmis olevat (Murdmaa, 1997). Tammiku (2019) sõnul nokitses vanameister II järgu kompositsiooni kallal ka hiljem, saades selleks ka KULKAlt toetust, kuid need lahendused ei olnud enam meistri hiigelaegade väärilised.

Ent Maarjamäe memoriaal ei ole pelgalt Tundmatu Sõduri haud¹³, religioosne paik langenute mälestamiseks, vaid monumentaalne mälestusväli ja mälumaastik, mille sellisena – mastaapsusele ja abstraktsusele orienteeritus – eeldused loodi juba arhitektuurivõistluse tingimustega, millega jäeti arhitektidele/kunstnikele vabad käed, ette ei kirjutatud sümboolikat või muud sellist, mida pidi memoriaalansambli kavandamisel kasutama. Ka ülejäänud esitatud võistlustööd olid mastaapsed, pompoossed ja abstraktse vormikeelega. Seda öeldes tuginen oma varasemale töökogemusele ning Eesti Arhitektuurimuuseumis säilitatavate võistlustööde põgusale analüüsile¹⁴. Magistritöö kirjutamise pingeline ajakava ei võimaldanud kahjuks välja selgitada, kuidas ja kelle initsiatiivil sellised võistlustingimused kokku pandi, millega loodi selged eeldused Teise maailmasõja memoriaalansambli lääneliku abstraktse teose kavandamiseks. See oleks kindlasti põnev ja vajalik suund edasiseks uurimuseks.

¹³ Klassikaline Tundmatu Sõduri Haud Tallinnas oli pigem Tõnismäe pronkssõdur, ametliku nimetusega „Tallinna vabastajate monument“ (EFA.204.0.69627, EFA.204.0.81586).

¹⁴ Olen osalenud mitmete arhitektuuri- ja linnakujunduselementide ideevõistlustel korraldajana, žürii sekretärina või žürii liikmena ning olen hariduselt arhitekt-linnaplaneerija.

✓ *Loomingulise kollektiivi püüdlused memoriaali kavandamisel ning ideoloogiaringkondade mõjutused loomeprotsessi käigus*

Allan Murdmaa (1997) memoriaali peaarhitekti ja loomingulise kollektiivi juhina toob välja, et ansamblile on iseloomulikud **puhtad monumentaalsed vormid**, kus **kujunduslikud elemendid on viidud miinimumi ja allutatud loodusele**. Murdmaa (1997; Tammik, 2009) rõhutab, et tema lähtus memoriaali loomisel eelkõige paiga looduslikust situatsioonist: kohe mere ääres asuv ürgne võimas pankranniku massiiv, mis pakub suurepäraseid vaateid klindile ning mere ja klindi kompositsioon (meri, merre loojuv päike, üle lahe Tallinna siluett, võimas klindikallas) moodustaski tema jaoks loomuliku piktelle.

Ala pinnavormide kujundamine **eraldas külastajad ümbrusest**, võimaldasid liikuda monumendi sees ning suunasid vaataja pilku, luues nii kohalolijates erilise **pühaliku tunde**, luues eeldused **puhta meeleolu saavutamiseks** – eraldatus igapäevasest keskkonnast, meremüha, pidulik rahu, lagedad murupinnad ja kuusik ning vaated merele ja Tallinna vanalinnale (Soosaar, 1969; Tamm & Halla, 2008). Seda kõike saatmas **vaikne helitaust** Šostakovitši V sümfooniaga (Murdmaa, 1997; Lankots, 2018). Seda, et autori põhiidee oli eraldada külastaja täiesti igapäevasest miljööst, kinnitab ka Murdmaa (1997) – see tingis juurdepääsu- ja peatelje süvistamise ning tahtlikult pikaks venitamise, et **anda kõndivale inimesele süvenemiseks aega**. Seda põhiideed on rõhutatud ka nõukogudeaegsetes artiklites (Pedak, 1966, Pedak, 1968; Soosaar, 1969, Lepik, 1974).

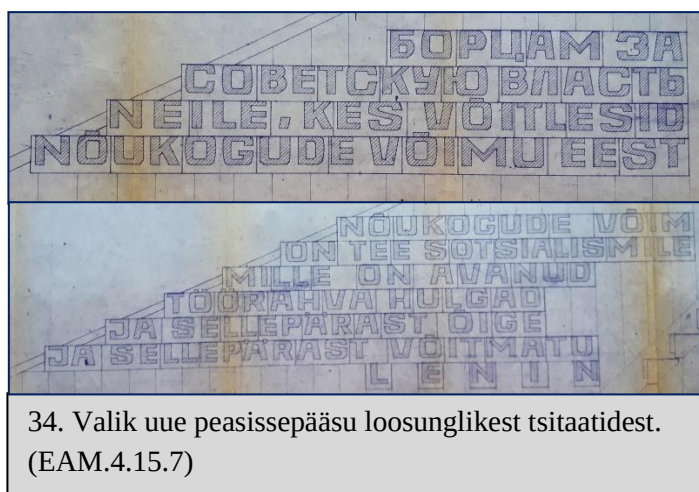
Ideoloogilised nõuded täideti memoriaali kujunduses **klišeevabalt, minimalistlikult ja loodusele allutatult** – ei haavatud linnud, ega peopesad ole Nõukogude monumentaalkunstis levinud motiivid, vaid üldinimlikud kujundid, millega võib heroiseerida mistahes võimu (Kalm, 2001; Lankots, 2018). Memoriaali peaarhitekt nendib, et autorite **varjatud taotluseks** oli algusest peale minimalistlik lähenemine, tehniliku allutamine looduslikule, otseste sümbolite kasutamise teadlik vältimine, kus võimalik, ehkki ideoloogiliste nõudmiste pealesurumine ajas autoreid ka kimbatusse (Murdmaa, 1997).

Parteibossid hoidnud ehitusel

33. Memoriaalile kavandatav uus peasissepääs koos väravaehitistele kavandatavate loosunglike tsitaatidega. Tehniline tööprojekt, 1978. (TLPA.13889.IV)

valvsalt silma peal ning Murdmaa sai erinevate parteiorganite ees aru anda vähemalt 30 korral (Palli, 1997). Nii olevat lõputute läbivaatamiste-kinnitamiste käigus taotletud kõige kõrgemal tasemel küll Lenini portree, küll tsitaatide jäädvustamist, küll muud (Murdmaa, 1997). Veel 1980ndatel oli plaanis, kuid jäi teostamata, kujundada ansamblisse uus sissepääs linnapoolsesse otsa kahe täiendava püramiidist väravaehtisega koos loosunglike tsitaatidega („Neile, kes võitlesid Nõukogude võimu eest!“, „Nõukogude võim on tee sotsialismile, mille on avanud töörahva hulgad ja sellepärast õige ja sellepärast võitmatu. Lenin“) (TLPA.13889.IV, 1978; EAM.4.15.7; 1976–79). Toonase EKP I sekretäri Johannes Käbini juures käis Murdmaa koos linna peaarhitekt Dmitri Brunsiga kaks või kolm korda selgitusi andmas (Tammik, 2009). Murdmaa selgitanud „*это просто форма*“ (see on lihtsalt vorm), mille peale Käbin vastanud: „*о как я люблю формализм*“ (oo, kuidas ma armastan formalismi) ning kõik väiksemad ametnikud nõustusid noogutades (Tammik, 2009).

34. Valik uue peasissepääsu loosunglikest tsitaatidest. (EAM.4.15.7)

Memoriaali neutraalne, abstraktne, koha looduslikest eeldustest lähtuv ning traditsiooniliste ideoloogiliste sümbolite miinimumi viimine, pakkudes samas külastajale argisest tänavamelust erinevat, mõtisklusele suunatud ruumielamust, oli autorite kollektiivi loomingulise eesmärgi taotluseks. Selle nimel tuli kümneid kordi seista silmitsi toonaste võimu esindajatega, argumenteerida veenvalt oma loomingu ülevust, mis sellisel kujul on täiuslik ja ei vajagi üldsusele mõistetavaid traditsioonilisi sümboleid. Nõukogude aegset ideoloogiat meenutavad tänasel päeval Maarjamäe mälestusväljal veel ainult 1980ndatel lisatud mälestuskivid kuusiku esisel platsil. Maarjamäe memoriaalansamblit seob teiste II maailmasõja järgselt rajatud memoriaalkompleksidega igavene tuli tundmatu sõduri sümbolina, seegi sai taustaks hiiglaslikud peopesad, mitte trafaretset, visuaalselt sõja ja võitlusega seonduvat, skulptuurset ja nõukogulikule omast heroilist lahendust.

Ning lõppeks ei saa alahinnata selles protsessis ka juhusest ja alatisest kiirustamisest (mingiks tähtjaks – ENSVL oluliseks aastapäevaks, olümpiamängude ajaks – valmisaamist) tulenevat kogemata kombel sündinud minimaalset ideoloogilisi eesmärke selgitavaid märgisüsteemi memoriaalil ja selle üksikobjektidel.

✓ *Kavandatud, kuid realiseerimata jäänud kunstilised võtted ideoloogiliste eesmärkide tähistamiseks*

Memoriaalansambli esimene etapp avati 1975. aastal Eesti NSV 35. sünnipäeva eel ja Suure Võidu (II maailmasõja lõpu) 30. aastapäevaks üldlaulu- ja tantsupeo tule süütamise tseremooniaga (Randmaa, 1975; Sirp ja Vasar, 1975). Ehkki ideevõistlusest ja projekteerimisest algusest oli selleks ajaks möödunud pea 10 aastat, **valmis ehituse I järk lõpetamata kujul ja kiirustades** (Murdmaa, 1997; Tammik, 2009; Ojari, 2018). Nii jäid mitmed detailid, mis toonast ideoloogilist eesmärki oleks selgemalt memoriaalil esile toonud, ehitamata kas teadlikult või poolkogemata. Murdmaa (1997) hinnangul valmis I järk otsekui sisulise aktsendita. Aktsendi all peab memoriaali peaarhitekt seejuures silmas **200 isiku postamente/nimetahvelid** Kingissepast Käbinini klindi poolisel teljel (Murdmaa, 1997; Palli, 1997). Allan Murdmaa (1997) sõnul oli isikupostamentide ära jäämise põhjuseks (kiirustamise tingimustes) asjaolu, et toonased ideoloogiaringkonnad ei suutnud kokku leppida, kelle nimed neist ja millises järjekorras tuleks ette näha, nii said rajatud ainult blokkide vundamendid.

35. Postamentide vundamendid kumavad läbi murunõlvade. 1975. (EAM Fk 7475)

ENSV tähtsate isikute esialgses nimekirjas ei olnud siiski ainult niiöelda esikommunistid, nagu jääb mulje nii Murdmaa või ajakirjanduses esitatud väidete põhjal. Nõukogude võimu eest võidelnute nimistus eesotsas oli arusaadavalt küll toonane raskekahurvägi: M. Kalinin, V. Kingisepp, H. Pöögelmann, J. Anvelt, J. Lauristin jt. (EAM.4.15.7). Kuid selles nimekirjas oli näiteks kultuuri-, teaduse, ühiskonnategelaste seas Kr. J. Peterson, O. W. Masing, Fr. R. Kreutzwald, J. V. Jansen, L. Koidula jt (EAM.4.15.7).

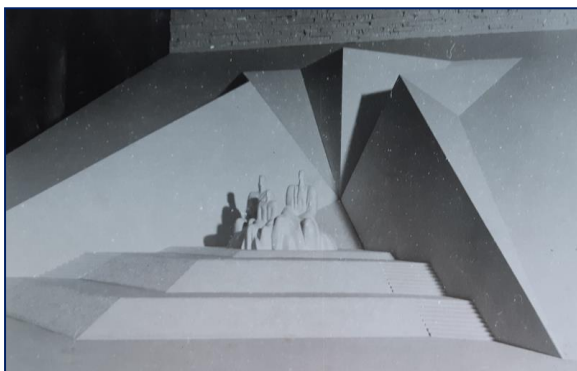
Plaanitust erinevalt valmis ka I ehitusjärgu klindi poolse telje lõpetus – ehitatud ühe betoonseintega püramiidi asemel oli kavandatud rajada **kolm dolomiidiga kaetud tahukat, millel raiutud Nõukogude võimu eest võidelnute nimed** (Pedak, 1966). Kas kiirustamise või ajutise jõuliseks sümboliseerimiseks valmis telje lõpetuseks klindi poole üksik betoonist püramiid, mis ei saanud isegi väarikat ja ansambli terviklahendusega haakuvat dolomiitvooderdust.

On veel üks detail, mis oleks abstraktse vormikeelega mälestusansambli teinud ideoloogiliselt arusaadavamaks ja mõistetavamaks. Nimelt kirjeldab arhitekt Kaarli Pedak (1966) memoriaalansambli arhitektuurivõistluste võidutööst kirjutades, et memoriaali telgede ristumiskohta plaanitud kahest püramiididest ühe püramiidi dolomiitvooderdusse on tulevikus

raietud **kolm sõduripead**. Samale viitab ka Lepik (1974), täpsustades, et just igavese tule püramiidile seina esiküljele paigutatakse langenuid mälestav **skulptuurikompositsioon**. Seda kompositsiooni/detaili edaspidi ei kirjeldata ning ka valmis ei ehitata. Kuid see detail/skulptuurne objekt andnuks kahtlemata memoriaalile ideoloogiliselt selgemini mõistetava sümboli, asudes ju tseremoniate ajal kõige enam kasutatavas memoriaali osas.

Lõpetamata jäi ka kogu Maarjamäest lauluväljakuni ulatuva **roheala projekt**, mida nimetati **Rahvaste Sõpruse pargiks** (Ojari, 2018) ja juba eelmises alapeatükis mainitud **uus peasissepääs koos loosunglike tsitaatidega** (TLPA.13889.IV; EAM.4.15.7).

Sellest, kui palju (ideoloogiliselt) mõjusamaks ning empaatiat võimaldavamaks ja inimlikult arusaadavaks, sõdurite kui kangelaste ja võitlejate rolli esile toovam võinuks Maarjamäe memoriaal abstraktse maastikuarhitektuuri teosena muutuda, annavad aimu II järgu tööde kavandamise skulptuurigrupid ja Allan Murdmaa osalusel valminud Kuressaare fašismiohvrite mälestusmärk (1965) ja 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu monument (1975).

36. Memoriaali II ehitusjärgu nõlvaaluse skulptuurgrupi kavand, makett. 1976. (EAM.4.15.9)

37. A. Murdmaa, M. Varik II järgu fragmenti tutvustamas. 1977. Foto: O. Vihandi. (EFA.498.0.157554)

38. Fašismiohvrite mälestusmärk Kuressaares. A. Murdmaa, R. Kuld, 1965. Foto: A. Martin (2019).

39. 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu monument. A. Murdmaa, M. Varik, 1975. Foto: A. Martin (2019).

Memoriaali ümbermõtestamisel on võimalik senisest oluliselt rohkem esile tuua asjaolusid ja detaile, mis olid küll kavandatud, aga jäid ehitamata ning mis rajatuna oleksid selgemini sidunud memoriaal ideoloogiliste eesmärkidega. Nende rajamata jätmise tõttu, on memoriaali lahendus poolik, tähendusväli nõrgem kui võinuks ning selle tõttu on kaasajani jõudnud mälumaastik Maarjamäel niivõrd abstraktne ja otseselt ideoloogilistest tähistajatest vaba, omamoodi *tabula rasana* – puhas, puutumata lõuend, mille tähendus(likkus)e arusaamatuse üle polemiseeriti avalikult juba 1978. aastal (EFA.336.2052, 1978).

Magistritöö kirjutamise pingeline ajakava ei võimaldanud kahjuks välja selgitada, mis olid, lisaks ajakriitilisusele memoriaali ehitustöödel ja poliitringkondade vaidlusele, millises järjekorras tähtsate isikute nimetahvleid esitada, konkreetsed põhjused, miks eelnevas peatükis loetletud detailid rajamata jäid. Seegi oleks kindlasti põnev ja vajalik suund edasiseks uurimuseks.

✓ *Loomingulise kollektiivi liikmete põgus tutvustus*

Peatun põgusalt¹⁵ Murdmaa kui memoriaali peaideoloogi ja teiste autorite kollektiivi väljapaistvusel loovisikutena. Allan Murdmaa on pärit haritlaste perekonnast – vanaisad olid pärit koolmeistrite perekondadest, isa kunstnik (Oskar Martinson (Murdmaa)), tema õde on tuntud ballettmeister ja koreograaf (Mai-Ester Murdmaa) ning tema esimene äi, oli legendaarne arhitekt Edgar Johan Kuusik (Tammik, 2009). Murdmaa õppis arhitektiks Moskvas vene konstruktivistide käe all, kes on mõjutanud arhitektuuri suurkujusid (Le Corbusier, Rem Koolhaas) ning Murdmaa loomingut on kahtlemata mõjutanud ka paarikümne aasta pikkune kooselu äi Edgar Kuusikuga, kellega jagati korterit ja töötati kõrvuti tubades ning kellele saadetud välismaised arhitektuuriajakirju ja korralikku raamatukogu Murdmaa kasutas (samas). Toivo Tammik (2009) toob esile Murdmaad arhitektina, kelle oli harukordne võime asukoha ja asjaolusid lahti mõtestada, pannes oma töödes elegantselt maksimumi välja nii vormi, funktsiooni kui ka tunnetuslikus osas, esindades Eesti arhitektuuri värskemaid tuuli, mis paradoksaalsel kombel tulid läbi Moskva.

Memoriaali loovkollektiivi ülejäänud autorid olid toona kõik noorema põlvkonna esindajad, kes on rajanud silmapaistvaid ja märgilisi teoseid kogu oma loometee jooksul: **Peep Jänes:** Pirita TOP, Projekteerijate Maja, Tehvandi suusakeskus, Mustamäe V mikrorajooni keskus ehk Kännu Kuke kompleks, Turisti pood (koos H. Sepmanniga) jt

¹⁵ Põhjalikuma info saamiseks soovitan tutvuda Toivo Tammiku (2009) raamatuga (lk 6-13), millest pärineb ka Murdmaa tutvustus käesolevas uurimuses.

(Väljas & Karu, 2012); **Rein Kersten**: Tallinnas Trummi tänava rajooni detailplaneering ja Trummi 23 ja 23 a korterelamud, elamukvartalid Aseris ja Kiviõlis, aiandi- ja suvilakooperatiivid „Kajakas“, „Linda“, „Rabääre“, „Kirsiõis“ jt, spordi- ja puhkebaasid Aegviidus ja Võrtsjärve ääres, Valjala kool, Saku kool, 14-korruselised korruselamud Mustamäel ja Lasnamäel, hotell Olümpia (koos T. Kallasega), Tallinna Loomaaia hooned jt (Eesti Arhitektide Liit, 2011); **Henno Sepmann**: Tallinna laululava, TTÜ peahoone rektoraadi- ja aulaosaga, Pirita velotrekk, Viru hotell (koos M Pordiga), Pirita TOP, Tallinna Ametiühingute maja jt (Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon, 1996); **Valve Pormeister**: Lillepaviljon, Tuljaku kohvik, Kurtina Linnukasvatuse Katsejaama peahoone, Saku Taimekaitsejaama, Viiratsi peahoone ja kaubanduskeskuse, Jäneda Sovhoostehnikumi õppehoone, Audru Sovhoosi söökla, EPA õppehoone ja ELVTUI peahoone Tartus Tähtveres jpm (Jänes, 2005); **Matti Varik**: Kuressaare fašismiohvrite mälestussammas ja Tehumardi lahingu obelisk (koos R. Kullaga), 1. detsembri ülestõusu monument, Kotkas Soomes V. I. Lenini mälestussammas (kõigi tööde juures töötas arhitektina A. Murdmaa), Otepää kiriku Voldemar Melliku tehtud pronksreljeefi ning Viru-Nigula ja Kuressaare Vabadussõja mälestussamba taastamised, II maailmasõja ajal Eestist põgenenute mälestusmärk Stockholmis jt (Lamp, 2011); **Jüri Palm**: kelle loomingut iseloomustavad siluetlikud figuurid, veiklevad suurlinna tuled, salapäraselt paheline atmosfäär piitsutas nii tsivilisatsiooni pahesid kui koletist inimeses eneses, draamatiliste võõrandumise painete jäädvustajana ja pingete üleskrüvimises ei olnud Palmil eesti maalimaastikul võrdset (Eesti Kunstnike Liit, Eesti Kunstimuuseum, Tartu Kunstimuuseum, 2002).

Memoriaali autoritekollektiiv oli memoriaali kavandamise ajal noor ja uuendusmeelne, ammutas Murdmaa juhtimisel ideid läänelikest arhitektuuriajakirjadest, sidudes seal kohatud trendid oskuslikult kohalikele oludele vastavaks. Nad on olnud väljapaistvad loovisikud kogu oma karjääri jooksul ning kahtlematult on tegemist toonaste Eesti tipparhitektide ja skulptorite-kunstnikega.

Kogu peatüki kokkuvõttes tahaksin rõhutada kui oluline on muutunud oludes ideoloogiliselt keerulise sõnumiga mäluobjektide ümbermõtestamisel avada tausta ja konteksti võimalikult laial skaalal, kaardistades mitmekülgset probleemi olemust ja toonaseid olusid. Nii arhitektuurivõistluse tingimustes, loovkollektiivi loomingulistes püüdlustes ja suhtluses ideoloogiaringkondadega, puht pragmaatilised asjaolud, mille tõttu jäid ideoloogilist sõnumit selgemalt edasi andma pidanud kunstilised võtted kasutamata ja rajamata, ja muus esialgu varjatuks jäävas kultuurilises koes leidub mitmeid argumente, mille tõttu Maarjamäe

monumentaalne mälumaastik on poolikuna valminud ja ideoloogilist eesmärki halvasti edasi andev neutraalse kujundusega abstraktne maasikuarhitektuuri teos, omamoodi *tabula rasa*.

3.1.4 Ideoloogiliste narratiivide konstrueerimine Maarjamäel 1940 – 1975

Alapeatükis annan ülevaate Maarjamäel Nõukogude ajal (1940–1975) rajatud objektide osas toimunud narratiivide loomisest, mille eesmärk oli mütologiseerida Nõukogude Liidu eksistentsi ja ülistada Nõukogude kangelas ehk *homo soveticust* isikuna, kes on pigem seotud klassisidemetega kui traditsiooniliste rahvuslike, keeleliste, usu- või kultuurisidemetega (Kattago, 2008). Peatükis tuginen erinevatele ajaloolistele arhiivimaterjalidele, kirjandusele, erinevatele meediatekstidele ja sondeerivatele intervjuudele.

Totalitaarsetele režiimidele, mida Nõukogude võim kahtlemata oli, on omane ning levinud viis tegelikkuse konstrueerimiseks sündmuste moonutamise ja ideoloogiliste narratiivide loomine vastavalt ametlikule ideoloogiale. Seda toetab autokraatlik juhtimisstiil ja üleüldine hirmutamispoliitika ning terror (eriti Nõukogude Liidu algusaegadel).¹⁶ Nii on ka Maarjamäega seoses rohkelt selliseid sündmusi ja nende ümber konstrueeritud müütilisi narratiive, mida on antud magistritöö kontekstis oluline käsitleda.

Antud uurimistöö raames ei keskendu ma detailselt toonase tegelikkuse ja jutustatud lugude tõele vastavuse kontrollimisele, vaid markeerin meedias ja erialakirjanduses avaldatud ideoloogilised narratiivid, mis on olemasoluga mõjutavad Maarjamäe mälumaastiku ümbermõtestamist.

Uuritaval ajaperioodil (alates Teises maailmasõjast) sai Maarjamäel narratiivide konstrueerimine alguse juba 1940. aastal kui suure pidulikkusega toodi 22. detsembril 1940. aastal Naissaarelt Maarjamäele ja maeti siia ümber 1919. aastal (väidetavalt?) hukatud ristlejate „Spartak“ ja „Avtroil“ mereväelaste säilmed ning Maarjamäele rajatud vennashauale püstitati mälestussammas (EFA.446.0.195390–

40. „Avtroil“ ja „Spartak“ mereväelaste põrmude ümbermatmine vennashauda Maarjamäel; matuserongkäik Pärnu mnt-l. 22.12.1940. Fotot: O. Viikholm. (EFA.446.0.195397)

¹⁶ Seda öeldes tuginen oma isiklikule kogemusele ajalooõhariduses ja elukogemusele (olin Eesti taasiseseisvumise ajal 13. aastane, 7. klassi õpilane) ning inspireerituna vikipeedia artiklist „Oktoobrirevolutsioon“: <https://et.wikipedia.org/wiki/Oktoobrirevolutsioon>, kus mainitakse historiograafilise probleemina Nõukogude Liidu revolutsioonisündmuste käsitlemist vastavalt ametlikule ideoloogiale.

EFA.446.0.195427, 1940; Oras, 1967; Palli, 1997; Nerman, 2008; Lankots, 2018; toimik nr 90;). Nõukogudeaegse retoorika kohaselt oli tegemist sangarlike meremeestega, kes ebavõrdses võitluses noore Nõukogude Eesti olemasolu eest, langesid merelahingus välisimperialistide kätte vangi, neid hoiti ebainimlikes tingimustes külmas, näljas ja ebainimlikult piinates ning lasti lõpuks maha (Oras, 1967; Mihhailkov, 1969; toimik nr 90). Okupatsiooni ajal monument purustati sakslaste poolt, „kes sõtkusid maatasa kalmukünkad, tahtes pühkida eesti töötava rahva mälestusest nende meeste kangelasteod“ ning monument taastati „tööraha võimu uuesti maksmapanekul täpselt samasugusena, nagu ta oli 1940. aastal ja avati nüüd (1945) teistkordselt“ (Õhtuleht, 1945).

Monument kandis eesti ja vene keeles teavet: „Siin puhkavad 3-5 II 1919 aastal Naissaarel metsikult maha lastud miiniristlejate „Spartaki“ ja „Avtroili“ 36 meremehe põrmud“ ning pühendust „Igavene mälestus ja igavene kuulsus kangelasile – Balti mereväelasele, kes langesid veriste valgekaartlase käe läbi“ (Mihhailkov, 1969; toimik nr 90). Monument hävitati Saksa kangelaskalmistu rajamisel 1941. aastal ning taastati 1945. aastal (toimik nr 90; Lankots, 2018).

Robert Nermani (2008) uurimuse kohaselt on tegelikkus selle müüdi taga järgmine: 1919. aasta kevadel seisid Tallinna sadamas inglaste poolt Eesti mereväe käsutusse antud miiniristlejad Avtroil (hiljem nimetati ümber Lennukiks) ja Spartak (hiljem nimetati Vambolaks) ning ristlejad kavatseti vallutada laeva jäetud venelaste poolt eesti kommunisti Bleimani juhtimisel. Vandenõu avastati ja Eesti mereväe sõjakohus mõistis vandenõus osalenud surma, Naissaarel maha lasti vaid mõned sõjareeturid, mitte kogu miiniristlejate meeskond (Nerman, 2008).

Saksa kangelaskalmistu rajamisel (1941. aastal) on väidetud, et punaväelaste vennashauas säilmete asemel oli kirstudes mitmesugust prahti (Linna Teataja 1941; Postimees, 1942 nr 261; Nerman, 2008; Lankots, 2018; Treufeldt, 2019). Joosep Sild, kes oli toonane Naissaare komandant, arreteeriti 1940. aastal venelaste poolt, kirjeldab, et ülekuulamistel nõuti temalt mahalastud madruste haudade asukohtade kättenäitamist (Postimees, 1942 nr 261). Sild andis ülekuulamisel selgitusi, et kuna hauad olid kaevatud tuiskliiva ning juba mõne päeva pärast olid kalmud täiesti maaga tasased, ei ole haudu võimalik tagantjärele leida (Sakala, 1941; Postimees, 1942 nr 261). Lõpuks näitasid kohalikud elanikud kätte koha, kuhu oli okupatsiooni päevil maetud tüüfusesse surnud sõjavange, kelle kondid koos hõövlilaastudega bolševike poolt Maarjamäele ümber maeti (Sakala, 1941; Postimees, 1942 nr 261).

Eesti Riigiarhiiv on 1995. aastal Tallinna Kunstimälestiste Inspeksiooni sellekohasele järelepärimisele teatanud, et neil puuduvad dokumendid, mis kajastaksid haudade lahtikaevamist 1940. aastal Naissaarel või puusärkide väljakaevamist 1941. aastal Maarjamäel ning haudade taastamist 1945. aastal (toimik nr 90). Parteiarhiivis leidub foto 1940. aasta väljakaevamistest, mille põhjal on võimatu hinnata, kus väljakaevamised toimuvad või kas tegemist on reaalse sündmuse jäädvustamise või fotolavastusega sündmuse legiteerimiseks.

ERAF.2.1.1677.1

41. „Spartak“ ja „Avtroil“ mereväelaste põrmude väljakaevamine Naissaarel. 1940. (ERAF.2.1.1677.1)

Narratiivide loomine võimu mütologiseerimise eesmärgil jätkus Maarjamäel tagantjärele kangelaseks vormitud **Jevgeni Nikonovi hauatähise ja põlenud puuga**, kellega on seotud mitmeid legende. Nikonov oli mereväelane Punalipulises Balti laevastikus, kes osales 1941. aastal Tallinna kaitselahingutes ja väidetavalt langes 1941. aastal Harku asulas vangi ning olevat põletatud elusalt vaenlase poolt, ilma sõjasaladusi teada saamata (toimik nr 90). Nikonov autasustati postuumselt 1957. aastal Nõukogude Liidu kangelase aunimetusega (Asberg, 2018; toimik nr 90) ning talle püstitati monument Russalka juurde ja tema säilmed maeti väidetavalt ümber Maarjamäele ning sinna rajati hauatähis koos põlenud puuga (toimik nr 90).

Ajaloo- ja merendusentusiast Ander Asberg (2018) esitab omapoolse selgituse loole järgnevalt: 1941. või 1942. aastal ilmus lendleht pealkirjaga „Mäleta ja maksa kätte!“ (*Запомни и отомсти!*), mis kujutas laevalt „Minsk“ puu külge seotud ja põlema pandud madrust (kujundajad: Balti laevastiku laevade kunstnikud Viktor Ivanovi ja Olga Burova). 1943. aastal sattus lendleht politruk Grigori Ševtšenko kätte, kes teatas, et pildil on kujutatud talle tuttavat torpeedoelektriku Jevgeni Nikonovi, ning sealt olevat hakanud hargnema lugu, mille kohaselt olevat Nikonov osalenud kaitselahingutes, langenud sakslaste kätte vangi, kes teda piisid ja elusalt põletasid; lugu äratanud Ševtšenko ülemuste tähelepanu ja juba samal aastal nimetati langenud mereväelase auks üks Minski torpeedoaparaat Nikonoviks (samas). Nikonovi legendi nimetatakse lavastuseks ka 1997. aasta Luubi artiklis (Palli, 1997). Asberg (2018) arvab, et selle legendi konstrueerimise suurem eesmärk oli väärtustada tagantjärele „*üsna kuulsusetu Tallinna kaitsmise operatsioon personaalse kangelasloo ja vastaste ebainimlikkuse esiletoomisega*“.

Nikonoviga on seotud veel üks müütiline lugu: nimelt olla Nikonov ise 1980. aastal Tallinna külastades käinud vaatamas ka oma monumenti Russalka juures ja hauda koos põletuspuuga Maarjamäel (Palli, 1997; Hiio, 2006, Leitsar, 2018). On siiski vähetõenäoline, et selline sündmus aset leidis (Asberg, 2018; Tali, 2019).

1992. aastal soovisid Nõukogude patrioodid oma kangelase ümber matta Venemaale, kuid Nikonovi haua lahtikaevamisel leiti, et see on tühi (EFA.333.20061, 1992; Asberg, 2018). Kuna ümbermatmise tseremoonia oli juba plaanitud, viidi hauast võetud mulda siiski Venemaale kaasa (Asberg, 2018).

Ideoloogiline narratiiv, mille tähistaja veel tänagi Maarjamäel alles, on seotud **Jäätetke obeliskiga**. Jääteteks on nimetatud 1918. aasta kevadel (veebruari maini 1918) rasketes oludes (jää paksus kuni 75 cm ja laevameeskondade suurus 40-60% ettenähtust) Nõukogude Vabariigi laevastiku evakueerimisoperatsiooni Tallinnast Helsingi kaudu Kroonlinna (Eesti Nõukogude Entsüklopeedia 1985; toimik nr 90). Kroonlinna toimetati kokku 230 alust, laevade saatmisest võttis osa 10 jäälõhkujat (Tamm, 1966; toimik nr 90).

Tänapäevase versiooni kohaselt on teada, et kohe pärast edukalt lõppenud laevastiku päästmist arreteeriti Balti Merejõudude ülem 1. järgu kapten Aleksei Štšastnoi ja lasti kohtu otsusel maha (esimene kohtulikult vormistatud surmanuhtlus Nõukogude Venemaal) kuna tema tegevus – sõjalaevade evakueerimine – oli vastuolus Nõukogude Venemaa välispoliitiliste sakslastega sõlmitud separaatse vaherahuga, mille kohaselt oleks pidanud laevastiku sakslastele üle andma (Juske, 2013). Alles tagantjärele kujundas Nõukogude propaganda jäätetke hoopis punaste madruste kangelasteoks ja püstitati sellele mälestusmärk (Potisep, 2004).

Valdeko Potisep (2004) ironiseerib, et „tegelikult oli see *“kangelaslik” jäätetk lihtsalt suure Vene laevastiku ja kommunistliku hirmuvalitsuse kabuhirmus põgenemine Keila poolt lähenevate väikeste saksa jalaväeüksuste eest 1918. aasta veebruaris. Selles valguses on Maarjamäe obelisk vist kogu maailmas unikaalne nähtus kui ausammas argpüksidele.*“.

Tänapäevaseks on monumendist alles tekstitu sammas. Pronksist 4 bareljeefi, mis olid obeliski jalamil ja kujutasid hetki jäätetkest, jäätetke marsruuti ja eesti ning vene-keelset teksti: „Au vapratele meremeesele ja töölistele – Balti mere laevastiku kangelaslikust jäätetkest osavõtjatele II-IV 1918“ varastati suure pronksivarguste varguste laine ajal 1992 (Leitsar, 2018; Tali, 2019 toimik 90;).

Mälestusmärk, millega seoses ei õnnestunud tuvastada ei arhiivimaterjalide (sh toonaseid ringvaateid läbi vaadates), meediatekstide, ega sondeerivate vestluste käigus konstrueeritud narratiive, on 1975. aastal valminud **Maarjamäe memoriaalansambel**. Selle

ideoloogiliseks maamärgiks „kodustamiseks“ viidi küll läbi erinevaid rituaale ja riitusi, kuid millegipärast sidusaid, inimlikke, empaatiat pakkuvaid narratiive ei konstrueeritud. Materjale läbi töötades märkasin ideoloogilise sõnumi puhul väljaõeldud paatoslikkust, mis rõhus hardale pühadusele paiga leinafunktsiooniga seondult (sellest edaspidi pikemalt järgmistes peatükkides: 3.2 ja 3.3), kuid reaalseid lugusid Nõukogude võimu eest võidelnud kangelastest uuritavates meediatekstides, erinevalt Maarjamäe varasematest mäluobjektidest, ei esinenud.

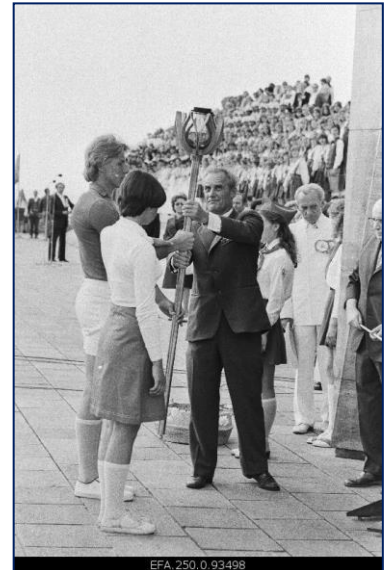
Siit võib järeldada, et Maarjamäe memoriaalansambli niivõrd abstraktne ja mastaapne kunstiline lahendus, jäi narratiivide konstrueerijatele hoomamatuks (või arusaamatuks), et memoriaalansambli poolt pakutavat lõuendit, võimalikku lava võimu ja selle ideoloogia materialiseerumiseks läbi mingi konkreetse isiku, isikuterühma või sündmuse lugu jutustada või loojutustust fabritseerida, ei kasutatud ära. Võib ka olla, et peeti piisavaks alal juba varasemalt konstrueeritud narratiivide kordamist ning rõhutamist ka uue memoriaali valguses.

3.1.5 Rituaalid ja tseremooniad Maarjamäe memoriaalkompleksis 1975 – 1994

Alapeatükis kirjeldan, milliseid rituaale ja tseremooniad viidi läbi Maarjamäe memoriaalansambli avamisest 1975. aastal kuni 1994. aastani, mil siin toimus Vene vägede väljaviimise tähistamise üritus. Peatükis tuginen ajaloolistele arhiivimaterjalidele, kirjandusele, erinevatele meediatekstidele ja sondeerivatele intervjuudele.

Nagu teooria peatükis kirjeldatud, antakse, luuakse ja muudetakse tähendusi ning põlistatakse ideoloogilisi eesmärke läbi rituaalide (Aava & Salumäe, 2013) ning just nende riituste tõttu saavad ühiskonnakorra muutudes mälestusmärgid pingete allikaks (Kattago, 2008).

Selline suurejoonelisus, võimule oluliste (või olulisena väljamängitud) isikute, sündmuste ning kohtade loomulikustamine tseremoniaalsete rituaalide kaudu on inimühiskonnale omane, nii ka 20. sajandi maailmasõdade järgsel ajastul, ka tänapäeval. Riituslikud toimingud on Maarjamäel loomuomased ka Saksa Kangelaskalmistu päevilt –

42. ENSVL koolinoorte laulu- ja tantsupeo tuletseremoonia. Noortele ulatab tõrviku ENSVL haridusministri esimene asetäitja, NL kangelane Arnold Meri. 1977. Foto: G. Loss. (EFA.250.0.93498)

ka siis toimus Maarjamäel mälestusüritusi kangelaste ja ohvrite mälestamiseks ühes pärgade ja lillede panemisega (Järva Teataja, 1942; Postimees, 1942 nr 146; Postimees, 1943 nr 243). Maarjamäel viidi riituslikke tseremooniad läbi ka varasematelt rajatud monumentidel – mälestusmiitingutel ja tähtpäevadel pärgade asetamised monumentide jalamitele jms.

Nii ei ole põhjust imestada, et Maarjamäe memoriaalansambel avati 18. juulil 1975. aastal piduliku tule toomise tseremooniaga Nõukogude Eesti XVIII üldlaulu- ja tantsupeo jaoks, mis oli pühendatud Eesti NSV 35. sünnipäeva ja teise maailmasõja võidu 30. aastapäevale (Sirp ja Vasar, 1975; Randmaa, 1975; EFA.204.0.101646 – EFA.204.0.101648, 1975).

Ka edaspidi süüdati Maarjamäe igavesest tulest **üld-, koolinoorte-, üliõpilaste laulu- ja tantsupidude tule** tõrvikuid, kuid Maarjamäe memoriaal ei jäänud ainsaks püha tule toomise kohaks. Nii mäletab toonane pioneerijuht ning Märt Agu assistent T.T. (2018), et koolinoorte laulu-tantsupidude tuli toodi Tõnismäelt, kuna nii oli mõistlikum kuna tule süütamise tseremooniale järgnes Laulupeo rongkäik ning ebaloomulik oleks olnud teha tseremoonia Maarjamäel, siis linna tagasi minna ja hakata linnast uuesti liikuma lauluväljakule. Erinevate laulu-tantsupidude tulede süütamised Maarjamäel toimusid 1977., 1982., 1984. ja 1985. aastal (EFA.204.0.108428, 1977; EFA.250.0.112052, 1982; EFA.204.0.136479, 1984; EFA.309.0.127432, 1985).

Maarjamäel **avasid** piduliku miitinguga oma **töösuve** Eesti Üliõpilaste **Ehitusmaleva** (ERAF.9591.1.750.6, 1984) ja Eesti **Õpilasmaleva** liikmed (EFA.385.0.125916, 1985). **Vandetõutusi** andsin Tallinna Kõrgema Ehitusväe Poliitilise kooli¹⁷ esmakursuslased (EFA.252.0.128631, 1983), abiturientid (EFA.252.0.119594, 1980), **ustavusvannet** meie ja vennasvabariikide esindajad (Nõukogude

43. Girlandi panemine Maarjamäe memoriaalansamblile Balti liiduvabariikide üliõpilaste laulu- ja tantsupeo „Gaudeamus IX“ avamisel. 1984. Foto: J. Vendelin. (EFA.204.0.136479)

44. EÜE-84 töösuve avamine Tallinnas Maarjamäel. 1984. (ERAF.9591.1.750.6)

¹⁷ Kool asus Pirital, Kosel, praegune Sisekaitseakadeemia.

Õpetaja, 1982) ja võidusõdurite lapselapsed (Nõukogude Õpetaja, 1987) ning pioneerid (EFA.250.0.112052, 1982).

Nõukogude Liidu jaoks oluliste ideoloogiliste ürituste ajal tõid **kõrged parteifunktsionäärid** lilli ja toimusid pidulikud tseremooniad ENSV aastapäevade puhul (EFA.204.0.101646, 1975; EFA.204.0.1084487, 1977; EFA.204.0.120469, 1980). Maarjamäel käidi Eesti Tööraha **Kommuuni aastapäeval** (ERAF.2.2.4500.11, 1978), suures isamaasõjas saavutatud võidu mälestuseks pühendatud üleliidulise **mälestusvalve miitingute** ajal

45. Tallinna Kõrgema Ehitusväe Poliitilise Kooli lõpetajate pidulikul miitingu. 1984. Foto: E. Norman. (EFA.204.0.136438)

(EFA.204.0.125448, 1981), **võidupüha tähistamisel** (EFA.204.0.155863, 1987), Tallinna kaitsmise aastapäevadel (EFA.252.0.121657, 1981), Eesti NSV **vabastamise aastapäeval** (EFA.311.0.117725, 1984) ning Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäeval (EFA.250.0.131490, 1987). Memoriaalil peeti Eesti Laskurkorpuse **veteranide kokkutulekut** (EFA.311.0.117728, 1984).

Memoriaalile tõid lilli erinevad **väliskülalised** (EFA.343.0.150076, 1982; EFA.309.0.127210, 1984), Tallinnas toimunud rahvusvaheliste konverentside ja kongressidest osavõtjad (EFA.204.0.136295, 1984). Ka nt Valgevene NSV kunsti ja kirjanduse päevad Eesti NSV-s avati miitingu ja puu istutamisega memoriaali juures (EFA.204.0.145924, 1986; EFA.204.0.145925, 1986). **Avati** pidulikult Nõukogude **Eesti I taliolümpiamängud** ja siit võeti olümpiatuli (EFA.204.0.151040, 1988). Igavese tule juurde koondusid ka **ÜLKNÜ XIX kongressile** pühendatud **jooksust osavõtjad** (EFA.344.0.119252, 1982) ning I **üleliidulise noorte suvemängude osavõtjad** (EFA.344.0.134122, 1985).

46. Suures Isamaasõjas saavutatud võidu mälestusele pühendatud üleliidulise mälestusvalve miiting. 1981. Foto: V. Rudko. (EFA.204.0.125451)

Siin peeti **rahumiitinguid** (Nõukogude Õpetaja, 1984; Sirp ja Vasar, 04.09.1987), ning NSVL ja ENSVL Rahukaitsekomitee ja Soome rahupooldajate seismisi (ERAF.2.2.4192.2, 1988).

47. NSVL, ENSVL Rahukaitsekomitee, Soome rahupooldajate delegatsiooni osavõtjad seismas plakatitega Maarjamäel. 1988. Foto: G. Tsvetkov. (ERAF.2.2.4192.2)

48. Ants Antson võtab Eesti I taliolümpiamängude tule. 1988. (EFA.204.0.151040)

49. Pioneerid ustavusvannet andmas. 1982. Foto: H. Leppikson. (EFA.250.0.112052)

Ain Järve (2019), kes töötas toona Maarjamäe haljastusbrigaadis, meenutab, et tseremoniaate ajal Maarjamäele toodud lillekorvid, võeti töötajate poolt „arvele“ kuna tegemist oli defitsiitse kaubaga, mida sai taaskasutada asutuse juubilaride õnnitlemiseks. Selline käitumine näitab ilmekalt, kuidas suhtuti tseremoniaalsetesse detailidesse puht pragmaatiliselt.

Üks viimaseid suuremaid, poliitiliselt laetud ja põnevamaid üritusi memoriaalansamblil toimus **Vene vägede väljaviimise tähistamiseks** 31. 08. 1994 (Vaba Eestlane, 1994; EFA.204.0.173705, 1994). Üritusel pidas päevateemalise kõne president Lennart Meri, piiskop Einar Soone õnnistas Maarjamäed ja memoriaalkompleksile asetatud pärgi ning piduliku talituse lõpetuseks laulis Tõnis Mägi laulu „Looja kaitse Maarjamaad“, mille saatel täitus memoriaal mängivate lastega, sümboliseerides Eestimaa helget tulevikku (Vaba Eestlane, 1994). Vene vägede väljaviimise puhul toimus mitmeid sündmusi, nt peaminister osales üritusel, mis toimus Vabaduse väljakul (Vaba Eestlane, 1994).

Muinsuskaitseameti ajaloomälestiste valdkonda

50. Lennart Meri peab kõnet Vene vägede lõpliku lahkumispäeva üritusel. 1994. Foto: T. Volmer. (EFA.204.0.266953)

pikaaegselt juhtiv ametniku Ilme Mäesalu (2019) meenutuste kohaselt soovis Lennart Meri memoriaali „kodustada“ ja viis sellepärast selle ürituse seal läbi. Mäesalu (2019) arvates ei toonud presidendi algatus küll soovitud eesmärki – memoriaali kodustamist, de-ideologiseerimist ja ümbermõtestamist. Samas mõttena, nagu president Meril sageli, on idee ju briljantne. Tähele tasub panna ka seda, et tseremoonia ajal positsioneeriti kõneleja senisest asukohast igavest tuld hoidvate käte taustalt tseremoniaälväljaku Pirite tee poolsele servale, jätteks taustaks merevaate ja linnasilueti.

Nõukogude ajal memoriaalil läbi viidud rituaalid, eesmärgiga loomulikustada võimule olulist sümbolehitist, on tajutavad. Laias laastus jagunevad riitused neljaks – **sõjaväelasliku riviidrilli kordavad miitingud** (Nõukogude Eesti jaoks oluliste sündmuste meenutamisel, poliitkooliga seotud sündmuste, erinevate vandeandmistepidulikustamisel); **rituaalseks pärjapanemise kohaks** (peamiselt väliskülaliste tseremoniaalsed žestid), **rahvariides laste ja täiskasvanute** kaudu memoriaali ideoloogiliste eesmärkide **rahvuselusega sidumiseks** (tantus- ja laulupidude tule toomisel) ning **vabadeks pidulikeks tähistusteks** (malevate avamised, sportlikud üritused jms).

Arhitektuuriajaloolase Oliver Orro (2019) hinnangul toimus Maarjamäe memoriaali tseremoniaalseid üritusi võrdlemisi napilt, kuna memoriaali avamise ajaks olid juba pealinnas välja kujunenud traditsioonilised kohad ja riitused (lillede asetamine Lenini ausamba jalamile Lenini (nüüd Rävala) puisteel, pioneeride auvalve ja erinevad tseremooniad Tõnismäel nn Pronksõduri juures, parteitegelaste tervitused ja kõned mai- ja oktoobripühade paraadi ajal Võidu (tänapäeval Vabaduse) väljakul jne) ning tegelikult selliseid nõukogulikke tseremooniad just liiga palju ei olnud. Orro juttu kinnitavad ka teised vestlused, mida 2018, 2019 erinevate, sh erinevas vanuses, inimestega uurimuse huvides pidasin. Nende vestluste ajal ei leidnud kedagi, kel oleks olnud isiklik kogemus memoriaalil toimunud Nõukogude ajal läbi viidud tseremooniatega, mõnel korral meenusid malevasuvede avamised. Jaanis Tali (2019) hinnangul oli memoriaal lihtsalt koht, mis oli, erilist lokku seal ei löödud, tseremooniad seal küll toimusid, kuid suuri lugusid võidelnutest ei räägitud. Liisa Pakosta (2019) meenutab, et sajandivahetusel ei teatud enam, mis eesmärgil see ansambel rajatud oli ja kas selline modernne maastikuobjekt võiks üldse kvalifitseeruda ideoloogilise monumendi alla (Pakosta, 2019).

Kuid Lennart Meri poolne katse Maarjamäe mälumaastiku ümber mõtestada, on midagi, mida tuleks memoriaali edasise ideoloogilise nõrgestamise strateegias esile tuua ja heas mõttes ära kasutada.

3.1.6 Konteksti muutused ja argumendid, mis tänapäeval mõjutavad memoriaali ümbermõtestamist ja tema väärtustamist

Alapeatükis toon välja, millised tänapäevased sündmused viimastel kümnenditel on mõjutanud Maarjamäe monumentaalse mälumaastiku konteksti muutust, mis mõjutab ka suhtumist memoriaalansamblisse ning puudutan muinsuskaitse teemasid Nõukogude ajal ja tänapäeval. Peatükis tuginen ajaloolistele arhiivimaterjalidele, kirjandusele, erinevatele meediatekstidele ja sondeerivatele intervjuudele.

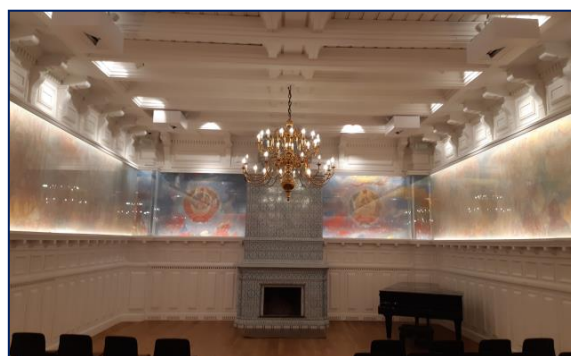
✓ *Tundlikud naabrid*

Maarjamäe memoriaalansambli naabriks on Maarjamäe loss, mis avati Ajaloomuuseumi filiaalina 1975. aastal Eesti NSV Ajaloo- ja Revolutsioonimuuseumina (Lindmaa, 1976; Eesti Ajaloomuuseum). Maarjamäe memoriaalkompleksi ala koos Ajaloomuuseumi filiaali maa-alaga pidi kuni Lauluväljakuni moodustama Rahvaste Sõpruse pargi (Lindmaa, 1976; EAM.4.15.6).

51. Tallinna Linnamäe Vene Lütseum klassipilt. 2014. Foto: Lugeja. (www.delfi.ee)

Lossi endise suvesaali seintele maaliti 1987. aastal Evald Okase poolt, Nõukogude sümbolide täis, hiiglaslik pannoo „Rahvaste sõprus“, mis tekitas vastuolusid juba rajamise ajal kuna vabaduse tuuled olid juba õhus ning toonased muuseumi külalisraamatu sissekanded sisaldavad ettepanekuid tulla appi pannood üle värvima või eemaldama (Kaukvere, 2014). Pannoo kaeti kardinatega mõne aasta möödudes peale valmimist (Markus, 2018). Kardinaid eemaldati 2008. aastal koos muuseumi uue omariiklusest kõneleva näituse „Iseolemise tahe“ avamisega (Kaukvere, 2014). Pannoo muutus uuesti ühiskondliku poleemika objektiks kui 2010ndatel selgus, et Tallinna Linnamäe Vene Lütseum käis seal aastaid pannoo taustal klassipilte tegemas (Kaukvere, 2014; Markus, 2018). Nii tõstati juba toona küsimus, mida nõukogudeaegsete monumentaalsete teostega tänapäeval ette võtta (Kaukvere, 2014) Eriti kuna tegevus toimus vahetult pärast kahe eri

52. Suvesaal Okase pannooa peale restaureerimist. Foto: A. Martin (2019).

rahvusgruppi (mälukollektiivi) vastanduvat ja lõhestuvat Pronkssõduri kriisi, mil Nõukogude teema oli tundlik.

2018. aastal taasavatud Maarjamäe lossis on pannoo kaetud innovatiivse klaaslahendusega, omamoodi digikardinaga, mis lubab vastavalt vajadusele ja soovidele lasta pannool paista algses lahenduses või neutraalse-piimja taustana (Karjatse, 2017; kasutajakogemus 2018., 2019. aastast).

2017. aasta septembris valmis Eesti Ajaloomuuseumi Maarjamäe kompleksi täiendus, sh nõukogudeaegsete monumentide väliala, kus eksponeeriti taasiseseisvumise ajal kokku kogutud Nõukogude perioodi monumente. Ajaloomuuseumi filiaali õuele hakati juba 1990ndatel koguma linna pealt kokku korjatud punamonumente, et kunagi rajada Maarjamäele punamonumentide väliekspositsioon (Leitsar, 2018; Einama, 2019; Tali, 2019).

✓ *Kommunismiohvrite memoriaalist – igatsusest valmimiseni*

Igatsus 20. sajandil eestlastele osaks saanud terrorirežiimide ohvrite mälestuspaiga rajamiseks on sama vana kui taasiseseisvunud Eesti. Tunne Kelam (2018) meenutab, et sellise mälestuspaiga järele küsiti veel okupeeritud Eestis toimunud esimesest avalikust poliitilisest meelevaaldusest Hirvepargis saati. Lagle Pareki eestvedamisel sai Isamaa ja Res Publica Liidu fraktsiooni poolt juba 2007. aastal Tallinna linnavolikogu esitatud kommunismiohvrite memoriaali rajamise eelnõu (delfi.ee, 2007). Eesti saadik Europarlamendis, Marianne Mikko (2019), toob välja, et eeltöoks kommunismiohvrite memoriaali rajamisel, tuleb hinnata saavutust, millega 2009. aastal kiideti Europarlamendis heaks deklaratsioon tähistada 23. augustit, Molotov-Ribbentropi pakti, mille salaprotokollidga jagasid 1939. aastal Nõukogude Liidu ja Saksamaa Ida-Euroopa mõjusfäärideks, aastapäeval Euroopa Liidus **kommunismi- ja natsismiohvrite mälestuspäevana** (Mikko, 2018).

1990ndatel on tehtud ettepanekuid seesugune kõigile kannatanutele ja hukkunutele – küüditatutele, metsavendadele, dissidentidele, kodumaalt kaugel olevate mälestuspaigaks ümber mõtestada Maarjamäe memoriaali ala (Ojaveski, 1992).

53. Karikatuur 24.08.2018
Postimehe arvamuseartikli juures.
U. Nemvalts.

2011. aastal Kultuuriministeeriumi eestvedamisel ja lahtise võistlusalaga (osaleja võis ise pakkuda üle Eesti memoriaaliks sobilikku kohta) korraldatud arhitektuurivõistluse üks peapreemia saanud töö „Mälutulbad“ (Koit Ojaliiv) nägi ette kommunismiohvrite memoriaali rajamise, võttes taustana kasutusele kogu olemasoleva mälestusala (Ojari, 2018; Tammik, 2018). Projekt jäi realiseerumata.

Tõeks sai see 2018. aasta 23. augustil, Molotov-Ripendropi pakti aastapäeval, kui nõukogudeaegse memoriaali kõrvale rajati kommunismiohvrite memoriaal. Nõukogudeaegse memoriaali ja uue memoriaali uue ja ühise tähenduse andmine oli sisse kirjutatud kommunismiohvrite memoriaali arhitektuurivõistluse ülesandesse (Ojari, 2018).

✓ *Maarjamäest saab ametlikult mälestusväli*

Maarjamäe haljasalale, mis hõlmab ka memoriaalansambli ala määrati juba 2010. aastal nimeks „Maarjamäe mälestusväli“ (Tallinna Linnavalitsus, 2010). Arhitektuuriajaloolase ja nimekomisjoni liikme Oliver Orro (2019) sõnul oli nime määramine osa toona Tallinna kesklinna rohealade nimede korrastamisest. Tallinna Linnavalitsuse nimekorraldaja Liis Palmipuu (2018) sõnul arutati juba 2007. aasta oktoobris komisjonis Maarjamäe haljaku nimeküsimust. Toona märkis komisjon, et viimasel ajal on Maarjamäe kompleksist, memoriaalist, mälestusväljakust rääkides kasutatud ajakirjanduses ka liigisõna „mälestusväli“, mis on ilus eestikeelne sõna, mille poeetilisus ja tähenduse ambivalentsuses iseloomustab avarat, kaugeleulatuvat vaadet, seostub ka lahinguväljaga ning sobib seetõttu hästi edasi andma kõnealuse koha tähendust, ka mõttelise lahinguga erinevate rahvusrühmade ja sotsiaalsete gruppide mäletamisviiside ja konkureerivate ajaloojutustuste vahel (Palmipuu, 2018; Orro, 2019).

Tallinna nimekomisjoni arvates on tegemist **kõlalt kauni kohanimega**, mis seletab väga hästi ära selle koha tähenduse ning nimi on **tunnetuslikult sobiv** – nime esimene pool „Maarjamäe“ tuleb suvemõisa nimest ning teine pool „mälestusväli“ kajastab kaasaegset olukorda ning väärib paljutähenduslikkuses laiemat juurutamist ametliku kohanime osana (Palmipuu, 2018; Orro, 2019).

Nimekomisjoni liikmete Sulev Mäevälja ja Silvi Lindmaa teada on „mälestusvälja“ kasutatud juba nõukogudeaegse Maarjamäe memoriaaliga seotud kirjutistes, võimalik, et inspireerituna Gennadi Podelski omaaegsest tuntud helitööst „Mälestusväljade kohal“ (*Ha поле памяти*) (viidatud Orro, 2019 kaudu). Mälestusväljaks on nimetatud ka Saksa poolel langenud Eesti sõdurite memoriaali Ida-Virumaal Sinimägedes ning Eesti Rahva Muuseumi

arhitektuurivõistluse võidutööks, mis 2016. aastal realiseerus kandis märksõna "*Memory Field*" (mälestusväli) (Orro, 2019).

Tallinna nimekomisjon, et ruumilise konteksti põhimõttelise sarnasuse tõttu Raadi vana lennuvälja alaga – mõlemal juhul on tegemist suhteliselt **lageda suure alaga**, mis on seotud **keeruliste ja vastuoluliste mälestustega** ning külgneb **mastaapse mäluobjektiga** (Maarjamäe nõukogudeaegne memoriaal, Raadi sõjaväelennuväli), mille kõrval asub mäluasutus (Maarjamäe loss koos filmimuuseumi ja skulptuuripargiga, Eesti Rahva Muuseum) ning **mille ümbrus vajab uut mõtestamist** – võibki seda käsitleda **selliste paikade üldnimena** (Orro, 2019).

Kommunismiohvrite memoriaali avamise järgselt rajati Pirita teele uus bussipeatus, mis sai nimeks „Mälestusvälja“. Ka selle nime määramine käis läbi nimekomisjoni. Oliver Orro (2019) meenutab, et „Mälestusvälja“ valiti kuna "Kommunismiohvrite memoriaal" näis pikk ja lohisev ning arutelu käis selle üle, kas valida "Memoriaali" või "Mälestusvälja", viimane variant kogus enim pooldajaid.

✓ *Allteksti küsimused*

Alates 1990ndatest hiilib memoriaalist kõneldes vilksamisi meediatekstidesse küsimus, kas memoriaalansambli puhul tuleks tegelikku mõtet otsida ridade vahele peidetuna (Palli, 1997)? Arhitektuuriajaloolane Leele Välja (2018) on sõnanud, et memoriaal on kavandatud Nõukogude aja esimestel kümnendite ja rajatud sügava venestamise ajajärgul, religiooni keelustavas ühiskonnas, kuid on sellest hoolimata, kristliku sümboolika kohaselt **ristikujuline** ning tseremoniaalväljak algab ahenevalt idast ning lõpeb visuaalselt läänes, avamerel, justkui **valge laeva ootuses**. Ka Maria Klammer (2012) näeb Maarjamäel loovtandemi Murdma-Variku iroonilisi tagamõtteid, tuues võrdluseks nende varasemat **iroonialebust** Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee (praegune välisministeerium Rävala pst) hoone ette Lenini monumendi võistluse võitnud kavandi, mis kujutas Leninit kerakujuliselt, justkui maailma nabana (Tammik, 2009; Kalmmer, 2012).

Fotograaf Endel Puusalu näeb autorite ninanipsuna varjatud tähenduste kavandamist: kiviplakkide vahele lõmastatud linnud [„Hukkuva kajakad“] on kui **eestlaste lämmatatud vabadusepüüd** ning memoriaal kujutavat seega hoopis eestlaste traagikat okupatsiooniikka all (Palli, 1997). Puusalu meeles tähistavad Pirita tee äärde 1980. aastal rajatud memoriaali pikendus paatide vette laskmist, sümboliseerides **eestlaste sunnitud lahkumist oma kodumaalt** (Palli, 1997). Ajakirjaniku kirjelduste kohaselt on **Murdmaa** Puusalu

tõlgendusega üldiselt nõus, mööndes siiski, et selline seletus võib tema suust kosta **piinliku eneseõigustusena** (Palli, 1997).

Kirjanik Holger Kainits (1992) toob esile 1960ndate ja hilisemate aastate poliitilise monumentaalkunsti viljelevate **kunstnike dilemma** esile, et nad ei taha väljendada ideed, mida nõutakse, püüdes etteantud teema raamides millegi üldinimliku poole ning **kunstnike kahevahelolek** on neis teostes sügavalt sees. Nii on tulemuseks justkui kistud kujundid, tühi sügavmõttelisus, pompoosne eklektika (Kainits, 1992). Seda öeldes, ei kirjelda Kainits konkreetselt küll Murdmaad, kuid artikkel on tõukunud Maarjamäe memoriaali ümbermõtestamisest, nii võib eeldada, et ta on kahevahelolekut ja liigset tühja sügavmõttelisust ja pompoossust näinud ka Maarjamäe taiestes.

Lankots (2019) ja Tammik (2019) laidavad varjatud allteksti otsingud maha. Lankotsi (2019) meelest on meelevaldne memoriaali lahendusest välja lugeda salajast võitlust Nõukogude võimu vastu, kuna **allikmaterjalid seda väidet ei toeta** ning seega on see midagi, mida tahetakse seal näha, kuid mida tegelikkuses ei ole. Tammiku (2019) meelest oli **Murdmää loojana niivõrd abstraktse mõtlemisega ning puhas inimene**, et selline mõtlemine – mõnitada Nõukogude võimu tema enda raha eest – on tema puhul **välistatud**. Autoritekollektiivi liikme Peep Jänese (2019) arvates **ei olnud** Murdmaal memoriaaliga mingit **vimkat** või varjatud irooniat plaanis, tema eesmärk oli atraktiivne maastikukujundamine, tehes seda suurejooneliselt. Ka Ira Einama (2019) kõneleb Murdmaast kui **andekast ja teravmeelsest arhitektist**, kelles polnud grammigi Nõukogude patriooti, kuid ka tema ei usu, et Murdmaa kavandas teadlikult mingit irooniat või allteksti.

Ent, nädalapäevad pärast kommunismiohvrite memoriaali avamist 2018. aastal ilmunud artiklis kirjeldatakse, kuidas **külastajad** on memoriaali silmitsedes **näinud** memoriaalis **sümboolsust/tähendusi**, mida arhitektid sinna teadlikult ei plaaninud: sinimustavalget (sinist taevast, musta seina ja valget põrandat); memoriaalis kasutatud musta rauda jõhkra vägivalla rõhuva sümbolina, raudse eesriide või lakoonilise kartoteegikapina, paekivisse lõigatud pandust kui haava maapinnas, mis on ilmakaarte poolest ida-lääne, ehk Siberi ja Rootsi suunal (Vaikmaa, 2018). See näitab ilmekalt, et inimestele on loomumane otsida endale arusaadavaid tähendusi ja mõtestada ruumilist keskkonda arusaadavate ning vajalike märkide kaudu.

Seega võib nõukogudeaegse memoriaali puhul samuti otsida ja leida pidepunkte, mis aitaksid mõtestada memoriaali teistsugusest vaatenurgast, teadvustades selgelt, et argumendina on need nõrgapoolsed, tagant järele konstrueeritavad pidepunktid. Tõenäoliselt ei olnud varjatud iroonilisus või tagamõtteline tähendus midagi sellist, mis oli autorite

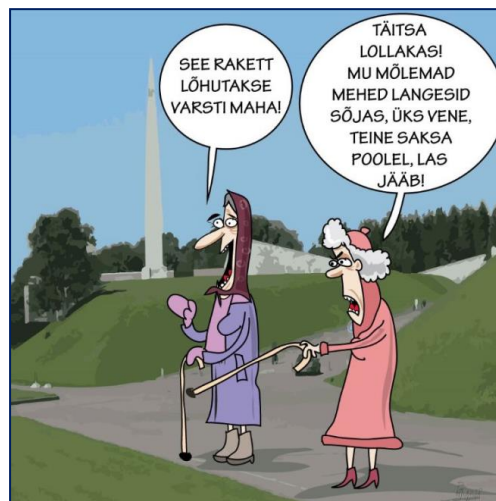
eesmärk. Pigem tuleb uhkelt ja häbenemata esile tõsta eesti loovisikute andekust sellise loomisel ning nende sirgeselgsusele oma kontseptsioonist lõpuni kinni pidamisel, ning juhusel – kõige selle tulemusena jäi ju paljugi plaanitud, mis ansambli ideoloogilist sõnumit oleks esile toonud, erinevatel põhjustel rajamata (vt detailsemalt alapeatükist 3.1.3).

✓ *Muinsuskaitse roll mäluobjektide säilitamisel*¹⁸

Üheks oluliseks ideoloogilise sõnumi kandjaks võib pidada ehitiste ja rajatiste muinsuskaitse alla võtmist (näiteks: Tallinna vanalinn, 1966, Rahvusraamatukogu 2018) ja ka nende kaitse alla võtmise luhtumist (Turisti pood). Ideoloogiliselt laetuks saab muinsuskaitse distsipliinina ja institutsioonina kui kaitstav või kaitse alla võetav objekt on keerulise ideoloogilise taustaga. Poliitiliselt ja ideoloogiliselt laetuimaks mälestiste liigiks on ajaloomälestised, kuna ajaloomälestistena on muinsuskaitse alla ajalooliselt oluliste sündmuste või isikutega seotud paigad. Aga selliste sündmuste ja isikute olulisus paraku sageli ühiskonnakorra vahetumisel muutub.

Nõukogude ajal oli Maarjamäel riiklike ajaloomälestistena muinsuskaitse all 1973. aastast J. Nikonovi hauatähis koos sümbolse „põletuspuuga“ (mälestis nr 53-V), miiniristlejate „Spartak“ ja „Avtroil“ ja „Spartaki“ mereväelaste vennashaud (mälestis nr 346) ning Jäätke obelisk (mälestis nr 38-V) (toimik nr 90). Memoriaalansambel võeti kohaliku, st Tallinna Täitev nõukogu (täna ses mõistes linnavalitsus) tasandi muinsuskaitse alla 1980. aastal (mälestis nr 1-K) (toimik 90). Riikliku kaitse nimekirju vaadati Nõukogude perioodil üle kümnendis korra, kohaliku kaitse alla võeti objekte nimekirjade korrastamise vahepealsetel aegadel (Mäesalu, 2019). Miks Maarjamäe kompleks otsustati võtta ajaloomälestisena kohaliku kaitse all, ei õnnestunud uurimuse käigus välja selgitada.

Eesti taasiseseisvumise järgselt uuendati 1990ndatel muinsuskaitse põhimõtteid, seadust (jäi ühetasandiline, riiklik muinsuskaitse) ning kultuurimälestiste nimekirju (Alatalu, 2012). Ühtki Maarjamäe varasematest objektidest mälestise

54. Karikatuur 11.01.2018 Õhtulehes ilmunud Karin Pauluse arvamusartikli juures.

¹⁸ Olen pikalt töötanud muinsuskaitse valdkonnas ning oman muinsuskaitsealast kõrgharidust (v.t. lisaks ptk 4). Alapeatükis esitatud kõik viitamata väited on minu kui eksperdi arvamused ja seisukohad.

nimekirja uuesti ei võetud, nimekirja võeti ajaloomälestisena Saksa sõjaväekalmistu (mälestis nr [1106](#)) nimetusega „II maailmasõjas hukkunute matmispaik“ (Kultuurimälestiste riiklik register).

Uurimustöö käigus proovisin jälile jõuda, kas toona kaaluti ka memoriaali kaitse alla jätmist/ uuesti kaitse alla võtmist. Küsitlesin mitmeid toonaseid ametnike ja poliitikuid, kuid esialgu ühest vastust küsimusele esialgu ei saanud. Ira Einama¹⁹ (2019) ja Jaanis Tali²⁰ (2019) meenutavad, et memoriaali kaitse alla võtmise diskussioonist hiiliti mööda ning memoriaal oli nii suur objekt, et ei tundunud realistlik, et sellega midagi juhtuks. Einama (2019) sõnul oli toona arutlusel, et Maarjamäe võiks olla laiema tähendusega mälestusala, kuhu pakuti ka Vabadussõja veteranidele oma monumendi panekuks kohta, aga nemad olid väga vastu kõigele, mis oli nõukogude aegne. Ka Liisa Pakostale²¹ (2019) meenub, et Maarjamäe teema kerkis üksikutel kordade üles, aga selle objekti puhul polnud muinsuskaitse järele karjuvat vajadust – aeg-ajalt küll ilmus välja mõni äriimees, kes tahtnuks sinna hotelli rajada, aga see ei olnud eriti tõsiseltvõetav, kuna maa oli riigi oma ja oleks olnud mõeldamatu, et riik paneb memoriaali müüki.

Lõpuks jõudsin küsitlemisega arhitektuuriajaloolase ja muinsuskaitse Oliver Orroni, kes kõneles sel teemal 2010. aastal Muinsuskaitseameti kauaaegse töötaja Hain Tossiga, kes vestluses Orroga meenutas, et toonane kultuuriminister Jaak Allik keeldus mälestise nimekirja võtmast nii Maarjamäe memoriaali kui Tõnismäe Pronkssõdurit²²(Orro, 2018).

Uurimuse käigus tehtud sondeerivate vestluste kaudu üritasin teada saada, kas Maarjamäe memoriaal tõstataks teemana ka Pronkssõduriga seotud pingete ajal (2006–2007), kuid kõik vastanud olid üksmeelsed, et sel perioodil tegeleti ainult Tõnismäega ning Maarjamägi ei kerkinud teemaks (Mäesalu, 2019; Kivilo, 2019; Pahapill, 2019; Palsner, 2019; Sarnet, 2019, Valdmann, 2019).

Memoriaali kaitse alla võtmist, seekord mitte ajaloomälestise, vaid maastikuarhitektuuri objektina (ehitusmälestisena), on arutatud ka edaspidi, kuid seni ei ole selleks konkreetseid samme astunud (Mäesalu, 2019). Muinsuskaitse küsimus tõstataks uuesti 2018. aasta jaanuaris, kui toonane justiitsminister ja kommunismiohvrite memoriaali eestvedaja Urmas Reinsalu viskas õhku mõtte nõukogude aegne memoriaal (osaliselt) lammutada, mainides samal ajal, et

¹⁹ Ira Einama oli Tallinna Kunstimälestiste Inspeksiooni direktor 1989–1995. Inspeksioon tegeles mälestistest monumentidega üle Eesti.

²⁰ Jaanis Tali töötas Tallinna Kunstimälestiste Inspeksioonis 1991–2000 ning edasi Muinsuskaitseametis. Tema töö oli koostada monumentide põhiseid toimikuid, sh toimikut nr 90 Maarjamäe kohta, mille materjale ma oma uurimistöös kasutasin.

²¹ Liisa Pakosta oli 1995–1998 Tallinna Muinsuskaitseameti juhataja ja 1999-2001 Tallinna abilinnapea.

²² Pronkssõduri osas võeti ajaloomälestisena kaitse alla matmispaik, mitte monument kunstimälestisena (Orro, 2019).

tema teada ei ole memoriaal muinsuskaitse all ja mingit pühadust tema jaoks seal olevad taiesed ei kätke (Kuus, 2018). Selle peale tellis Tallinna Linnaplaneerimise Amet arhitektuuriajaloolaselt Epp Lankotsilt eksperthinnang kogu kompleksi mälestise tunnustele vastavuse hindamiseks, millega tegi Lankots ettepaneku tunnistada memoriaal mälestiseks (Lankots, 2018). Eksperthinnangus on eraldi välja toodud kompleksi tüpoloogilise (ainus monumentaalne modernistlik maastikuarhitektuuriline kunstiteos Eestis), arhitektuuri- ja kunstiajaloolise (silmapaistev kunstiteos, milles maastikuarhitektuurilised, arhitektuurilised ja kunstilised elemendid on lahendatud originaalselt ja kõrgetasemeliselt ning vaatamata ideoloogilistele nõudmistele lahendatud abstraktselt ja üldinimlikele väärtustele tuginevalt), ajaloolise (spetsiifiline monumentaalkunsti žanr ning erinevatel vaenupooltel hukkunute ajalooline matmispaik) väärtused ning kaasajast tuleneva kasutusväärtuse (osa suuremast „mälukompleksist“ koos ajaloomuuseumi ja kommunismiohvrite memoriaaliga, võimalik kasutada nii tseremoniaalsete kui profaansemate avalike ürituste tarbeks, vaba aja veetmiseks) (samas). Epp Lankots toob väärtuste loetelu kõrvale välja ka täiendava kriteeriumi riikliku kaitse rakendamiseks võimaliku lammutusohu, mis võib kaasneda muutustega poliitilisel foonil ning täiendavate rajatiste ja monumentide lisandumise, mis ei arvesta kogu kompleksi õrna ruumilist tasakaalu (samas).

Sellega võib öelda, et diskussioon ala mälestiseks tunnistamise osas on alanud. Teekond võib pakkuda võimaluse protsessi käigus kõnetada erinevate huvide ja vaadetega, osapooli, teha nähtavaks memoriaali kultuuriväärtuslik ja kunstiväärtuslik unikaalsus. Edasised sammud ja protsessi edukus sõltub sellest kuivõrd osapooled on valmis ühisosa otsima ning kuivõrd hästi osatakse oma sõnumeid ka avalikkusele edastada. Kommunikatsiooni rolli selles protsessis on raske alahinnata. Eriti kuna protsessi edukus sõltub „temperatuurist“ ühiskonnas ja sellest, kuidas väikese grupi huvi kõnetab ja kaasab suuremaid gruppe. Selleks väikeseks aktiivgrupiks võib olla mõni poliitiliselt meelestatud huvigrupp, aga see võib olla ka eestkõnelejad, kes veavad ansambli mälestiseks tunnistamise protsessi.

Käesoleva peatüki eesmärk oli anda faktoloogial ja kontekstil põhinev ülevaade kohast kui mälumaastikust, mis toetaks võimalike diskussioonipartnereid ning pakuks võimaluse mitmekülgsest tutvuda koha ajalooga, ammutada sellest inspiratsiooni ja argumente ala ümbermõtestamisel. Olla teadlik nendest rituaalidest ja lugudest, mis on paigaga seotud, teha nähtavaks seni vähenähtav ja tausta loov võrgustik. Seda peatükki kokku pannes ei olnud minu eesmärk teha pelgalt tagasisivaatav jäädvustus olnust, vaid tuua selgelt nähtavale

asjaolud, miks memoriaal on valminud just sellisena – neutraalse ja abstraktse ruumina maastikus. Eeldused selleks loodi juba arhitektuurikonkurssidega ning tugevate loojanatuuride püüdluste läbi. Minu kui arhitektuuri ja muinsuskaitse spetsialisti jaoks oli avastuslik kuivõrd poolikuna memoriaal valmis. See, et rajamata jäi pompoosne teine ehitusjärg, on erialaringkondades teada. Kuid see, kui palju erinevaid detaile, mis ideoloogilist sõnumit arusaadavamas heroilises vormikeeles edasi pidid andma, on muljetavaldav. Võrdluses varasemate uuringutega, toon sellega nähtavale mälumaastiku varjatud või seni halvasti tajutava osa ajaloost, mis toetab väga selgelt monumendi tähendus(likkus)e nõrgestamist.

3.2 Maarjamäe memoriaali tähenduste konstrueerimine uuritavates meediatekstides

Selles peatükis toon välja uuritavate meediatekstide põhjal kogutud uuringu tulemused, milles võtan vaatluse alla kuuel eri ajastul uuritavates meediatekstides esinevad kategooriad ja teemad. Esitan tulemused kahes alapeatükis. Esimeses alapeatükis toon välja, millised kategooriad uuritavates meediatekstides eri perioodidel üldiselt esile kerkivad, markeerin ära, millisteks teemadeks nad koonduvad ning millised on ühised ning eristuvad (unikaalsed) kategooriate eri perioodidel. Teises alapeatükis esitan 2018. aasta kahe vaadeldava perioodi (jaanuar ja august) võrdlusena esinevaid võtmetähtsusega kategooriad ja teemasid, nende ühisosi ja erisusi ning nihkeid nendes kategooriates kitsendatult nende teemade kaudu, mis mõjutavad tänapäeval memoriaalile tähenduste andmist ja ümbermõtestamist kõige enam – „tundliku teema“, „uue alguse“ ja „esteetika“.

3.2.1 Ühised ja eristuvad kategooriad ja teemad eri ajastutel memoriaalile antud tähenduste edasiandjana

Selles peatükis toon välja, milliste esilekerkivate kategooriate ja teemade kaudu konstrueeritakse uuritavates meediatekstides tähendusi. Analüüsitavad meediatekstitid jaotuvad ajaliselt pikale perioodile, mis võimaldab uurida tähenduste muutust eri ühiskonna kordade ajal ning täpsemalt 2018. aastal, kui Maarjamäe monumentaalne mälumaastik sai täienduse uue memoriaali näol. Kommunismiohvrite memoriaali rajamine tõi kaasa vajaduse mõtestada uuesti kogu ala tähendusi ning pakkus võimaluse diskussiooniks läbi erinevate huvipoolte seisukohtade väljaütlemiste.

Selles peatükis kasutan näite allikmaterjalile viitamist järgmiselt:

([tsiteeritu]. autori perenimi. *Teksti pealkiri*. Väljaande lühend ilmunise kuupäev)

Väljaanded on lühendatud järgmiselt: **EPL** – Eesti Päevaleht; **ERR** – Eesti Rahvusringhääling, **NH** – Noorte Hääli, **PL** – Pealinn, **PM** – Postimees, **RH** – Rahva Hääli, **S** – Sirp, **S&V** – Sirp & Vasar, **SL** – Sõnumileht, **ÕL** – Õhtuleht,

Veebis ilmunud artiklid on tähistatud märgisega: (e). Kuna kõigi toimikus nr 90 olevate ajaleheväljalõigete juures ei ole vajalike andmeid esitatud, on puuduv (ka loetamatu) info tähistatud xx-ga. Juhul kui meediatekstis kedagi tsiteeritakse, on tsiteeritu perenimi

toodud nurksulgudes kõige ees. Leian, et selline kodeerimisjuhised aitab niivõrd suure mahu uuritavate tekstide puhul hoida silme all nii agentsust kui üldist fooni ning annab huvilistele täiendavat lisainfot, mida kahjuks käesoleva töö maht enam uurida ei võimaldanud.

Eri ajastutel esile kerkinud kategooriad ja teemad on esitatud tabelis 1. Kajastan tabelis kategooriaid ja teemad, mis on tähenduste konstrueerimise seisukohalt olulised ning leidsid kajastamist vähemalt kahel erineval ajaperioodil (vt lisa 2).

TABEL 1. Uuritavates meediatekstides kajastatud teemade koondkaart ajastute lõikes

TEEMA	KATEGOORIA						
„tundlik teema“	„tundlikud teemad“						
„tundlik teema“/ „esteetika“	füüsiline seisukord						
„uus algus“	ideeliselt arusaamatu tähendus						
„uus algus“	uus algus						
„uus algus“	tolerantsus						
„tundlik teema“	ohvrid						
„tundlik teema“	kangelased						
„tundlik teema“	pühadus						
„uus algus“	Eesti autorid						
„esteetika“	loodusl. eeldused						
„tundlik teema“	ideol. kontekst						
„esteetika“	kunsti- väärtused						
		1966-69	1974-78	1987-88	1990-98	2018_01	2018_08

Tabelist nähtub selgelt, et **kategooriad ja teemad**, mis uuritavates meediatekstidest eenduvad, **on ajastute lõikes tajutavalt lineaarselt muutunud ja on ühiskonnas toimunud muutustega põhjuslikus seoses** (vt lisa A koos tabeliga 1 ning joonistega 1 ja 2). Esile kerkinud teemad koonduvad kolme teemasse: „tundlik teema“, „uus algus“ ja „esteetika“.

Kõigil perioodidel on käsitletud memoriaali kunstiväärtusliku artefaktina ning viiel perioodil kuuest on toodud välja selle ideoloogiline kontekst või sõnumis (rajamise eesmärk või ideoloogiline laetus kirjutamise ajahetkel), ala looduslikud eeldused ning memoriaali kavandamine eesti autorite – arhitektide ja kunstnike – koostööna. Ainult 2018. aasta augustis ilmunud meediatekstide osas märkisin ideoloogilise konteksti kategooria puuduvaks, kuna sel perioodil ei olnud võimalik eristada Nõukogude ajal rajatud memoriaali kohta käivat ideoloogilist konteksti ala üldisest käsitlemisest.

Ehkki kõikidel perioodidel on moel või teisel memoriaali **kunstiväärtus** kategooriana kajastamist leidnud, ei ole selle sisu erinevatel perioodidel samaväärne. Samuti ei ole kunstiväärtus kõigil perioodidel sugugi mitte peamine aspekt, mida memoriaalist kirjutades esile tuuakse. Memoriaali kavandamise perioodil (1966–69) tuuakse olulisena esile kavandatava ansambli unikaalne kunstiväärtus ja arhitektuurse lahenduse juhtiv roll monumentaalkunstiteose rajamisel. Rajamisaegsetes ja -järgsetes artiklites (1974–78) on kunstiväärtusega seonduv teisejärguline ning kunstiväärtusest kirjutati pigem ruumielamuse võtmes.

- (1) Seega rikastub Tallinn veel ühe **unikaalse ansambliga**. (Pedak. Maarjamäe memoriaalansambel. ÕL 15.06.1966)
- (2) Kavandrite järgi otsustades on **arhitektuuriline lahendus põhjendatult juhtiv** ka Maarjamäele rajatavas memoriaalansamblis, millest tuleb meie suurim **monumentaalkunstiteos**. (Soosaar. Eesti suurim monumentaalteos Maarjamäele. ÕL 23.05.1969)
- (3) Tuleva aasta laulupeoks peaks avanema siin **mõjus pilt** /.../. Et **eraldada külastajaid ümbritsevast ja linnakärast**, on ansambli ehitused ja teed kohati kuni kuu meetrit maa alla süvistatud /.../. (Lepik. Memoriaalansambel Maarjamäel. NH 15.09.1974)

Nii kerkib kunstiväärtus olulisena esile uuesti alles taasiseseisvumise järgselt, kuid siis veel mitte peamiselt ja kandvalt, vaid koos lisanduvate välistusega. Üheks peamiseks argumendiks memoriaali säilitamisel ja väärtustamisel tõstatub kunstiväärtus memoriaalist kõnelemisel alles 2018. aasta mõlemal uuritaval perioodil.

- (4) Kui väljak ja tribüünid, mis Pirita tee kohale tungivad, **välja arvata, on siinsed kunstitöö kaunid** /.../. (Raudnask. Maarjamäest sai marjamaa, marjamaast saab...? RH 22.xx.1991),
- (5) /.../ aga samal ajal Eesti **silmapaistvaim maastikuarhitektuuri ja monumentaalkunsti ühendus**, puhas abstraktsete vormide *power*. (Ojari. Maarjamäe mälupark. EPL 11.01.2018)
- (6) /.../ memoriaali peetakse **oluliseks** maastikuliseks **monumentaalseks** /.../. (Me ei unusta. Mitte kunagi. PM 24.08.2018)

Seega on kunstiväärtusel põhinevad kategooriad läbivalt eri ajastutel esindatud, ehkki rõhuasetused ning fookused on ajastute lõikes erinevad. Taasiseseisvumisest alates etendab kunstiväärtus memoriaali ideoloogilise sõnumi nõrgestaja rolli.

Peaaegu kõigi perioodide uuritavates meediatekstides on moel või teisel käsitletud memoriaali **ideoloogilist konteksti**. Paatoslikku ideoloogiat kohtab üldjuhul nõukogude perioodi artiklites, mis tsiteerivad kõnesid – nt nurgakivi miitingult (1967) või avamiselt (1975). Teistes artiklites avaldub ideoloogia läbi selle rajamise eesmärgi – mille eest võidelnutele/langenutele memoriaal pühendati (sellest pikemalt peatükis 3.3.1), memoriaali eri osade sümbolitena esitlemise või kogu tähenduse sümboolsena esitamine.

- (7) Eriti kallis ja püha on meie rahvale nende mälestus, kes ei säästnud oma elu, **võideldes uue, õiglase sotsialistliku ühiskonna** eest meie maal. (Jätkame isade üritust. RH 7.11.1967)
- (8) „Saagu see kohaks, kuhu tullakse ikka ja jälle, et kinnitada töotust **hoida kõrgel** nõukogude võimu lippu – **rahvavõimu lippu** – marksismi-leninismi surematut lippu ja **väsimatult töötada kommunistliku võidu nimel**.“ ([Käbin] ETA. Nende auks, kes võitlesid nõukogude võimu eest. S&V 25.07.1975)
- (9) Väljakut ilmestavad **revolutsioonivõitlust sümboliseerivad** lõhestatud püramiidid, /.../. (Vare. Maarjamäe memoriaalansambel. NH 18.07.1975)
- (10) Kui I järk on **minevikus langenute mälestuseks** /.../, siis uus järk on **suunatud tulevikku** /.../. (Ende. Avalikustamata avalikust asjast. RH 24.01.1988)

Kuid ideoloogilisus ja sümboolsus jääb enamasti nimetatud väärtuseks, mida lahti ei seletata. See on justkui kõigile mõistetav sümboliteks kodeerimine, mis seletamist ei vaja. Huvitava kõrvalpõikena, justkui seletamaks, miks ideoloogiast lähtuv sümboolsus juba rajatud memoriaalis esile ei tõuse, kerkib II ehitusjärgu projekteerimisaegsetes artiklites (1978, 1987–88) sümbolväärtusena esile hiiglaslik ema ja lapse skulptuur, mille kaudu põhjendatakse rajatava etapi ideoloogilist eesmärki – olla ansambli tulevikule, elu igikestvusele suunatud sümbol ning anda seeläbi kogu memoriaali kõigile mõistetav tähenduslikkus.

(11) See [ema ja poja figuur] on **elu jätkumise sümbol**. Ema on ju läbi aegade poegi teele saatnud. (Ende. Avalikustamata avalikust asjast. RH 24.01.1988)

Alates taasiseseisvumisest (1990–98 ja 2018 meediatekstid) on ideoloogiast kõneledes välja toodud asjaolu, et memoriaal on rajatud Nõukogude võimu põlistamiseks või okupatsioonivõimu elluviimiseks. Kuid ka siis mainitakse ideoloogiat nentivas vormis, ilma selgituseta, milles ideoloogiline sõnum täpsemalt memoriaalil avaldub.

(12) /.../ ei saa kellelgi tekkida kahtlust, et **nõukogude võimu põlistamiseks** on endast parim antud. (Raudnask. Maarjamäest sai marjamaa, marjamaast saab...? RH 22.xx.1991)

(13) Ometi õnnestus mälestusmärgi juures **vältida pea täielikult traditsioonilist nõukogulikku sümbolikat**. (Palli. Pealisehitus läinud, baas alles. Luup 29.09.1997)

Taasiseseisvumisest alates ilmneb sageli memoriaali lahenduses nõukogudeaegse sümbolika kasutamise vältimise rõhutamist, mis teeb memoriaali ideoloogilise tähenduslikkus raskesti tabatavaks. Samuti tuuakse 2018. aastal esile, et memoriaalil puuduvad kinnistunud ideoloogilised seosed, kuna ta valmis poolikuna.

(14) **See on punane ja paatoslik**, nagu aeg nõudis, aga samal ajal Eesti silmapaistvaim maastikuarhitektuuri ja monumentaalkunsti ühendus, puhas abstraktsete vormide power. (Ojari. Maarjamäe mälupark. EPL(P) 11.01.2018)

(15) „Ma ei tahaks asju vaadata niimoodi, et me **unustame ideoloogia ära**, see oleks formalism vaadata teda ainult puhta arhitektuurina“. (Mart Kalm: Maarjamäe memoriaal võiks olla suhteliselt katkine. Err.ee 11.01.2018)

(16) „See on **pühendatud okupatsioonivõimu** ellu viimisele“. ([Reinsalu]. Ratase sõnul Maarjamäe punamemoriaali lammutamiseks ei lähe. Err.ee 11.01.2018)

(17) „Memoriaali ehitus jäi omal ajal pooleli ja seda ei võetud kasutusele. Seetõttu **puuduvad sellel kinnistunud seoses kommunistliku propaganda ja ideoloogiaga**“. (Gnadenteich. [Põlluaas]: Maarjamäe memoriaali pole vaja maha lammutada. PM(e) 08.01.2018)

Seega viidatakse Nõukogude perioodil ideoloogiliste argumentidega küll konkreetselt võimule ja ühiskonnakorrale, kuid viited on paatoslikud ja üldsõnalisised. Sarnaselt konstateeritakse ka vabas Eestis memoriaali ideoloogilist taaka võimu kandjana, kuid ka sel perioodil ei peeta vajalikuks pikemalt peatuda, milles täpsemalt memoriaali ideoloogia väljendub või tuuakse esile hoopis asjaolu, et memoriaal oma neutraalsuselt ja poolikuna valmimise tõttu ei evi kinnistunud seost võimu või selle ideoloogiaga. Nii võib järeldada, et üldsõnalisus ideoloogilise konteksti kategoorias viitab sellele, et see ei ole üheselt ja selgelt

väljendatud ega sellisena ka arusaadav. See väljendub Řiha, Reemaa, Linsi (2018) kirjeldatud semantilise tühjuse kaudu, mis suunab pilgud teisale ja loob eeldused varjatud laetuseks.

Maarjamäe **looduslikud eeldused** on väärtustena esindatud uuritavates meediatekstides kõigil ajastutel, välja arvatud avalikustamise/*glasnosti* periood (1987–88). Meediatekstides märgitakse ära mereäärse koha kaunidus, vaated linnale ja merele ning õhtuse päikseloojangu ilu.

(18) Pikitelg on planeeritud sellise arvestusega, et **päike loojub merre**. (Soosaar. Eesti suurim monumentaalteos Maarjamäele. ÕL 23.05.1969)

(19) Paik on looduse **poolest liiga suursugune**, et tast naljanumbrit teha. (Raudnask. Maarjamäest sai marjamaa, marjamaast saab...? RH 22.xx.1991)

(20) Memoriaal avab kaks **üliolulist vaatesuunda: merele ja vanalinna siluetele**. (Tammik. Maastikukunsti maailmatase Maarjamäel. EPL(e).10.01.2018)

Looduslikud eeldused on esiplaanil ja olulised samuti pigem taasiseseisvumisest alates, aidates argumenteerida kohale uue kasutuse ja kasutaja otsinguid, pakkudes võimalust nõrgestada koha ideoloogilist konteksti.

Memoriaali **eesti soost autorite** esile tõstmine on vaadeldavates meediatekstides aktiivne pea igal ajastul v.a. avalikustamise/*glasnosti* periood (1987–88). Siingi on ajastuti rõhuasetused erinevad. Nõukogude perioodil rõhutatakse autorite andekusele või nimekusele. Kuid rajamisaegsetes artiklites saavad loojatest enam pildile ehitajad, haljastajad, kraanajuhid jm töölised.

(21) /.../ arhitekt Allan Murdmaa nimega on seotud veel mõnedki kordaminekud, mis kõik on **aidanud kaasa tähelepanuväärsetele nihetele eesti monumentaalskulptuuris** praegusel aastakümnel. (Soosaar. Eesti suurim monumentaalteos Maarjamäele. ÕL 23.05.1969)

(22) Memoriaalansambli projekt valmis tugevas võistluses, millest võtsid osa **nimekad arhitektid ja skulptorid**. (Randmaa. Neile, kes andsid nõukogude võimu eest kõige kallima – elu. ÕL 18.07.1975)

(23) Tema kõrval töötavad **Tööpunalipu ordeni kandja** Leonhard Leppind, **puussepp** Ivan Tõrlov ja **kraanajuht** Kaimo Soom. (Pähklmägi. Maarjamäe ansambel võtab ilmet xx.xx.1975)

Nõukogude perioodil kerkib autorite rahvus esile tunnustavalt ja kompleksi kunstiväärtustele kaalu andavalt. Tähelepanuväärne, et autoreid ei mainita uuritavates meediatekstides memoriaali avamisega seotud üritusi kajastavates artiklites (1967. a nurgakivi miiting ja 1975. a avamine). Neid ei ole ka kõnepidajate hulgas ning memoriaalansambli avamispäeval ilmunud ülevaateartiklis antakse autorite asemel hoopis Tallinna linna

peaarhitektile Dmitri Brunsil võimalus memoriaalansambli teemal sõna võtta (ÕL 18.07.1975).

Autorite esile tõstmine saab uuritavates meediatekstides valdavaks taasiseseisvumisest alates, mil nende kaudu püütakse justkui „maha pesta“ memoriaalansambli rajamiseaegsest ideoloogilist taaka.

(24) Neile, kes kunstnikele heidavad ette Nõukogude võimu ees lömitamist, on Murdmaal esitada kaval vastuküsimus: **mis oleks saanud siis, kui mälestusmärgi poleks teinud eestlased?** (Palli. Pealisehitus läinud, baas alles. Luup 29.09.1997)

(25) „/.../ põnev on ka see, kuidas **koostööd tegema pidanud arhitektid** koos hakkama said. /.../ kuidas nad **püüdsid leida mittetrafaretseid lahendusi sellel poliitilisele tellimusele**, tehes seda tegelikult väga värskelt“. (Mart Kalm: Maarjamäe memoriaal võiks olla suhteliselt katkine. ERR(e) 11.01.2018)

Seega saab välja tuua, et muutunud ühiskondlikes oludes, esineb autorite rahvusküsimus vabandavas ja õigustavas tähenduse, argumenteerides memoriaalile konstrueeritud tähenduse/tähenduslikkuse nõrgestamist ja pakkudes võimalust kultuurilisest traumast üle saamiseks. Autorlusega haakuvalt esineb ka varjatud allteksti otsimist ja konstrueerimist, millest olen pikemalt kirjutanud alapeatükis 3.1.6.

Pühadus on viimane kategooria, mida esineb läbivalt peaaegu kõigis uuritud meediatekstides eri ajastutel, v.a avalikustamise/*glasnosti* periood (1987–88) ning taasiseseisvumise alguse periood (1990–98). Siingi on eri ajastutel see kategooria pildil erinevatel põhjustel ja ajenditel. Kohati on suisa äärmuslikult erinev see, mida ajastute lõikes pühaks peetakse või pühana kujutatakse. Nõukogude perioodil on püha nende mälestus, kes langesid võitluses sotsialistliku ürituse eest ning tuli, mis süüdatakse meenutades kangelaslikku ja suurt minevikku. Samas kui 2018. aasta jaanuari uuritavates artiklites laiendatakse pühadus, vastandub võtmes, rahvusküsimusele ning sama aasta augustis küüditatutele ja kannatanutele.

(26) Eriti kallis ja püha on meie rahvale nende mälestus, kes ei säästnud oma elu, **võideldes uue, õiglase sotsialistliku ühiskonna eest** meie maal. (Jätkame isade üritust. RH 7.11.1967)

(27) „Soojendagu see **püha tuli**, millest me tõrviku läidame, ikka teie südameid, aidaku see meelde tuletada kangelaslikku ja suurt minevikku, millele toetub meie tänane.“ ([Toome]. Tantsupidu algab. S&V 08.07.1977)

(28) „Üks narratiiv ehk **Saksa pool võidelnute mälestus** peaks olema Eestis kuidagi **püham** kui nõukogude poolele kaasaelanute oma.“ (Karin [Paulus] on šokeeritud soovitusel Maarjamäe memoriaal lammutada. ERR(e) 08.01.2018)

(29) „Eesti riigi kui õigusriigi jaoks **ei kujuta see objekt oma tähenduselt mingit pühadust**.“ ([Reinsalu]. Ratas: Maarjamäe kompleks tuleb korda teha. PL 11.01.2018)

(30) Kui **mälestus küüditatutest ja hukatutest on püha**, siis /.../ (Kalakauskas. „Kommunismiohvrite“ mõiste on ühepoolne. EPL 28.08.2018).

Nii näitlikustab pühadus kultuurilist traumat, kajastades ideoloogilisi tähistajaid nii Nõukogude perioodi kui 2018. aasta uuritud meediatekstides ja joonistades selgelt välja pühaks olemise tähenduse muutumise ühiskonnakorra ja valitsevate ideoloogite muutumisel.

Uuritavates meediatekstides jagab **kangelaste-ohvrite** kategooria tabelisse koondatu mõtteliselt justkui pooleks. Kui eelnevalt kajastatud kategooriad on omased peaaegu kõigile ajastutele, enamasti küll ajastute lõikes muutuvate tähendustega, siis kangelaste-ohvrite kategooriatest alates on esindatud kategooriad omased ainult kaasaja uuritavatele meediatekstidele (taasiseseisvumisest alates).

Kangelased ja ohvrid on ühe mündi kaks poolt. Sellist üleminekut kangelasest ohvriks kirjeldas ideoloogilise nõrgestamisena ka Eik Hermann (2018) (vt ptk 1.5). Nii on loogiline, et Nõukogude perioodi artiklites esinevad kangelased, kellele memoriaal pühendati ning edaspidi asenduvad kangelased ohvritega. Kuid kummastavalt mõjub Nõukogude perioodil esinenud kangelaste variatiivsus – kangelastena on esitletud nii meremehi, kellele on pühendatud varasemad monumendid Maarjamäe mälestusalal, kui skulptuuris kujutatud vaprad kajakad.

(31) Nende kitsasse vahekaiku on paigutatud **kajakate-kangelaste** motiiv. (Pedak. Maarjamäe memoriaalansambel. ÕL 30.06.1968)

(32) Siia kõrvale on maetud nõukogude võimu eest võitlejate eelmiste **põlvkondade kangelased** – miinilaevade „Avtroil“ ja „Spartak“ 35 madrust-kommunisti, kelle valgekaartlased lasksid maha Naissaarel veebruaris 1919. (ETA. Nende auks, kes võitlesid nõukogude võimu eest. S&V 25.07.1975)

Ohvrid ilmuvad uuritavatesse meediatekstidesse avalikustamise/*glasnosti* perioodist (1987–88) alates, aga sel perioodil kujutatakse ohvritena maainimesi, kelle kultuuri- ja sotsiaalobjektide rajamise arvelt tahetakse jätkata memoriaali II ehitusjärgu rajamist. Taasiseseisvumisest alates esitletakse ohvrina sõdureid ja kõiki totalitaarse ühiskonna liikmeid. Kaasjal tuuakse esile, et ühiskonnakorra muutumisel ei ole ohvrite küsimus veel selgeks saanud. Märkimisäärne on, et ei kangelasi ega ohvreid ei mainita 2018. jaanuari uuritavates meediatekstides. 2018. augusti uuritavates artiklites, kus käsitleti nõukogudeaegset memoriaali, on ohvri küsimus kas teadlikult või mitte-teadlikult rüütatud kogu ala totalitarismivastasusele pühendumise temaatikasse.

- (33) Jääb arusaamatuks, miks ehitaja on EKE EVM ja **kannatajaks pooleks põllumees**, kes niigi on pidanud läbi ajama koolideta ja lasteaedadeta. (Roosmaa. Jääb arusaamatuks... xx.12.1987)
- (34) Karm on **sõdurielu – ta pannakse veel pärast surmaga kellegi või millegi eest võitlema**. (Raudnask. Maarjamäest sai marjamaa, marjamaast saab...? RH 22.xx.1991)
- (35) Iga **sõdur on sõja ohver**. (Tänavsuu. Saksa sõjaväekalmistu taastatud. SL 14.09.1998)
- (36) Me võime näha, et Maarjamäel on kõrvuti timukad ja ohvrid, aga võime mõelda nii, et **totalitaarses ühiskonnas on kõik lõpuks ohvrid**. (Aava. Maarjamäe – mälestuspaik neile, kes ei jõudnudki koju. EPL 28.08.2018)
- (37) Maarjamäel **pole ohvrite asi selge**. /.../ kuidas jääb nendega, kes teenisid tões ja usus Nõukogude okupatsioonivõimu, aga režiimi vahetumise järel seadsid ennast hästi sisse? (Kalakauskas. „Kommunismiohvrite“ mõiste on ühepoolne. EPL 28.08.2018)

Igati loogiliselt vahetuvad ideoloogilistel eesmärkidel rajatud mälestusansambli puhul ühiskonnakorra muutudes kangelasid ohvritega, pakkudes võimalust traumaatilise minevikuga toime tulekuks. Lahti seletamata on jäetud, keda täpsemalt kangelaste või ohvritena kujutatakse või milles täpsemalt kangelaslikkus/ohvrimeelsus seisneb, v.a. varasemate kangelaste „Spartak“ ja „Avtroil“ osas. Kuid selgelt märgatav on kangelaste ohvritega asendamise läbi tekitada empaatia ning rääkida ajalugu senisest erinevas võtmes.

Uue, kaasajale unikaalse, teemana kerkib uuritavates meediatekstides juba taasiseseisvumise perioodist alates **tolerantsuse** kategooria, mis kutsub üles memoriaali ja selle tähenduslikkuse aktsepteerimisele ning ajaloosündmustega leppimisele.

- (38) Maarjamäelaste arvates võiksid sõjaväekalmistu ja [memoriaal]kompleks kõrvuti eksisteerida. /.../ **surnutega ei sõdita**. (Talving. Elanikud soovivad memoriaali hooldada. SL 06.02.1998)
- (39) **Kultuurirahvas näitab üles austust ka vaenlase langenute vastu** /.../ (Tänavsuu. Saksa sõjaväekalmistu taastatud. SL 14.09.1998)
- (40) Meie ajaloos on kahtlemata olnud episoode, mille üle meil ei ole suuremat põhjust rõõmsad olla, kuid **ka need õnnetud episoodid on siiski osa meie ühisest ajaloost**. (Tarmo Jüristo: monumente lammutades ei tee me midagi olematus. ERR(e) 12.01.2018)
- (41) Me **vajame neid** [mälestamise] **hetki, et tajuda vabaduse väärtust** ning olla mõttes nendega, kes võõra võimu all kannatama pidid. Me ei unusta. (Me ei unusta. Mitte kunagi. PM 24.08.2018)

Tolerantsuse teemat avan 2018. aasta ajaperioodidel eenduvate kategooriate lõikes pikemalt järgmises peatükis (3.2.2). Taasiseseisvumise perioodil tõstatub teema käsikäes memoriaalile uue tähenduse andmise/otsimise teemadega. Meeles tuleb pidada, et see on aeg,

kui linnas kogutakse kokku nõukogudeaegseid monumente ning pinnale kerkib idee nendest Maarjamäele omamoodi teemapark rajada (vt ptk 3.1.6).

Taasiseseisvumise ja 2018. aasta mõlema perioodi uuritavatele artiklitele on iseloomulik **uue alguse** kategooria, kuhu koonduvad memoriaalile uue kasutuse, uue kasutaja ja funktsiooni ümbermõtestamise otsingud. Juba 1990ndatel esitatakse meedias nii poolt kui vastuargumente memoriaali ümbermõtestamise ja uue kasutuse võimalikkusest ja vajalikkusest. Uue võimaliku kasutuse pakutav variatiivsus on muljetavaldav – tantsupeoplatsist kõigi totalitaarsete režiimide tõttu kannatanute mälestuspaigaks. Juba taasiseseisvumise ajal leitakse, et halvim on lasta memoriaalil lihtsalt laguneda. Diskussioon nendes küsimustes jätkub 2018. aasta uuritavates meediatekstides.

(42) Helde loodus pakub samasse võimalusi nii väga vajaliku **tantsupeoplatsi** kui ka **golfiväljakute** ehitamiseks, mis kujuneksid ühtlasi ka paljude **sportlike ja ühiskondlike ürituste** paigaks. (Kadari. Maarjamäe kalmistu lugu. RH 31.08.1990)

(43) Kui me selle kompleksi aga leiame sobivat **kõigi hukkunute, küüditatute, metsavendade, dissidentide, kodumaalt kaugel olevate jt arhiivide ja muuseumide paigaks** /.../. (Ojaveski. *Ad perpetuam memoriam*. S 14.08.1992)

(44) /.../ ettepanek memoriaali **tähendus „ümbertõlkida“ ei tule** minu meelest **arvesse** /.../ teades, kelle näpunäidetel milleks ja mille põlistamiseks too ansambel on loodud /.../. (Kainits. Keda austab ja keda mäletab Eesti vabariik. S 25.09.1992)

(45) Maarjamäelaste ettepanek [anda ala korrastamine kohalike elanike kätte] pakub alternatiivi võimalustele, et **kompleks kas lammutatakse või lastakse tal lihtsalt laguneda** /.../ [mis] on linna heakorra seisukorrast halvim. (Talving. Elanikud soovivad memoriaali hooldada. SL 06.02.1998)

(46) Oma abstraktsuses on memoriaal üsna lihtne neutraliseerida, **kodustada moodsaks avalikuks ruumiks, millel ei oleks ühte „õiget“ kasutust**. (Ojari. Maarjamäe mälupark. EPL 11.01.2018)

Memoriaali „uue alguse“ kategooria avan 2018 ajaperioodidel pikemalt järgmises peatükis (3.2.2). Taasiseseisvumise perioodil „uue alguse“ kategooria esinemine näitab, et memoriaalil ei olnud sel perioodil kinnistunud negatiivset ideoloogilist tähendust, mis oleks välistanud memoriaali deideologiseerimise ja uues tähenduses kasutusele võtu või esile kutsunud memoriaali tabuks muutumise. Pigem nähti memoriaalis võimalusi lahendada juba toona keerukaid ja tundlike teemasid.

Taasiseseisvumise ning 2018. jaanuari ja augusti uuritavatele meediatekstidele on iseloomulikud veel **ideeliselt arusaamatu tähenduse** kategooriad. Neid analüüsin pikemalt peatükis 3.1.2 ja järgmises peatükis (3.2.2) ja seetõttu nendel selles peatükis pikemalt ei peatu.

Suurem ajastuülene kategooria kaasajal (taasiseseisvumise periood ja 2018. jaanuari uuritavad meediatekstid) on veel memoriaali **füüsiline seisukord**, selle lagunemine. Selle pärast ollakse mures juba 1990ndatel, mil kohalikud on valmis ala hooldamise enda peale võtma. Et järgnenud perioodidel lastakse memoriaalil rahus laguneda, tõstatub memoraali seisukord uuesti teravalt 2018. jaanuari uuritavates meediatekstides, mil päevakorral on ka memoriaali omandiküsimus, juriidiline peremehetus – suurem osa memoriaalist asub reformimata riigimaal.

(47) Eesti oludes nii lausa kolossaalne rajatis **laguneb nii mereniiskuse kui ka vandalismi tõttu**, selle ümbruses lokkav hein viib mõtted karjakasvatuse arendamisele. (Palli. Pealisehitus läinud, baas alles. Luup 29.09.1997)

(48) **Valuga vaatavad autorid memoriaali**, mida Murdmaa nimetab oma elutööks, armutat hääbumist. (Palli. Pealisehitus läinud, baas alles. Luup 29.09.1997)

(49) Paarkümmend Tallinna Maarjamäe elanikku soovib **luua** memoriaalkompleksi ja selle ümbrust **haldava osaühingu** /.../ eesmärk on **korrastada** praegu üsnagi **käest lastud kompleks ja selle lähiümbrus**. (Talving. Elanikud soovivad memoriaali hooldada. SL 06.02.1998)

(50) /.../ ka **loodusliku lagunemise strateegia** muutub nüüd, uue memoriaali avamise lävel juba **piinlikuks**. (Ojari. Maarjamäe mälupark. EPL 11.01.2018)

(51) „Kui on olemas **kindel peremees**, siis **saaks** selle ka **korda teha** /.../ „ ([Novikov]. Linnaisad: Maarjamäe kompleksi osas ei tohiks langeda rahvusküsimuse lõksu. ÕL(e) 08.01.2018)

Juba 1990ndatest tõdetakse, et memoriaal laguneb ning selle olukorraga tuleb midagi ette võtta. Ometi jääb see aastakümneteks tegemata ning memoriaali füüsiline seisukord halveneb ohtlikkuseni. See ilmestab nii paiga tundlikku olemust, omamoodi tabuks muutumist, aga võib samavõrd näidata, et paik ei ole nii oluline, et tema korrashoidu panustada.

2018. jaanuari ja augusti uuritavatele meediatekstidele on iseloomulikud veel „**tundliku teema**“ kategooriad. Neid analüüsin pikemalt järgmises peatükis (3.2.2) ja seetõttu nendel selles peatükis pikemalt ei peatu.

Peatüki kokkuvõtteks saab nentida, et memoriaali konstrueeritud tähenduste muutumine on põhjuslikus seoses ühiskonnakorra muutustega ning hästi jälgitavad tabelis 1 välja toodud teemade ja kategooriate lõikes koos ajateljega (lisa A).

Memoriaali kavandamise ja rajamise ajal (1966–78) eenduvad tänases kontekstis „tundliku teemana“ ideoloogiline kontekst, pühadus ja kangelased, „esteeetika teemana“ kunstiväärtused ja looduslikud eeldused ning „uut algust“ võimaldavana Eesti autorid. Tuleb siiski nentida, et „tundlikud teemad“ (ideoloogilised eesmärgid ja side võimuga) esinevad

enamasti abstraktselt nimetatuna, kuid mitte selgitavas kontekstis: see (ideoloogiline kontekst, pühadus, kangelased) on justkui kõigile ilma seletamatagi mõistetav. Kangelasi ei ole personaliseeritud. Memoriaali arusaamatust tähendusest otsesõnu meediatekstides Nõukogude perioodil küll ei kõnelda, kuid üldsõnalisus ja ähmasus memoriaali ideoloogilise konteksti ning kangelastele antud rolli osas on selgelt märgatav. Välja öeldud on see 1978. aasta dokumentaalfilmis „Maarjamäe“.

Avalikustamise/*glasnosti* ajal kirjutatakse kunstiväärtuste ja ideoloogilise konteksti kategooriates ning kangelased on asendunud ohvritega, kuid ohvriteks on maainimesed, kelle arvelt memoriaali II järku kavandatakse. Alates taasiseseisvumisest (1991–2018) tulevad uute kategooriatena juurde tolerantsus, uus algus, füüsiline seisukord ja „tundlikud teemad“, arusaamatu tähendus ning kangelased asenduvad ohvritega. Taasiseseisvumisest alates on selgelt tajutav, et memoriaali „raske“ minevikuga toime tulekuks ja pakutakse otseselt või kaudselt argumente kultuurilise traumaga toime tulekuks ning võimalusi memoriaali tähendus(likkus) e nõrgestamiseks. Traumaatiliste sündmuste ja ideoloogiliselt keerulise objektiga toime tulemise võimalusi pakutakse läbi tolerantsuse ja uue alguse kategooriate.

Kategooriate muutus näitab selgelt, et suurema ajastuteülese ühisosade kaudu joonistuvad välja memoriaali tähenduste **tuumväärtused** – kunstiväärtused ja looduslikud eeldused – ning **kultuurilise trauma põhjustamise võtmetegurid** – ideoloogiline kontekst, pühadus ja kangelaste vahetumine ohvritega. Asjaolud, mis on tajutavad valitseva võimu õigustamise, piltlikustamise ja loomulikustamise kontekstis. Neid kategooriad analüüsin pikemalt kaasaja (2018) meediatekstide põhjal järgmises peatükis (3.2.2)

3.2.2 Võtmetähtsusega teemad ja kategooriad ning nihked nendes 2018. aasta uuritavates meediatekstides

Selles peatükis esitan 2018. aasta kahe vaadelda perioodi (jaanuar ja august) võrdlusena esinevaid võtmetähtsusega kategooriad ja teemasid, analüüsin nende ühisosi ja erisusi ning muutusi nende teemade kaudu, mis mõjutavad tänapäeval memoriaalile tähenduste andmist ja ümbermõtestamist kõige enam – „tundlik teema“, „uus algus“ ja „esteetika“. Illustreerin peatüki läbi nende kolme teema ning neisse koonduvate kategooriate ja koodide võrdlevate mõttekaartidega (joonised 1–4).

Põhjus, miks vaatlen 2018 meediatekste kahel perioodi (jaanuar ja august) eraldi, on seotud sellega, et esile kerkinud teemad erinevad märkimisväärselt ning tähenduslikult. Muutused nendes teemakategooriates muutuses on toimunud lühikesel ajaperioodil (pisut rohkem kui pool aastat) ja annavad seeläbi võimaluse hinnata, milline on trend Maarjamäe memoriaalile antavate tähenduste muutumises.

Jaanuaris ilmunud meediatekstitid tõukusid paljuski avalikult välja öeldud võimalusest memoriaal (osaliselt) lammutada. Kuna siis oli alles alustatud kommunismiohvrite memoriaali ehitamist, ei olnud avalikkuse jaoks veel päris selge, kuhu uus memoriaal rajatakse ning mida uus memoriaal tähendab nõukogude aegse memoriaali kontekstis – ringles palju väärtinfot ja paljudel sõnavõtnutel ei olnud sel hetkel (jaanuar 2018) selge, et uue memoriaali ehitamine ei too olemasoleva memoriaali osas kaasa mingit füüsilist sekkumist (vt lisa 2).

Augustis avati uus, kommunismiohvritele pühendatud memoriaal. Sellega sai ruumiliselt selgeks, mis jäi Maarjamäe mälestusalale alles ja mis tuli juurde. Samuti andis uus memoriaal võimaluse konstrueerida kogu Maarjamäe mälestusalale tähendusi ühiselt või keskendudes ainult uuele memoriaalile. Valdavaks sai neist viimane, keskendumine uuele memoriaalile. Meediamonitooringu keskkonna STATION.EE vahendusel jälgitavast 71-st meediakirjest on uuritaval ajaperioodil (20.08.2018–31.08.2018) kõigest viies unikaalses paber- või veebiartiklitenä ilmunud meediatekstis käsitletud nõukogudeaegset memoriaali.

Analüüsin 2018. aasta uuritavaid meediatekste memoriaalile antavate tähenduste muutust kolme teema kaudu, mille läbi:

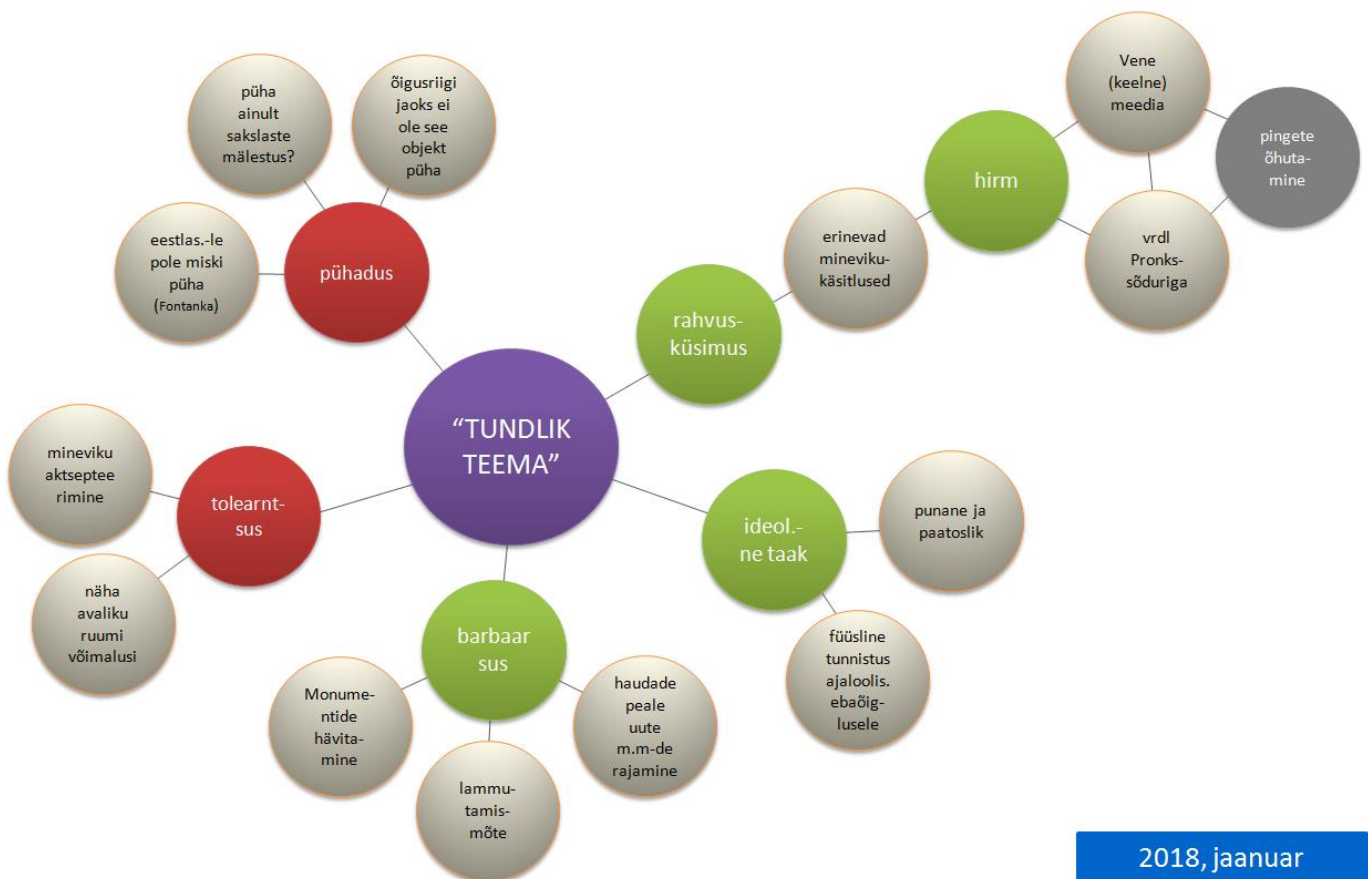
- ✓ on defineeritav memoriaali tundlikkus;
- ✓ nähakse võimalust memoriaali ideoloogiliseks ja füüsiliseks uueks alguseks uues kasutuses, uue kasutaja poolt;
- ✓ on defineeritavad memoriaali ajastuülesed esteetilised väärtused.

Tundliku teema ja sinna koondunud kategooriate analüüs annab võimaluse mõista kaasajale olulist. Need on ühtlasi teemad, mille kaudu ilmneb kultuuriline trauma ning avalduvad võimalused toetada protsesse traumast üle saamisel ja memoriaali negatiivse ideoloogilise tausta nõrgestamisel. Seega on need võtmetähtsusega teemad, millele tuleb memoriaali edasistes ümbermõtestamise protsessides (sh mälestiseks tunnistamise menetluses) tähelepanu pöörata ja nendest lähtuvalt leida argumente dialoogide pidamisel, et kõnetada erinevaid huvipooli ja institutsioone.

✓ „Tundliku teema“ teema kategooriates ja koodides avaldunud ühisosa, erisused ning muutused nendes 2018. aasta jaanuaris ja augustis

Uuritavates meediatekstides jaanuaris ja augustis 2018 moodustavad „tundliku teema“ **ühisosa** pühaduse ja tolerantsuse kategooriad (vt joonis 1, 2). See näitab, et need on tuumteemad, milles peitub võti memoriaali edasisel mõtestamisel. Küsimus taandub sellele, mis on püha(dus) ning milline tolerantsus aitab leppida memoriaali olemasolu ja korda tegemisega või õigustada soovi memoriaali (mälu)maastikult kustutada? Oluline on siiski märgata, et need ühised kategooriad tõusevad kahel vaadeldaval ajaperioodil esile läbi võrdlemisi erinevate koodide. Muutused on selgelt märgatav.

Jaanuaris kirjutatakse uuritavates meediatekstides **pühadusest** läbi selle, et küsitakse, kas püha on ainult sakslaste mälestus. Tuuakse välja aspekt, et õigusriigi jaoks see objekt pühadust ei kujuta ning nenditakse, Propastopi vahendusel, venekeelse meedia Фонтанка.ру säutsu, et eestlastele pole miski püha. Kuid augustis tõstatub pühadus esile läbi selle, et püha on mälestus küüditatutest ja kannatajatest.

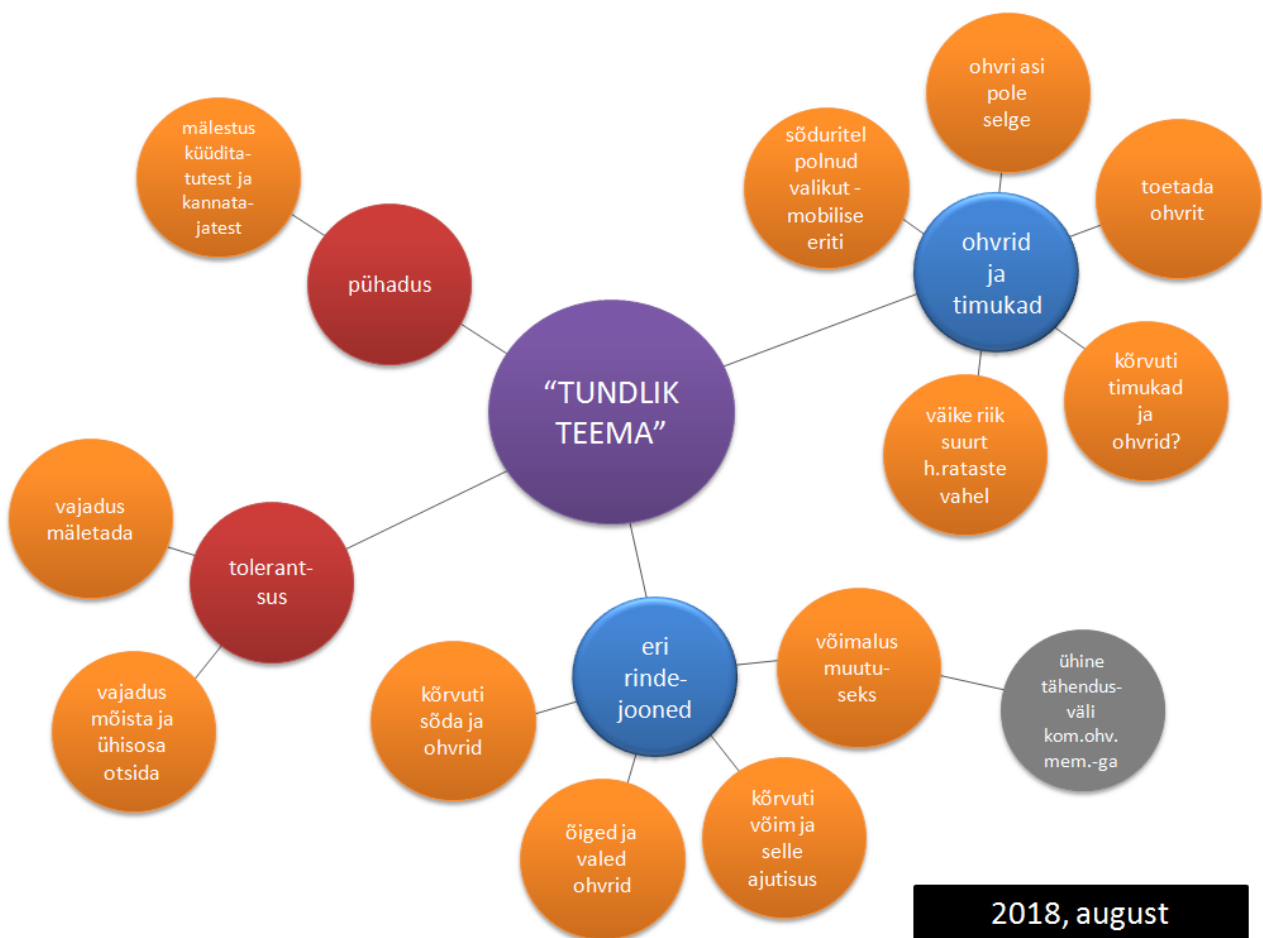

2018, jaanuar

JOONIS 1. „Tundliku teema“ mõttekaart 2018. aasta jaanuari uuritavates meediatekstides eendunud kategooriate ja koodidega

- (52) Üks narratiiv ehk **Saksa pool võidelnute mälestus peaks olema Eestis kuidagi püham** kui nõukogude poolele kaasaelanute oma. (Karin Paulus on šokeeritud soovitusel Maarjamäe memoriaal lammutada. ERR(e) 08.01.2018)
- (53) „Eesti riigi kui õigusriigi jaoks **ei kujuta see objekt oma tähenduselt mingit pühadust.**“ ([Reinsalu]. Ratas: Maarjamäe kompleks tuleb korda teha. PL 11.01.2018)
- (54) Eestis tahetakse maha võtta järjekordne nõukogude mälestusmärk. **Neile pole miski püha!** (Propastop: Vene meedia kütab üles uut pronkssõduri saagat. PM(e) 08.01.2018)
- (55) Kui **mälestus küüditatutest ja hukatutest on püha**, siis /.../ (Kalakauskas. „Kommunismiohvrite“ mõiste on ühepoolne. EPL 28.08.2018).

Seega võib eeldada, et jaanuaris alles otsiti, mis on see pühadus, mida memoriaali (kogu mälestusala) puhul esile tõsta. Uuritavates meediatekstides augustis, ajal kui avatakse kommunismiohvrite memoriaal oma liitva tähendusväljaga, on juba selgelt väljendatud, milles pühadus seisneb. Kuid siis ei ole selgelt välja loetav, kas see uus defineeritud pühadus laieneb kogu alale, ka olemasolevale nõukogude aegsele memoriaalile.

JOONIS 2. „Tundliku teema“ mõttekaart uuritavates meediatekstides 2018. aasta augustis eendunud kategooriate ja koodidega

Tolerantsus leiab 2018. aasta **jaanuari** uuritavates meediatekstides käsitlemist läbi vajaduse aktsepteerida minevikku ning näha avalikus ruumi võimalusi uute tähenduste konstrueerimisel ning traumast üle saamiseks. Augustis tõstatub sama kategooria läbi vajaduse mäletada (mitte unustada) ja otsida ajalookirjutuses ühisosa, et üle saada vastandumisest.

(56) Meie ajaloos on kahtlemata olnud episoode, mille üle meil ei ole suuremat põhjust rõõmsad olla, kuid **ka need õnnetud episoodid on** siiski **osa meie ühisest ajaloost**. (Tarmo Jüristo: monumente lammutades ei tee me midagi olematus. ERR(e) 12.01.2018)

(57) **Näitame oma avatust ja tolerantust, et näha selles ruumis võimalust**, selle asemel et võidelda nähtamatute koletistega. (Ojari. Maarjamäe mälupark. EPL 11.01.2018)

(58) Me ei tohi unustada, ega unustagi kunagi **repressioone**, mis said osaks eesti rahvale eelmise sajandi okupatsioonirežiimide käe läbi. (Me ei unusta. Mitte kunagi. PM 24.08.2018)

(59) Meil on valik **kaotada Maarjamäel rindejoon** uue ja vana, õigete ja valede hukkunute ja kannatanute vahel. Saame **otsida ajalookirjutuses ühisosa**, mis **toetub** kõige olulisemale ja ilusamale – **olemise tähendusele**. (Aava. Maarjamäe – mälestuspaik neile, kes ei jõudnudki koju. EPL 28.08.2018)

Siin ei ole koodide muutus nii selgelt esil, pigem on märgatav nüansi, rõhuasetuse kerge muutus. Mineviku aktsepteerimise jaoks pakutakse konkreetseid lahendusi läbi mõistmise ja kogu ala ühise mõtestamise võtmes.

Mõlema vaadeldava ajaperioodi „tundliku teema“ ühisosa kategooriad moodustavad tuumteemad – pühadus ja tolerantus. Kuid nad avalduvad vaadeldavatel eri perioodidel läbi erinevate koodide. Muutused teemades on selgelt tajutavad ning põhimõttelisemad pühaduse puhul. Mõlema puhul näitavad muutused suundumust soovi toime tulla kultuurilise traumaga läbi selle, et käsitleda Maarjamäed ühise mälestusalana mälestades kõigi totalitaristlike repressioonide ohvreid.

„Tundlik teema“ kerkib **erisuste** (unikaalsete kategooriate) kaudu **2018. jaanuaris** esile läbi barbaarsuse, ideoloogilise taaga ning rahvusküsimuse. Barbaarsus väljendub eelkõige memoriaali (osalise)lammutamise ettepanekus. Ideoloogilise taagana nenditakse memoriaali rajamise eesmärki ja sedagi, et selle olemasolu on füüsiliseks tunnistajaks eestlaste ebaõiglusele. Samas tuuakse vastuargumendina välja, et noorem põlvkond ei näe abstraktses lahenduses ideoloogiale viitavat sümboolikat. Rahvusküsimuse kategoorias avaldub selgelt memoriaali küsimus nurjatu probleemina, mille tundlikkus peitub eri rahvusgruppide erinevas

ajalookäsitluses ning hirmus leida end uues monumendikonfliktis, mida õhutab vene(keelne) meedia ja toidab võrdlus Pronkssõduri juhtumiga 2007. aastal.

(60) „Pärast 2007. aastat peaks siililegi selge olema, et **monumentide hävitamine on barbaarsus**, püüd unustada ajalugu, püüd kustutada kõike, mis eelnes kehtivale režiimile.“ (Oudekki [Loone] võrdleb Maarjamäed Colosseumiga: nii rumalat mõtet, et seda maha lõhkuda, pole kellelgi. ÕL(e) 09.01.2018)

(61) /.../ **miks peaks** uue tähenduskihi lisandumise pärast **hävitama varasemaid mälukihte**? (Paulus. Maarjamäe memoriaal peab säilima! ÕL 11.01.2018)

(62) **See on punane ja paatoslik**, nagu aeg nõudis, aga samal ajal Eesti silmapaistvaim maastikuarhitektuuri ja monumentaalkunsti ühendus, puhas abstraktsete vormide *power*. (Ojari. Maarjamäe mälupark. EPL 11.01.2018)

(63) Näiteks on Eestimaa täis erinevaid **mõisakomplekse**, mis omamoodi on ju samuti **mälestusmärgid kunagisele ajaloolisele ebaõiglusele**. /.../ **Ometi ei kaalu me täna** ju enam tõsiselt, kas peaks **neid kasvõi „osaliselt“ lammutama**. (Tarmo Jüristo: monumente lammutades ei tee me midagi olematus. ERR(e) 12.01.2018)

(64) **Iseseisvas Eestis sirgunute jaoks on raske näha ilma Lenini, sõdurite, sirpide ja vasarateta keskkonnas poliitpropaganda tööriista**, mida peaks kopaga laiali kandma ja hukka mõistma. (Paulus. Maarjamäe memoriaal peab säilima! ÕL 11.01.2018)

(65) Justiitsminister Urmas Reinsalu Maarjamäe memoriaali lammutamise uitmõte on juba **sattunud vene propagandamasina propelleritesse ning kohe on tõmmatud paralleele** 2007. aastal toimunud Tõnismäe **II maailmasõja monumendi teisaldamisega**. (Barbi Pilvre: Maarjamäe memoriaalile tuleb anda uus sõjavastane sisu. ERR(e) 09.01.2018)

2018. aasta jaanuaris on eristuvalt (unikaalselt) defineeritud uuritavates meediatekstides „tundlik teema“ läbi laia spektri kategooriate ja koodide. See, et neid kategooriaid ei puudutata 2018. aasta augusti artiklites, on tähelepanuväärne. Nende kategooriate aktuaalsus ning pikaajaline mõju, laseks pigem eeldada, et just nende kaudu on täheldatav nurjatu probleemi olemus ja kultuurilise trauma esile kerkimine ning ka edasine ala tundlikkus ja probleemi nurjatus.

Tundliku teema esiletõusmine **eristuvate** alateemade kaudu 2018. aasta augustis uuritavates meediatekstides lisab teemavalikusse eri rindejoonte kohtumisest ning ohvritest ja timukatest. Eri rindejoonte kohtumine tuuakse esile läbi Nõukogude ja Saksa armee mälestuspaikade, sõja ja selle ohvrite ning võimu ja selle ajutisuse, pakkudes võimalust muutusteks ning kultuurilise trauma ületamiseks läbi ühise tähendusvälja loomise kogu mälestusalale. Ohvrite ja timukate kategoorias pakutakse võimalust tulla toime kultuurilise traumaga läbi selle, et näha timukas (sõduris) ohvrit, mõista teise poole tegutsemise ajendeid, toetada ohvrit ning andestada vägivallatsejale.

- (66) Maarjamäel on ühekorraga **kõrvuti näha sõda ning ohvrid, võim ja selle ajutisus**. (Me ei unusta. Mitte kunagi. PM 24.08.2018)
- (67) Meil on **valik kaotada Maarjamäel rindejoon** uue ja vana, õigete ja valede hukkunute ja kannatanute vahel. Saame **otsida ajalookirjutuses ühisosa**, mis **toetub** kõige olulisemale ja ilusamale – **olemise tähendusele**. (Aava. Maarjamäe – mälestuspaik neile, kes ei jõudnudki koju. EPL. 28.08.2018)
- (68) Ja kuidas seda [mälestada kommunistliku terrori ohvreid] kõike teha keset Nõukogude ning Saksa armee mälestus- ja matmispaika, nii et eesti rahval oleks sealsamas võimalik mõelda oma esivanematest ning, **et kokku moodustuks memoriaal kõikidele ohvritele, rahvusest olenemata?** (Vaikmaa. 25 pluss 5 ehk kuidas sündis kommunismiohvrite memoriaal. PM(e) 31.08.2018)
- (69) Me võime näha, et Maarjamäel on **kõrvuti timukad ja ohvrid**, aga võime mõelda nii, et totalitaarses ühiskonnas on **kõik lõpuks ohvrid**. (Aava. Maarjamäe – mälestuspaik neile, kes ei jõudnudki koju. EPL. 28.08.2018)
- (70) Traumateraapias on ohvri abistamiseks oluline esmalt tema olukorda ja tundeid **aktsepteerida, mõista** vägivallatseja tegutsemise tagamaad, et saaks talle **andestada**, ning **toetada ohvrit**, et ta leiaks tähendusi, kuidas eluga edasi minna. **Vihkamine ja kättemaksusoo** seda ei võimalda. (Aava. Maarjamäe – mälestuspaik neile, kes ei jõudnudki koju. EPL 28.08.2018)

2018. aasta augustis erisusena ilmnunud kategooriad ja koodid viitavad selgelt sellele, milles väljenduvad võimalused, mida Maarjamäe mälestusalast puhul laiemalt ning Nõukogude memoriaali ümbermõtestamisel kitsamalt saab arvesse võtta, pakkudes argumente memoriaali ideoloogiliseks nõrgestamiseks ning kultuurilise trauma leevendamiseks. On üsna tõenäoline, et nende kategooriate ja koodide – eri rindejooned ja ohvrid–timukad – kaudu mõtestatakse kogu Maarjamäe mälestusala ka edaspidi. Siit avaldub selgelt teoreetilises osas (Hermann 2018; Piir, 2019) kirjeldatud võimalused nõrgestada monumentide tähendust läbi selle, et räägitakse ajalugu teistmoodi (nn vaikijate ajalugu), kasutades empaatiat kaotajatega, tõstetakse esile senisest teistsuguseid kangelasi või nähakse toonasteid kangelasi teises rollis, ka ohvritena.

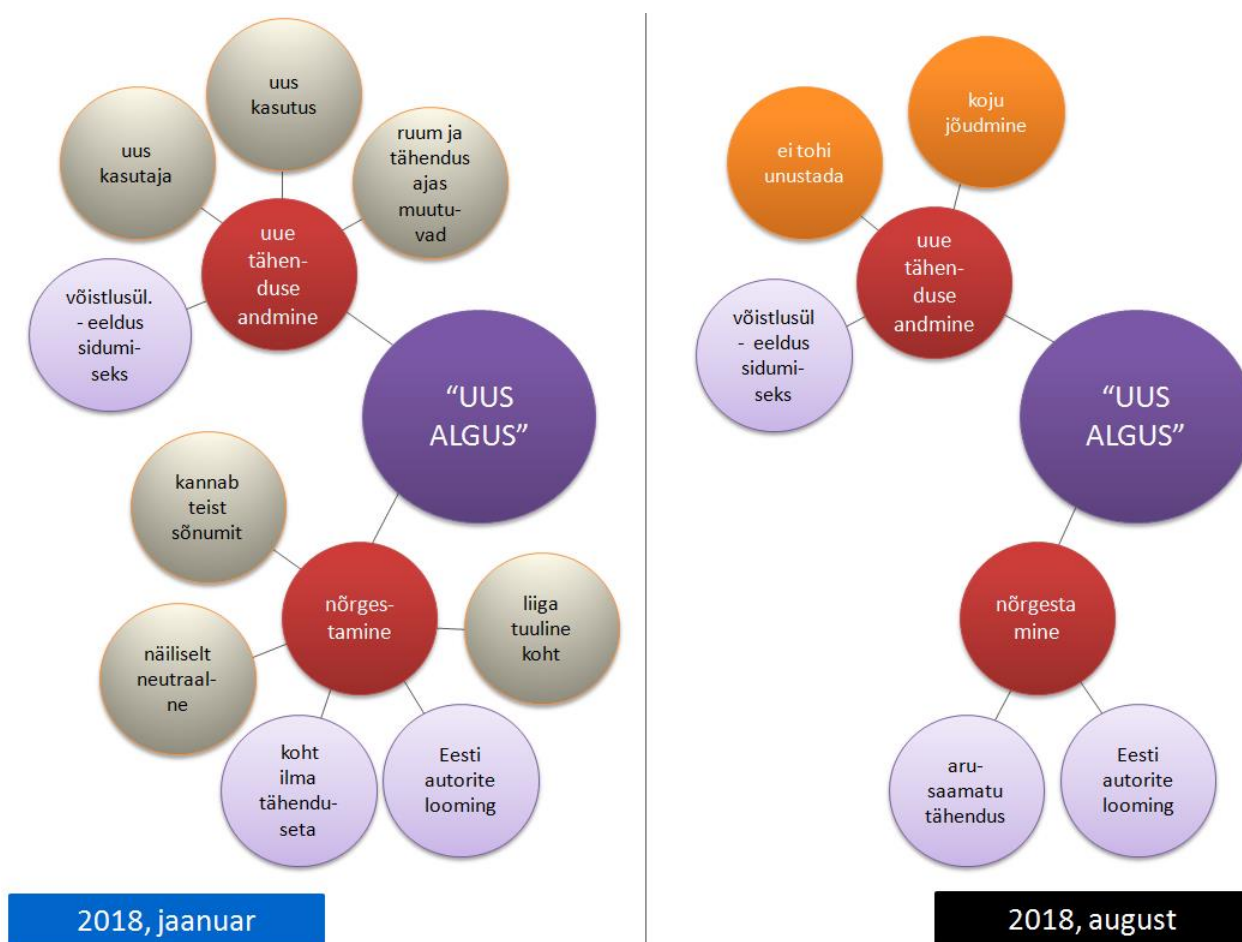
Peatüki kokkuvõtteks saab nentida, et Maarjamäe memoriaali **tundlikkus avaldub** läbi pühaduse, rahvusküsimuse ja ideoloogilise taaga. **Võtmed kultuurilise traumaga toimetulekuks ja memoriaali nõrgestamiseks** peituvad tolerantsuses ning ajaloolise paratamatusega – eri rindejooned ja ohvrid–timukad – ümberkäimises – aktsepteerimises ja empaatia tekitamises ning kogu ala ühises totalitarismivastasuses defineerimises. Seda, et need protsessid on aktiivselt toimumas, näitavad muutused „tundliku teema“ ühiste ning unikaalsete kategooriate ja koodide avaldumises.

✓ „Uue alguse“ teema kategooriate ja koodide ühisosa, erisused ning muutused nendes 2018. aasta jaanuaris ja augustis

Uuritavates meediatekstides jaanuaris ja augustis 2018. aastal avaldub „uue alguse“ teema ning neisse koonduvad kategooriad ja koodid näitavad selgelt ära, millised on võimalused memoriaali „tundliku teema“ ületamiseks ning memoriaali uueks alguseks, uues kasutuses ja uue kasutaja poolt (vt joonis 3).

Tähelepanuväärne on, et selles teemas endunud kategooriad – uue tähenduse andmise ning nõrgestamise – on mõlemale ajaperioodile ühised ning erisusi „uue alguse“ teema kategooriates ei esine. Perioodi erisused esinevad koodide lõikes, kuid siingi on ühisosi tunduvalt enam kui „tundliku teema“ lõikes.

Mõlemale perioodile **ühiselt** avaldub uue tähenduse andmine kommunismiohvrite memoriaali arhitektuurivõistluse võistlusülesande kaudu, mis annab võimaluse eelduslikult siduda olemasolev ja uus memoriaal ühiseks mälestusalaks.

JOONIS 3. „Uue alguse“ teema mõttekaart uuritavates meediatekstides 2018. aasta perioodide võrdluses endunud kategooriate ja koodidega

- (71) Kõik võistlustööd pidid arvestama monumentaalse naabriga **ja looma ruumilise terviku**, sealjuures adudes, et vanast „üle karjuda“ on pea võimatu, tuleb olla nutikam. (Ojari. Maarjamäe mälupark. EPL 11.01.2018)
- (72) Ka pidi **vältima konflikti nõukogude ajal püstitatud** Maarjamäe memoriaaliga. (Berendson. Lõpuks on nad tagasi kodus. PM 23.08.2018)

Läbi selle ühisosa, mis avaldub kommunismiohvrite memoriaali lähteülesande memoriaalide sidumise eelduslikkuse, esitatakse legitiimse argumendina nõukogudeaegse memoriaali olulisust. Kui vana säilitamine oleks olnud ebaoluline, ju ei oleks sellist eeldust uue memoriaali võistlusülesandesse kirjutatud.

Jaauaris pakutakse **erisena** (unikaalsete koodidena) võimalust memoriaali taastulemiseks läbi uue kasutaja ja uue kasutuse, tõdemuse, et ruum ja selle tähendus on ajas muutuvad ning, et Maarjamäe on sobiv koht mineviku aktsepteerimiseks.

- (73) „Selle kompleksi koos kõrvale jääva saksa sõjaväekalmistu ning Orlovi lossi – praeguse ajaloomuuseumi restaureerimisel olevate hoonete ja juba valminud nõukogudeaegsete skulptuuride väljaku ning filmimuuseumi – **koosmõjus tekiks Maarjamäele väarikasse asukohta mõjus mälu- ja mälestamise ruum, mida võiks kasutada aja maha võtmiseks.**“ (Barbi [Pilvre]: Maarjamäe memoriaalile tuleb anda uus sõjavastane sisu. ERR(e) 09.01.2018)
- (74) Maarjamäel **ei käida** ju praegu mitte **Nõukogude korda taga igatsemas**, vaid **jalutamas, pildistamas, ronimas, pikniku pidamas**. (Paulus. Maarjamäe memoriaal peab säilima! ÕL 11.01.2018)
- (75) **Iga ruum ja selle tähendus on aga ajas muutuv**, kohad elavad inimestes. (Ojari. Maarjamäe mälupark. EPL 11.01.2018)
- (76) Äkki saame siiski ka Maarjamäe monumenti ühel päeval samamoodi **suhtuda: kui märki meie sõjakast minevikust, millega me oleme rahu teinud**. (Tarmo Jüristo: monumente lammutades ei tee me midagi olematus. ERR(e) 12.01.2018)

Nii pakutakse jaauaris, kui tõstatub diskussioon nõukogudeaegse memoriaali edasisest saatuses, realistlike võimalusi ala uueks alguseks ning seeläbi kultuurilise trauma ja nurjatu probleemi leevendamiseks läbi uue kasutuse ja uue tähenduse andmise.

Samas uuritavates meediatekstides **augustis** on ilmnevad **erisused** koodides uue tähenduse andmine seotud juba selgelt uue, kommunismiohvrite memoriaali tähenduste kaudu. Kogu Maarjamäe mälestusala laiema tähenduse osas nähakse võimalusi toetuda kandvatele ideedele mitte unustada minevikus osaks saanud ebaõiglust ja kannatusi ning koju jõudmisele, laiendades seda kommunismiohvrite memoriaaliga antud tähendust kogu Maarjamäe mälestusalale.

(77) Me vajame neid hetki, et tajuda vabaduse väärtust ning olla mõtetes nendega, kes võõra võimu all kannatama pidid. **Me ei unusta**. Mitte kunagi. (Berendson. Lõpuks on nad tagasi kodus. PM 23.08.2018)

(78) Kõik inimesed tahavad **jõuda** turvaliselt **koju** lähedaste juurde /.../. See võiks olla üks võimalik **kogu mälestusala ühendav retooriline käsitus**. (Aava. Maarjamäe – mälestuspaik neile, kes ei jõudnudki koju. EPL 28.08.2018)

Siingi tuleb nentida, et augusti meediatekstides ei ole võimalik üheselt välja tuua, millist tähendust tahetakse konstrueerida nõukogude aegsele memoriaalile kuivõrd ilmunud meediatekstit, kus vana memoriaali mainitakse, üldistavad tähendusi kogu alale.

Periodide erinevused uue tähenduse andmise kategoorias näitavad jätkuvaid, juba 1990ndatest alanud, otsinguid memoriaali taastulemiseks uues kasutuses uue kasutaja poolt. Selgelt tajutavad muutused uuritavates meediatekstides näitavad, et Maarjamäe mälestusala on hakatud nägema ühise ajaloo aktsepteerimise mälu- ja mälestamise paigana.

„**Uue alguse**“ teema teine **ühiselt** avaldunud kategooria on nõrgestamine, mis on esindatud mõlema perioodi uuritavates artiklites ühiste koodide: Eesti autorite loominguga ning arusaamatu tähenduse kaudu. Nende koodide kaudu nõrgestatakse memoriaali ideoloogilisest keerukat ajalugu ja sõnumit põhjendades ja tuues esile memoriaali väärtuse läbi selle, et selle on loonud meie oma loovisikud ning memoraali ideeline tähendus ei ole (tänapäeval) arusaadav ega seos Nõukogude võimu ideoloogia või propagandaga ilmne.

(79) /.../ põnev on ka see, kuidas **koostööd tegema pidanud arhitektid** koos hakkama said. „Kuidas nad püüdsid **leida mittetrafaretseid lahendusi** sellele poliitilisele tellimuse, tehes seda tegelikult väga **värskelt**“. (Mart [Kalm]: Maarjamäe memoriaal võiks olla suhteliselt katkine. ERR(e) 11.01.2018)

(80) Kuigi teos loodi võõra võimu tingimustes ja tellimusel, on see oluline säilitamist vääriv **austusavaldus Eesti arhitektidele ja kunstnikele**, kes on **suutnud luua uuendusmeelseid ja silmapaistvaid teoseid läbi aegade**. (Aava. Maarjamäe – mälestuspaik neile, kes ei jõudnudki koju. EPL 28.08.2018)

(81) „Memoriaali ehitus jäi omal ajal **pooleli** ja seda ei võetud kasutusele. Seetõttu **puuduvad sellel kinnistunud seosed** kommunistliku propaganda ja ideoloogiaga.“ ([Põlluaas]. Gnadenteich. Maarjamäe memoriaali pole vaja maha lammutada. PM(e) 08.01.2018)

(82) Maarjamäe memoriaal projekteeriti alguses nõukoguliku haardega, aga **tema mõte ei olnud linlastele kuigi arusaadav**. (Kalakauskas. „Kommunismiohvrite“ mõiste on ühepoolne. EPL 28.08.2018)

Seega näitab nõrgestamise kategooria ühisosa esile kerkimine läbi autorite ning arusaamatu tähenduse jaanuari ja augusti uuritavates meediatekstides, et autorite rahvuse ja

tähenduse arusaamatuse esile toomine moodustavad tuumväärtuse nõrgestamise argumentatsioonis. Selgelt nõrgestavana on nähtav ka memoriaali poolikult valmimine.

Augustis ilmunud uuritavates meediatekstides neile kahele koodile täiendavat ei lisandu, kuid uuritavates meediatekstides **jaanuaris** tuuakse täiendavalt ja unikaalselt esile asjaolud, et memoriaal kannab teist sõnumit sinna maetud eestlaste matmispaigana, on näiliselt neutraalne, sest valmis poolikuna ning miitingute pidamiseks on koht liiga tuuline.

(83) „**Sisuliselt kannab memoriaal** seetõttu [et sinna on maetud eestlasi] hoopiski **teistsugust sõnumit** – ta on **mälestusmärk bolševismi ja kommunismi läbi kannatanutele ja selle vastu võidelnutele**“. ([Põlluaas]. Gnadenteich. Maarjamäe memoriaali pole vaja maha lammutada. PM(e) 08.01.2018)

(84) Võib-olla ei suhtuks me **näiliselt neutraalse vormikeelega** memoriaali nii rahulikult, **kui valmis oleks jõutud ehitada ka teine järk** /.../. (Ojari. Maarjamäe mälupark. EPL 11.01.2018)

(85) Valmimise ajal **nõutud propagandistlikud ja informatiivsed infotahvlid jäid teepalistustesse paigaldamata**. (Tammik. Maastikukunsti maailmatase Maarjamäel. EPL(e) 10.01.2018)

(86) /.../ loomulikult on seal **võimatult vastik mingit miitingut** teha, kuna seal on enamasti **jõle tuuline** /.../. (Mart Kalm: Maarjamäe memoriaal võiks olla suhteliselt katkine. ERR(e) 11.01.2018)

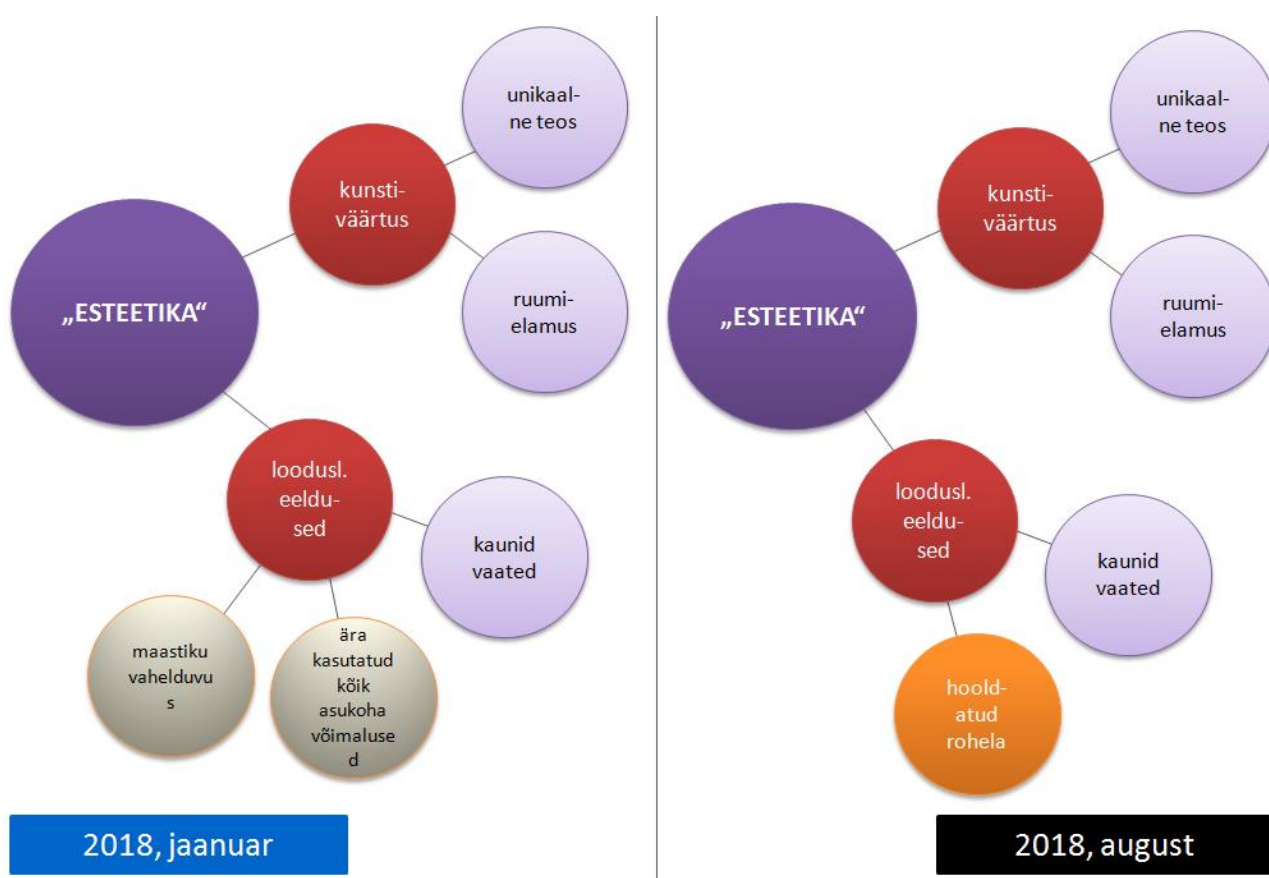
Maarjamäe memoriaali uue alguse **teema kokkuvõtteks** saab esile tuua, et 2018. aasta meediatekstide ühised kategooriad näitavad selgelt, et läbi uue tähenduse andmise ning olemasoleva ideoloogilise konteksti nõrgestamise on võimalik memoriaali uus algus, uus kasutuses uue kasutaja poolt. Argumendid on selleks paika loksunud läbi ühiste kategooriate ning muutused nendes kategooriates näitavad et uue memoriaali avamine süvendas võimalust ka nõukogudeaegse memoriaali tähenduse muutmiseks ning kogu ala ühise mälestusalana (mälestusväljana, mälumaastikuna) käsitamiseks. Selgelt nõrgestava strateegiana on nähtav ka memoriaali poolikult valmimise rõhutamine. Seda ja memoriaali üldist „katkist olekut“ toodi väga palju esile 2018 jaanuari uuritavates meediatekstides..

✓ ***Esteetika teema kategooriates ja koodides avaldub ühisosa, erisused ning muutused nendes 2018. aasta jaanuaris ja augustis***

Uuritavates meediatekstides jaanuaris ja augustis 2018. aastal avaldub „esteetika“ teema ning neisse koonduvad kategooriad ja koodid näitavad selgelt ära, millised on esteetikal tuginevad väärtused memoriaali „tundliku teemaga“ toimetulekuks, selle algse ideoloogilise tugevuse nõrgestamiseks ning memoriaali uueks alguseks (vt joonis 4).

Ka **esteetika** teema avaldub mõlemal perioodil **ühiste** kategooriate – kunstiväärtuste ja looduslike eelduste – kaudu ning erisusi ei esine. Memoriaali kunstiväärtus eendub 2018. aasta uuritavates meediatekstides ühiselt läbi selle, et tegemist on unikaalse teosega, mis pakub kordumatut ruumielamust.

Memoriaali unikaalsust maastikuarhitektuuri ja monumentaalkunsti teosena rõhutatakse eriti jaanuari uuritavates tekstides, aga tuuakse esile ka augustis. Jaanuaris täiendatakse unikaalsust tuues esile, et memoriaal on väärtuslik kogu Euroopa kontekstis ning memoriaali olulisus on ajan kasvav Pirita tee kesise uusarhitektuuri ning kaasaegse Eesti monumendikultuuri üldise taseme tõttu.

JOONIS 4. „Esteetika“ teema mõttekaart uuritavates meediatekstides 2018. aasta perioodide võrdluses eendunud kategooriate ja koodidega

(87) **Kunstilisest vaatevinklist ainukordne meistriteos**, üks Tallinna **maamärke, maiuspala** Nõukogude arhitektuuripärandi ja sellega seotud paradoksaalsete lugude huvilistele. (Ojari. Maarjamäe mälupark. EPL 11.01.2018)

(88) Memoriaali puhul on tegemist **kõrge kunstiväärtusega kompleksiga**, kus toimub kõigi nelja põhielemendi (maa-õhk-tuli-vesi) ühendamise. Neile lisandus veel muusika,

vaikselt kostev Šostakovitši 5. sümfoonia. (Tammik. Maastikukunsti maailmatase Maarjamäel. EPL(e)10.01.2018)

(89) /.../ 1975. aastal avatud Allan Murdmaa ja Matti Variku kavandatud memoriaali peetakse **oluliseks maastikuliseks monumentaalkunstiteoseks** /.../. (Me ei unusta. Mitte kunagi. PM 24.08.2018)

(90) **Läänes** omab Maarjamäe Memoriaal teatavat tuntust kui **üks silmapaistvamaid ja erandlikumaid omasuguste hulgas**. (Tammik. Maastikukunsti maailmatase Maarjamäel. EPL(e) 10.01.2018)

(91) „See on meie **maastikuarhitektuuri** vaieldamatu **kulminatsioon**, mis aina kesisema arhitektuuriga täituval Piritas teel pakub veidikenegi vaheldust ja demonstreerib koha kaunidust.“ ([Paulus] Kattago. Maarjamäe memoriaali osalise lammutamise mõte kütab kirgi. ÕL 10.01.2018)

(92) Seda enam, et **esteetiliste kaanonite** seisukohalt **ei kannata** kahetsusväärselt **ükski** meie vabadussõja monument, ega endiselt Tallinnas piinlikust valmistav Vabadussammas **võrdlust** [Maarjamäe memoraaliga] sugugi **välja**. Pole laia joont, professionaalsust, oskust suhestuda keskkonnaga. (Paulus. Maarjamäe memoriaal peab säilima! ÕL 11.01.2018)

Memoriaali kõrge kunstiväärtus maastikuarhitektuuriteosena, mida tõstetakse eriti esile uuritavates meediatekstides ühiselt nii jaanuaris kui augustis, on olnud oluline teema memoriaali kavandamisest alates ning on kahtlemata tugev argument monumendi uue alguse (uue funktsiooni ja uue kasutuse) mõttes. Kõrge esteetiline väärtus on sellisena ka rajamisaegse ideoloogilise tähenduse nõrgestaja. Paradoksaalne on seejuures, et Nõukogude perioodil toetas memoriaali kõrge kunstiväärtus selle ideoloogilist tähendust – olla neutraalse kunstilise lahendusena kompleksi nähtamatu tugevdaja (vt ptk 3.1.3). Tõsi, toonases kontekstis avaldus memoriaali kunstiväärtus ideoloogilise tugevdajana peaaesjalikult läbi rajatud ansambli suuruse ja mastaapsuse.

Kunstiväärtuse kategooria teise ühisosana tõstetakse uuritavates meediatekstides esile külastajatele osaks saadava omalaadse ja mällu talletuva **ruumielamuse** kaudu.

(93) /.../ on aeg võtta Murdmaa meistriteos vastu nende projektide perekonda, kus maastik, arhitektuur ja kunst teevad koostööd loomaks **üheskoos intensiivset kujundit, mis talletub igaveseks külastaja mällu**. (Tammik. Maastikukunsti maailmatase Maarjamäel. EPL(e) 10.01.2018)

(94) Linnakodanikele on kaunis mälestusmärk ka silmailu ja **meelerahu pakkuv maastik**. (Aava. Maarjamäe – mälestuspaik neile, kes ei jõudnudki koju. EPL. 28.08.2018)

Ka ruumiloome on üks neist argumentidest, mida tõstetakse esile kavandamise aegsetest artiklitest alates. Ning ka siin on argumendi iseloom muutunud ajas vastupidiseks. Nõukogude

ajal toodi selle abil välja memoriaali tähenduslikkus (pühadust tekitav paik Nõukogude võimudest võidelnute mälestamiseks), kaasajal argumenteeritakse meelerahu pakkuvat ruumielamust võimalusena kogeda midagi erakordset – meelerahu ja mällutalletuvat ruumikogemust (teistmoodi linnaruumi) – ilma viitamata paiga leinalikule ja sellest tulenevale pühalikule tähenduslikkusele.

Nii memoriaali kõrge kunstiväärtus unikaalse teosena kui selle ruumielamus pakuvad kaasajal võimalust nõrgestada varasema ideoloogilise eesmärgi ja tähenduse tugevust ning pakkuda leevendust kultuurilise trauma ja nurjatu probleemiga tegelemiseks – aktsepteerida ajalugu loodud ajastuülese ja üldinimlikult tajutava kvaliteetse avaliku ruumi kaudu.

Kunstiväärtuse kategooria, mis avaldub uuritavatel ajaperioodidel uuritavates meediatekstides ühisosa kaudu näitab selgelt, et kunstiväärtus on midagi, mis kannab kaasajal memoriaali rajamisaegse ideoloogia nõrgestamise potentsiaali. Selle teema kaudu on argumenteeritav nii memoriaali uus algus (uues kasutuses, uue kasutaja poolt) kui võimalus leevendada kultuurilist traumat ja leevendada nurjatut probleemi.

Looduslikud eeldused esinevad uuritavates meediatekstides nii jaanuaris kui augustis ühiselt linnale ja merele avanevate kaunite vaadete kaudu. Muutused avaldunud koodides on marginaalsed. Jaanuaris tuuakse esile veel memoriaali loojate meisterlikust kasutada ära kõik asukoha looduslikud võimalused kunstiväärtuse võimendamiseks ning maastiku vahelduvuse nähtavaks tegemisel. Samas kui augustis nähakse looduslike eeldustena asjaolu, et tegemist on juba hooldatud rohealaga.

(95) Memoriaal kasutab äärmuslikult täpsuse ja ratsionaalsusega **ära kõik asukoha võimalused**. (Tammik. Maastikukunsti maailmatase Maarjamäel. EPL(e) 10.01.2018)

(96) Maarjamäel käib palju inimesi **kaunist mere- ja linnavaadet ning päikeseloojangut imetlemas**. (Aava. Maarjamäe – mälestuspaik neile, kes ei jõudnudki koju. EPL. 28.08.2018)

(97) Mainitud on monumendi ristikujuulist konfiguratsiooni, abstraktset linnumotiivi väravatel, **maastiku vahelduvust**. (Tammik. Maastikukunsti maailmatase Maarjamäel. EPL(e) 10.01.2018)

(98) Kuna **roheala** on Maarjamäel **hooldatud**, meelitab see kohale jalutajaid, matkajaid, jooksjaid, jalgrattureid. (Aava. Maarjamäe – mälestuspaik neile, kes ei jõudnudki koju. EPL. 28.08.2018)

Hooldusteema esile kerkimine augustis on tähenduslik, näidates ratsionaalselt võimalusi looduslike eelduste paremaks esile toomiseks ning uute kasutajate ligi meelitamiseks – pole tarvidust esile tuua huvitavat maastiku, piisab, et keskkond on hooldatus. Oli ju ala hoolduse, õigemini tema hooldamatuse küsimus teemaks ka 1990ndatel, enne Saksa kangelaskalmistu

taasavamist, mil kohalikud elanikud olid valmis moodustama seltsingu, et ala hooldatud saaks (Talving, 1998).

Nii on ka looduslikud eeldused kategooriaks, mis kannab selgelt rajamisaegse ideoloogilise tähendus(likkus)e nõrgestaja rolli, pakkudes argumente memoriaali uues alguses uues kasutuses uue kasutaja poolt ning võimalusi leevendada kultuurilist traumat ja nurjatut probleemi.

Esteetika teema kokkuvõtteks saab nentida, et 2018. aasta uuritavates meediatekstides eendub teema ühiste kategooriate – kunstiväärtus ja looduslikud eeldused – kaudu. Muutused teemades on marginaalsed. See näitab, et tegemist on oluliste kategooriatega, mis võimaldavad memoriaali algse ideoloogilise eesmärgi nõrgestamist ja pakuvad võimalusi kultuurilise traumaga toime tulemiseks ja nurjatu probleemi leevendamiseks. Märkimisväärne on ka ühiste koodide paljus, mis samuti näitab, et esteetika teema, selle kategooriad ja koodid on aja pikku välja kujunenud ja memoriaalile üldomased isegi siis, kui nende kandev olemus ajas suuresti muutub.

Kogu peatüki kokkuvõtteks võib täheldada, et kaasajal (2018. aasta uuritavates meediatekstides) võtmetähtsusega kategooriate ja teemade ühisosa on suurim „esteetika“ ja „uue alguse“ teemades ning suurim erinevus esineb „tundlikus teemas“. Suurimad muutused „tundlikus teemas“ näitavad et protsessid paiga keerulise ideoloogilise tausta nõrgestamiseks, kultuurilisest traumast üle saamiseks ning nurjatu probleemi leevendamiseks on aktiivselt toimumas. Võtmeteemadele ja –kategooriatele tuleb memoriaali edasistes ümbermõtestamise protsessides (sh mälestiseks tunnistamise menetluses) tähelepanu pöörata ja nendest lähtuvalt leida argumente dialoogide pidamisel, et kõnetada erinevaid huvipooli ja institutsioone.

Analüüs näitab, et Maarjamäe memoriaali **tundlikkus** avaldub läbi pühaduse, rahvusküsimuse ja ideoloogilise taaga. Võimalused **kultuurilise traumaga toimetuleksuks, probleemi nurjatuse leevendamiseks ja tähendus(likus)e nõrgestamises** peituvad tolerantuses ja pühaduse mõtestamises ning ajaloolise paratamatusega – eri rindejooned ja ohvrid-timukad – ümberkäimises, eri mälu kollektiivide erineva ajalookäsitluse aktsepteerimises ja nende mälu kollektiivide vahel empaatia tekitamises üksteise suhtes. See annab võimaluse **defineerida kogu ala ühise totalitarismivastase monumentaalse mälumaastiku**.

Maarjamäe memoriaali uus algus uues kasutuses ja uue kasutaja poolt on võimalik ja protsess aktiivselt käimas läbi uute tähenduste andmise ning olemasoleva ideoloogilise

konteksti nõrgestamise kaudu. Argumendid on selleks paika loksunud. Seda näitavad uuritud eri ajastute meediatekstides esile kerkinud ühised kategooriad. Muutused nendes kategooriates näitavad et uue memoriaali avamine pakub võimalust ka nõukogude aegse memoriaali tähenduse muutmiseks ning kogu ala ühiseks käsitamiseks.

Esteetika teema analüüs näitab, et avaldunud ühised kategooriad – kunstiväärtus ja looduslikud eeldused – on tuumkategooriatega, mis võimaldavad memoriaali algse tähenduse nõrgestamist, pakuvad võimalusi kultuurilise traumaga toime tulemiseks ning nurjatu probleemi leevendamiseks. Märkimisväärne on ka uuritud meediatekstide kahele eri ajastule omane ühiste koodide paljus, mis samuti näitab, et esteetika teema, selle kategooriad ja koodid on ajapikku välja kujunenud ja memoriaalile üldomased.

3.3. Maarjamäe memoriaalile tähenduste konstrueerimine uuritavates meediatekstides nimetamiste kaudu

Selles peatükis toon välja uuritavate meediatekstide põhjal kogutud uuringu tulemused, milles analüüsin, milliseid tähendusi on memoriaalile antud teadvustatud ja otseselt teadvustamata metatasandil läbi selle, kuidas memoriaali on erinevatel ajastutel nimetatud. Esitan tulemused magistritöö kahes alapeatükis. Esimeses alapeatükis näitan, kuidas uuritavates meediatekstides kajastub eri ajastutel memoriaali ametlik nimetus. Teises alapeatükis toon välja, kuidas memoriaali on uuritavates meediatekstides erinevatel ajastutel nimetatud, millised on ajastuülesed ühised ning unikaalsed nimetused. Kuidas väljendub nimetamiste kaudu probleemi nurjatus ja kultuuriline trauma ning, millised on võimalused probleemi leevendamiseks.

Nimeõpetuse (onomastika) ja semiootikute kohaselt (vt ptk 1.4) jagatakse nimed **pärisnimedeks** (üksikobjekti tähistamiseks, aga ka varjatud määravaks kirjelduseks või tähendusi loovaks tähistajaks) ja **üldnimeks** (liiki iseloomustav): nimetamine loob asja identiteedi (Russel, 1995; Kripke, 2001; Žižek, 2003; Erelt, Erelt & Rossi, 2007; jt). Selle käsituse kohaselt on pärisnimedeks ametlik nimetus ja nimetamised, mida konkreetselt Maarjamäe memoriaali kohta kasutatakse ning liiginimetus on *memoriaalansambel* või *sõjamemoriaal*, *sõjamälestusmärk*. Memoriaali ametlik nimetus sisaldub ka liiginime. Seega on tähenduslik vaadelda, kuidas ajastute lõikes nimetamisel üldnime osa muutub (väheneb või domineerib).

3.3.1. Memoriaali ametliku nimetuse ja selle muganduste kasutamine uuritavates meediatekstides – memoriaali rajamise eesmärgi tähenduslikkuse konstrueerimine

Alapeatükis näitan, kuidas memoriaalile antavad tähendused on uuritavates meediatekstides muutunud läbi selle, kuidas kasutati memoriaali ametlikku nime või jäeti see kasutamata. Ametliku nimetuse kajastamise kaudu antakse meediatekstides otseselt, kokkuvõtlikult ja selgelt edasi memoriaali kavandamise ja rajamise eesmärk ning ideoloogiline tähendus(likkus). Seetõttu on selle kasutuse esile toomine eraldi alapeatükis oluline, kuna selle kaudu antakse teadlikult memoriaalile tähendus ja tähenduslikkus.

Memoriaali ametlik, kavandamise ja rajamisaegne nimi on: **“Nõukogude võimu eest võidelnute ja Eesti NSV silmapaistvate tegelaste memoriaalansambel ja töötajate puhkepargivöönd”** (EAM.4.15.6). Ametlik nimetus on meediatekstides esitlemiseks liiga pikk ja lohisev ning kavandatu realiseerus poolikuna (täielikult rajamata jäi puhkeala, memoriaalansamblist valmis esimene järk, jm vt ptk 3.1.2, 3.1.3). Seega on loogiline, et üheski uuritavas meediatekstis ei ole memoriaali nimetus täisnimetusena ära toodud. Nimetust lühendati, kohandati ja mugandati.

Nõukogude perioodi artiklites esineb kuni avalikustamise/*glasnosti* perioodini (1966–87) ametlikust nimest tuletatult memoriaali pühendamist **Nõukogude võimu eest võidelnutele**. Kuid **võidelnutele** kõrvale lisanduvad juba kavandamisaegsetes artiklites (1966–68) kohe ka langenud. Ehkki **langenuid** memoriaalansambli ametlikus nimetuses ei esine. Sel perioodil (1966–87) ei kirjutata langenutest otsesõnu, vaid läbi selle, et nad **andsid võitluses elu**. Nii on langenute roll täpsustada memoriaali eesmärki, kitsendades võitlejate ringi, kellele memoriaal on pühendatud – neile, kes võitluses hukkusid. Näiteks 1967. aasta artikkel, mis kajastab memoriaali avamise nurgakivi miitingut, kasutatakse memoriaali kavandamisest kirjutades korraga mõlemat.

(99) Eile oli Tallinnas Maarjamäel **nõukogude võimu eest võidelnute memoriaalansambli** nurgakivi miiting. (Jätkame isade üritust. RH 7.11.1967)

(100) Maarjamäel rajatakse **memoriaalansambel kõigi nende auks, kes on andnud elu võitluses nõukogude võimu eest**. (Jätkame isade üritust. RH 7.11.1967)

(101) Täna on **nõukogude võimu eest võidelnute memoriaalikompleksi** esimese järgu pidulik avamine Maarjamäel. (Vare. Maarjamäe memoriaalansambel. NH 18.07.1975)

(102) See mälestusmärk on neile kartmatuile, kes **andsid Eestis võitluses nõukogude võimu eest kõige kallima – elu**. (Randmaa. Neile, kes andsid nõukogude võimu eest kõige kallima – elu. ÕL 18.07.1975)

Meediatekstides, mis on kirjutatud memoriaali rajamise, ehitamise, avamise ja vahetult valmimise järgselt (1974–78) paistab silma, et ametlikust nimetusest tuletatud memoriaali rajamise eesmärki mainitakse võimalusel paar korda artikli jooksul. Selliste kordustega soovitakse justkui tõsta memoriaali kavandamise tähtsust, lisada üldsõnalist paatost ning luua kohaidentiteeti läbi memoriaali rajamise eesmärgi.

Nõukogude perioodi artiklites, mis kajastavad memoriaaliga seotud pidulikke avamisi – 1967. aastal nurgakivimiiting ning 1975. aastal memoriaali avamine – on üldine paatoslikkus ja emotsionaalsuse tõus mäekõrguselt üle teistest selle perioodi uuritavates meediatekstidest. Põhjus on ilmselt selles, et meedias refereeritakse avamisel peetud kõnede emotsionaalseid

sõnavõtte. Pidulike avamisüritustega seotud artiklites laiendatakse memoriaali pühendamist sisuliselt kõigile, kes mingil moel võivad seostada end sotsialistliku töörahva riigi loomise ja kaitsmisega – nii mõttejõul kui relvaga.

(103) Maarjamäe gigantne mälestuskompleks püstitatakse kõigi nende auks, kes oma mõtte ja teoga on **kaasa aidanud marksismi-leninismi ideede võidukäigule, sotsialismi ehitamisele meie maal ja kaitsnud, relv käes, maailma esimest töörahva riiki**. (Mamers. Maarjamäe memoriaalkompleks – praegu ja tulevikus. RH 21.07.1978)

Sellist paatoslikust ja kõigele pühendamist ega mõiste „Nõukogude võimu“ lahtiseletamist teistes uuritud artiklites ei esine.

Üksikutel juhtudel Nõukogude perioodil ja täielikult avalikustamise/*glasnost* perioodil (1987–88) ei esine uuritavates meediatekstides ametlikust nimetusest tuletatud mugandusi, seega memoriaali rajamise ideelist eesmärki. Avalikustamise/*glasnosti* perioodil võib see olla tingitud ka sellest, et valimis on selle perioodi artiklites kaks teksti.

Vaheldumisi võidelnutest ja langenutest kirjutatakse taasiseseisvumise perioodi (1990–98) ning 2018. aasta jaanuari uuritud meediatekstides. Uuel Eesti ajal (1990ndatest alates) esinevad need juba suupäraselt ametliku nimetuse refereeringuna. Langenud esinevad võidelnutega samaväärselt, selgelt välja kirjutatult.

(104) Kes oli see mees, kes arvas, et just siia tuleb püsti panna **nõukogude võimu eest võidelnute** mälestusansambel? (Raudnask. Maarjamäest sai marjamaa, marjamaast saab...? Rh 22.xx.1991)

(105) Varem või hiljem tulnuks vaadata otsa olukorrale, kus ehitatava kommunismiohvrite mälestusmärgi kõrval laguneb **nõukogude võimu eest langenutele pühendatud** memoriaal. (Ojari. Maarjamäe mälupark. EPL 11.01.2018)

1990ndate artiklites kajastub memoriaali ametlikust nimetusest tuletatud memoriaali rajamise eesmärk rohkem kui pooltel kordadel (valimis olnud seitsmest artiklist neljas). Kuid 2018. aasta uuritud meediatekstides esineb seda ainult üksikutel kordadel. 2018. aasta jaanuari valimis olnud 21-st meediatekstis ainult neljas. 2018. aasta augustis olnud viies tekstis ei esine seda kordagi.

Tähelepanuväärne on, et mõningatel juhtudel kitsendatakse/täpsustatakse artiklites, et memoriaal on pühendatud neile, kes võitlesid või langesid **Eestis**. Nõukogude võimu eest andis võidelda ja langeda kogu Teise ilmasõja jooksul (ja hiljem) nii Eestis kui väljaspool

Eestit. Seda esineb kolmel korral Nõukogude perioodi artiklites (valimis olnud 12-st artiklist 1966–78 aastatel) ning ühes 2018. aasta jaanuari unikaalses²³ artiklis.

(106) See mälestusmärk on neile kartmatuile, kes **andsid Eestis võitluses nõukogude võimu eest** kõige kallima – elu. (Randmaa. Neile, kes andsid nõukogude võimu eest kõige kallima – elu. ÕL 18.07.1975)

(107) Memoriaal avati 1975. aastal kui mälestusmärk „neile, kes **võitlesid Eesti vabaduse eest**“ ja /.../. ([Pilvre]. Barbi Pilvre: Maarjamäe memoriaalile tuleb anda uus sõjavastane sisu. ERR(e) 09.01.2018)

Näide 107 pärineb artiklist, mille puhul on monitooringukeskkonnas STATION.EE näha, et artikli aluseks on olnud pressiteade. Mistõttu on Eesti rõhutamine teadlikult konstrueeritud, mitte kogemata tekkinud. Sellisena on tegemist teadliku sooviga nõrgestada memoriaali ideoloogilist tähendusvälja ja õigustada mälestusansambli võimalusi uueks alguseks, uues kasutuses, uue kasutaja poolt. 2018. aastaga paralleeli tõmmates võib arvata, et ka Nõukogude perioodil prooviti lokaalse kitsenduse kaudu memoriaali ideelist väärtust tugevdada või nõrgestada, justkui tuues võitlejate/langenute ringi memoriaali asukohal lähemale. Kuna artiklites lisaselgitusi ei anta, siis võib järeldada mõlemat, nii soovi selle läbi memoriaali ideelist sõnumit tugevdada kui nõrgestada.

2018. aasta jaanuari meediatekstides esineb veel üks vaba tõlgendus, mida saab käsitleda memoriaali ametliku nimetusega seostatult. Selle kohaselt püstitati memoriaal *Jäälahingu ohvritele*. Jäälahingule on pühendatud 1960. aastal rajatud obelisk, mis seoti orgaaniliselt memoriaalansambli kujundusse juba arhitektuurivõistluse ajal.

(108) Arhitektuuriajaloolane Karin Paulus ei pea õigeks justiitsminister Urmas Reinsalu kava lammutada Maarjamäel asuv **1918. aasta jäälahingu ohvritele püstitatud memoriaal**. (Kattago. Arhitektuuriajaloolane: Maarjamäe memoriaali lammutamine on uskumatu barbaarsus, see peab säilima. ÕL(e) 08.01.2018)

Hindan sellise tõlgitsuse ajakirjaniku poolseks vääratuseks. Ilmselt on kiirustades, teemasse süvenemata, refereeritud mõni päev varem meedias (sh raadios) olevaid Karin Pauluse sõnavõtte ja/või sama päeva paberväljaandes ilmunud Pauluse arvamust. Samas võib näha selles soovi anda memoriaali rajamisele selgepiiriline eesmärk ja pühendatute ring.

Kokkuvõttes saab kinnitada, et ametliku nimetuste mugandustega antakse uuritavates tekstides otseselt edasi memoriaali rajamise eesmärki, luuakse kohale identiteeti ja tema

²³ Samasisulisi artikleid ilmus erinevates meediakanalite veebiväljaannetes eri pealkirjade all mitmeid. Valimi moodustamisel võtsin valimisse sellistel juhtudel unikaalse artiklina ühe.

ideoloogilist tähendus(likkus)t – Nõukogude *võimu eest võidelnute/langenute memoriaal*- ehk mälestusansambel. Memoriaali võitlejatele pühendamisel võib selle tähendus olla nii elujaatav kui leinav – võitlus võib lõppeda nii ellu jäämise kui surma saamisega. Langenute mälestuse pühitsemine on selgelt leinava sõnumiga. Memoriaali langenutele pühendamist esineb rohkem perioodil, mil memoriaali alles kavandati (1966–69) ning 2018. aasta jaanuari meediatekstides. Seega ajal, mil alles asuti meedias konstrueerima memoriaalile tähendus(likkus)t ning ajal, kui sooviti memoriaali ideoloogilist sõnumit nõrgestada. Empaatiat on kergem tekitada langenute suhtes, sest surnutega võib lepitust otsida ja rahu teha. Võitlejatega on see keerulisem.

Ametliku nimetuse lühendamine ja mugandumine leiab aktiivset kasutust peamiselt nõukogudeaegsetes uuritud meediatekstides. Alates avalikustamise/*glasnost* perioodist järjest vähem. Nii tuuakse memoriaali ideoloogilist sõnumit edaspidi esile üha harvem. Kaasajal (2018. aastal) on uuritud meediatekstidele pigem iseloomulik ametliku nimetus ja selle mugandused üldse nimetamata jätta. Siis ei selgitata ka muul viisil otsesõnu memoriaali rajamise eesmärki või sellele konstrueeritud (ideoloogilist) tähendus(likkus)t.

Tähelepanдав on, et uuritud meediatekstides jäi sama abstraktseks kui memoriaal ise see, kuidas peaks tavainimene või avalikkus laiemalt, ka kaasajal, mil kõigil ei ole enam Nõukogude Liidus elamise kogemust, tõlgitsema mõisteid „*Nõukogude võim*“, mille eest *võitlemisele/langemisele* memoriaali pühendati. Erandiks on siin ainult memoriaali pidulikke avamisi kajastavad meediatekstit 1967. ja 1975. aastal. Muudel juhtudel libisetakse baasiterminitest üle neid pelgalt nimetades. See, mida mõeldakse *võidelnute, langenute* või *Nõukogude võimu eest*, peaks olema justkui kõigile teada, emapiimaga sisse juurdunud teadmine, mida pole tarvis (uuesti) seletada. Või siis nii ähmane mõiste, et selle seletamisega pole mõtet vaeva nähagi. Piisab kui seda iseloomustab semantiline (tähenduslik) **tühjus**.

Analüüsides ülaltoodud näidete põhjal liiginimetuse *memoriaalansambel* või *sõjamemoriaal, sõjamälestusmärk* muutumist, on täheldatav, et liiginimetus esineb maksimaalselt nõukogudeperioodi (näited 99–104, 106, 107), kuid kaasajal on ansamblilisus, kompleksiväärtus nimetamisel lühenenud ja tähendu(slikku)s pisenenud ning valdavalt on kasutuses memoriaalina (näited 105, 108).

Muutuste kaudu, kuidas uuritud meediatekstides ametlikku nimetuse mugandusi (nii pärisnimenä kui üldnimenä) eri perioodidel kasutatakse, on selgelt jälgitav, et memoriaalile antud ideoloogiliste tähenduse andmine on otseselt seotud ühiskondlik ning konteksti muutustega. Mida kaasajale lähemale, seda harvem antakse nimetamisega edasi memoriaali rajamise eesmärki. Selline tegevus koos võrdlemisi vabade tõlgendustega (seostamine Eesti

vabadusvõitlusega ning kogu ala pühendamine Jäätretkes osalenute mälestusele), liigitub selgelt memoriaali tähendus(likkus)e nõrgestamise alla.

3.3.2 Memoriaali nimetamine meediatekstides kui sellele tähenduste andmine otseselt teadvustamata metatasandil

Selles alapeatükis toon välja, kuidas memoriaalile antavad tähendused uuritavates meediatekstides muutuvad läbi selle, kuidas memoriaali nimetatakse. Milline on pärisnimi ja kas ning kuidas muutub liiginimi. Selline nimetamise analüüs annab võimaluse uurida memoriaalile antavaid tähendusi otsesel teadvustamata metatasandil, osundavas või kirjeldavas tähenduses. Toon välja memoriaali tähistused, mis on omased uuritavates meediatekstides mitmel perioodil ja eeldan, et selliste nimetuste puhul on tegemist olulisemate, tähenduslikemate nimetustega. Samuti esitlen unikaalseid, ainult ühele perioodile omaseid nimetamisi, kuna selle kaudu on võimalik märgata ning analüüsida, kuidas ühiskonnakorra või konteksti muutus on kaasa toonud memoriaali nimetamise, seega tähendus(likkuse) muut(u)mise.

Esitlen tulemused kahes alapeatükis. Esimeses alapeatükis toon välja, millised on mitmele ajastule omane nimetamise ühisosa. Teises alapeatükis kirjeldan erinevatel perioodidel esinevaid erisusi (unikaalseid nimetamisi).

Grupeerin tulemused uuritavates artiklites kõigil perioodile, lähtudes nende sisust. Formuleerisin grupid induktiivse analüüsi meetodil (Mayring, 2000, viidatud Kalmus, Masso, Linno, 2015 kaudu), tõstes kokku tüübilt sarnased nimetused ning tuletan esinenud andmete pealt sarnase grupi moodustanud nimetustele neid ühendava teema. Tulemused esitan kolmes eraldi grupis:

- ✓ kirjeldava üldmõistena (nagu maja võib olla hoone või ehitis);
- ✓ ideoloogilise tähistajana (väljendub läbi selle, kellele ta on pühendatud ning, milliste iseloomu väljendavate sõnadega memoriaali tähistatakse);
- ✓ neutraalse tähistajana.

Kuna viimast kategooriat – neutraalset tähistajat leidsin väga vähe – **siin, siit, koht, too, asi, seal, sinna, (arhitektuuri)objekt, paik, platoo, vana, pealisehitis, betoonkolakas** ning **krempel** – hindasin selle grupi ebaoluliseks ja vähetähenduslikuks ning neid tulemusi

tekstiliselt analüüsima ei asunud, küll aga kajastan tulemused joonisel 5 ning põgusalt ka peatüki kokkuvõttes.

Nimetamist uurides, panin uuritavates meediatekstides kõigil kuuel uuritaval perioodil kirja ka esinenud nimetamiste korduste arvu. See võimaldab tulemusi esitleda sõnapilve kujul, tuues välja nii nimetamiste variatiivsuse kui konkreetse termini kasutamiskiivsuse. Selline sõnapilv on illustratiivse iseloomuga, kuna uuritavate meediatekstide arv on eri perioodidel erinev. Tulemused on illustreeritud joonistel 5–8, lisas C on leitav kodeerimisloogika.

Tähenduste parema väljatoomise ning andmete parema üldistamise huvides eraldasin nimetuses kohatäiendi „*Maarjamäe*“, välja arvatud juhul kui seda kasutati üksi, kogu mälestusala tähisena. Samuti koondasin andmete parema ülevaate huvides väga sarnased mõisted (nt „memoraal“ ja „Memoriaal“).

Ajastud tähistasin uuritavate perioodide ning kasutan neid tähiseid tulemuste analüüsi näitlikustamisel järgmiselt:

I – 1966–69 (kavandamise periood);

II – 1974–78 (ehitamise, avamise, ehitusjärgne periood);

III – 1987–88 (avalikustamise/*glasnosti* periood);

IV – 1990–98 (taasiseseisvumise periood);

V – jaanuar 2018 (reaktsioonid memoriaali võimalikule (osalisele) lammutamisele);

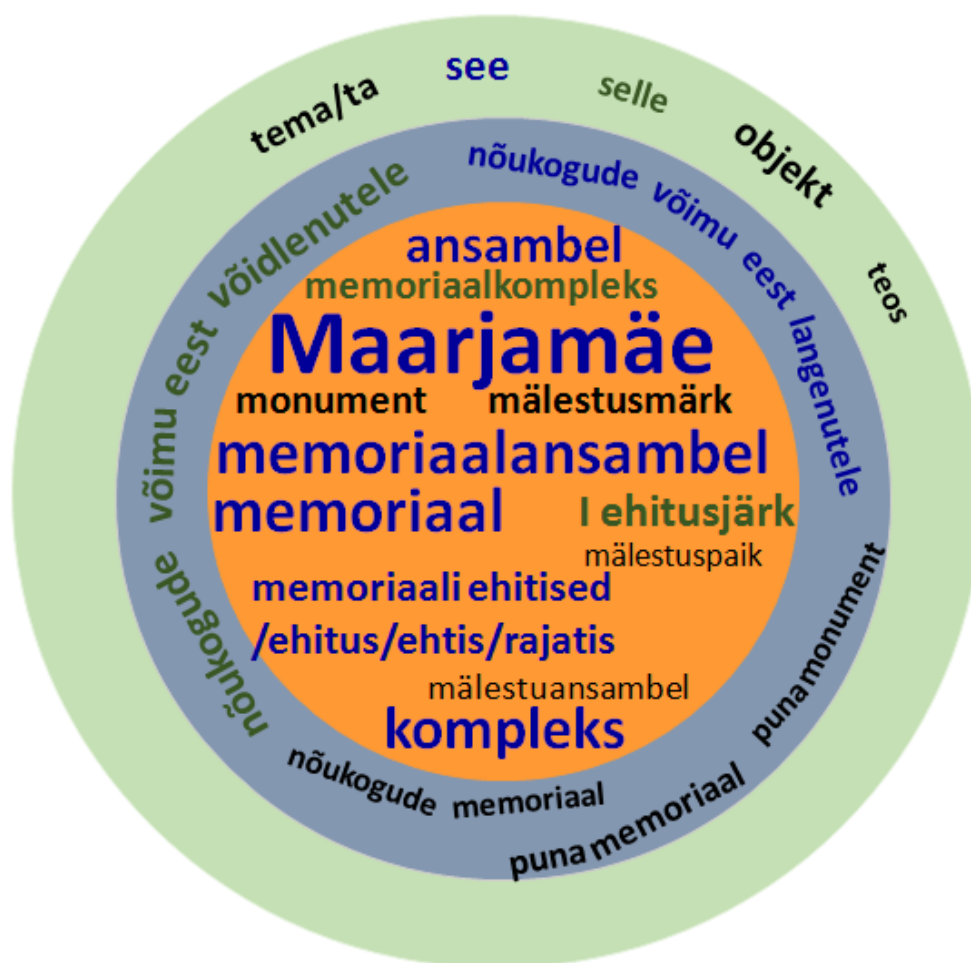
VI – august 2018 (kommunismiohvrite memoriaali avamine).

✓ *Mitmele ajastutele omane nimetamiste ühisosa kirjeldava üldmõiste, ideoloogilise tähistaja ja neutraalse tähistajana*

Ajastutele **ühiseid** memoriaali **kirjeldavaid üldmõisteid** analüüsides, toon ühisosa kaudu esile uuritavates meediatekstides memoriaalile antud tuumtähendused. Illustreerin tulemused joonisel 5. Valimis olnud meediatekstid jagunesid ajaliselt ebaühtlase arvukusega. Ilmselt sel põhjusel ei õnnestunud leida päris kõigile ajastutele omaseid nimetamisi, v.a kohalaid „*Maarjamäe*“, mis mõne teise tähistajaga koos esines kõikides uuritud perioodide meediatekstides. Koondasin uuritavates meediatekstides esinenud nimetused koos esinemissagedustega nendel juhtudel kui nimetamist esines vähemalt kahel erineval ajaperioodil.

Ehkki *Maarjamäe* nimetust üksikuna esines uuritavates tekstides sageduselt teise koha vääriliselt (37 korral), pean oluliseks siiski tõsta esile seda nimetust esile kui kõige enam kasutatud ajastuülest terminit. Andmete üldistamise ja koondamise huvides eemaldas

teistest nimetamistest, kus „*Maarjamäe*“ kohanime laiendina (koos täiendiga *ansambel memoriaal*, jne) kajastus, kuid, et sellisel kujul esines teda kõigis vaadeldud perioodide meediatekstides, siis on õige pidada seda terminit kõige levinumaks ajastuüleseks ühisnimetajaks. *Maarjamäe* nimetus kogu ala tähistajana leiab kasutamist neljal perioodil (II, IV-VI). Nimetusena ei kasutata seda memoriaali kavandamise perioodil (I) ja avalikustamise/*perestroika* perioodil (III).

JOONIS 5. Mitmele ajastule omane nimetamise ühisosa kirjeldava üldmõiste, ideoloogilise tähistaja ja neutraalse tähistajana.

Ringi keskel on memoriaali nimetused **kirjeldava üldmõistena**. Keskmises ringis on nimetamised, mille kaudu on väljendatud memoriaali **ideoloogilist tähendust**. Välises ringis on **neutraalsed tähistajad**.

Joonisel kasutatud nimetuste värvikodeering: **sinine** – omane neljale ajastule; **roheline** – omane kolmele ajastule; **must** – omane kahele ajastule.

Tegelikult võiks „Maarjamäed“ pidada ka peitsõnaks ehk eufemismiks, mida kasutades ei soovita esile tuua paiga tegelikku tähendust. Päris kindlasti on „Maarjamäe“

sellise peitsõnalise terminina kasutusel alates taasiseseisvumise perioodist, kui pole enam täpselt selge, kuidas ühiskonnakorra muutudes memoriaali suhtuma peaks.

Kokkuvõtvalt kasutatakse „Maarjamäed“ memoriaali tähistajana rohkesti. Ühest küljest näitab see, et sinna rajatud suurteos on üks olulisemaid piirkonna tähistaja, koha identiteedi kujundajaid, aga ka kõigile mõistetav üldnimetus, mis lisatäiendust ei vajagi, eriti kui tekst pühendatakse memoriaalist kõnelemisele (V, VI perioodi meediatekstides).

Järgmised memoriaali loomust kirjeldaval viisil edasi andvad ja enim esinenud nimetused on: **memoriaalansambel** (39 korral) valdavalt nõukogude ajal (I, II, III, V), **memoriaal** (37 korral) 1980ndadest alates (III-VI), **kompleks** (33 korral) rajamisest kuni 2018. a jaanuarini (II-IV), **ansambel** (18 korral) kavandamisest kuni taasiseseisvuse perioodini (I-IV), **esimene ehitusjärk** (ka *ehitusjärjekord/järk* jm) (15 korral) valdavalt kavandamise, rajamise perioodil ja taasiseseisvumise perioodil (I, II, IV) ning **memoriaali ehitised/ehitus/ehitis/rajatis** (10 korral) rajamise ajast kuni 2018. a jaanuarini (II-V).

Need tähistajad tulenevad otseselt algsest nimetusest või ehituse valdkonna leksikast (*ehitis, ehitised, rajatis* jm), st üldnimetusest.

Algsest ametlikust nimetamisest tõukuvate tähistuste puhul, ehkki antud peatükis käsitletud ajastuülestena, annab olulist informatsiooni ka nende kasutamise perioodide terasem vaatlemine. Nii on siingi, sarnaselt ametliku nimetuse mugandusi uurides, näha, et ansamblilisust rõhutavad ning mälestuse iseloomule viitavad nimetused (*memoriaalansambel, kompleks, ansambel, memoriaalkompleks, mälestusansambel, mälestuspaik*) on laialt kasutusel esimestel perioodidel, kui memoriaali alles kavandatakse või seda ehitatakse (I–III). *Memoriaaliks* lüheneb ning selle läbi ansamblina tähtsust kaotab nimetus alles avalikustamise/*glasnosti* perioodist alates (III–VI). Uuel Eesti ajal piseneb kompleksiväärtus veelgi, muutudes *mälestusmärgiks* (IV–V) ja *monumendiks* (IV–V).

Vähem kasutust leidnud mõisted on **mälestusmärk** (8 korral), taasiseseisvumise ajal ning jaanuaris 2018 (IV-V); **memoriaalkompleks** (8 korral), rajamisest taasiseseisvumiseni (II-IV); **monument** (8 korral), taasiseseisvumise ajal ning jaanuaris 2018 (IV-V); **mälestusansambel** (3 korral) rajamise ning taasiseseisvumise ajal (II, IV) ning **mälestuspaik** (2 korral) rajamise ning avalikustamise/*glasnosti* ajal (II-III).

Nendegi nimetuste kaudu on peamiselt väljendatud kompleksi mälestusväärtust, millele viitab nii *mälestuse* kui *memoriaali* sõnatüvedena kasutamine. Samuti viidatakse memoriaalile kui monumentaalkunsti objektile (*mälestusmärk, monument, kompleks, ansambel*). Siingi saab täheldada, et tegemist on üldnimedega, millega antakse tähendus(likkus) liigilise kuuluvuse kaudu.

Kokkuvõttes saab järeldada, et uuritavate meediatekstide erinevate ajastute tinglik²⁴ ühisosa analüüs **kirjeldava üldmõiste** osas näitab, et kõige enam on memoriaalist kirjutades lähtunud kohapõhisusest (*Maarjamäe*) ning otseselt kompleksi algse nimetuse, mis on ühtlasi ka üldnimetus – *memoriaalansambel* – mugandustest. Kirjeldava üldmõistena on *memoriaalansambel* ajas muutunud ja mugandunud ning esineb muljetavaldavas variatiivsuses. Baasnimetus mugandub 1980ndate lõpust alates kõige sagedamini *memoriaaliks* või *kompleksiks*. Üldmõistena säilib algne mälestav funktsioon läbi sõnatüvede *memoriaal*- ja *mälestus*- kasutamise. Täheenduse muutus nimetamiste kirjeldava üldmõistena on enim jälgitav ansamblilisuse pisendamise kaudu väiksema mastaabiliseks monumentaalkunsti teoseks (*mälestusmärk*, *monument*) või ehitusobjektiks (*ehitusjärg*, *ehitised*).

Ajastutele omased **ühiseid ideoloogilisi tähistajaid** analüüsides, toon ühisosa kaudu esile memoriaalile antavad tähendused, mis avalduvad eelkõige selles, kuidas antakse uuritavates meediatekstide edasi memoriaali püstitamise eesmärgid ning omistatakse ideoloogiale viitavaid omadussõnu.

Siin on kaks kõige levinumat tähistajat ***Nõukogude võimu eest võidelnutele/langenutele*** (vastavalt 15/6 korral) tuletatud otse memoriaali ametlikust nimetusest ning kasutusel valdavalt kavandamise, rajamise ja taasiseseisvumise ajal (vastavalt I, II, IV/ I, II, IV, V). Kolm täiendavat ideoloogilise tähistaja nimetust on ***punamemoriaal*** (5 korral) taasiseseisvumise ja jaanuaris 2018 (IV-V) ning ***punamonument*** ja ***nõukogude memoriaal*** 2018. aasta meediatekstides (kumbki kahel korral V-VI). Laiend „*nõukogude*“ viitab üldjuhul neutraalselt kavandamise ja rajamise ajal valitsevale riigikorrale. Sarnaselt määratletakse varasemaid perioode Eesti ajaloos näiteks *Rootsi ajana* (Liivi sõjast Põhjasõjani, 17. sajandil) või *Eesti Wabariigina* (1918–1940).

Memoriaali „*punasena*“ tähistamine esineb 1990ndate uuritud tekstides nii neutraalses (samaväärselt *Nõukogude* perioodi tähistajana), iroonilises või isegi omamehelikus (nagu *nõukalik*) tähenduses. Selle perioodi (IV) nimetamise võtab ilmekalt kokku järgmine näide:

(109) Puht **punane** „Karla katedraal“ Tallinnas on nüüd Sakala Kultuurikeskus ja **pole kuulda olnud, et ta värvi välja annaks**. (Ojaveski. *Ad perpetuam memoriam*. S 14.08.1992)

²⁴ Tinglik seepärast, et ajastuülese ühisosana ei moodustunud terminid, v.a. *Maarjamäe*, mida oleks kasutatud kõigil ajaperioodidel.

Punane oli kasutuses ka 2018. aasta jaanuari meediatormina lahvatanud perioodi meediatekstides, kuid huvitaval kombel kasutati seda võrdlemisi tagasihoidlikult, peamiselt memoriaali säilitamist ja korrastamist soosivates tekstides lisatähenduslikust andavalt jutumärkides.

(110) Reinsalu lisas, et talle teadaolevalt pole **punamemoriaal** ja seal olevad taiesed kantud mälestiste registrisse. (Reinsalu ei välista Maarjamäe punamemoriaali osalist lammutamist. ERR(e). 05.01.2018)

(111) Kuna kära „**punamonumendi**“ ümber kipub väga suureks minema, tuleb eelkõige alustada inimestest. Isiksustest. (Tammik. Maastikukunsti maailmatase Maarjamäel. EPL(e) 10.01.2018)

(112) Rääkides „**punamonumendist**“ mängime seda mängu [Venemaa eesmärki tõsta Maarjamäe kompleks sümboli staatusesse] kaasa. (Tarmo Jüristo: monumente lammutades ei tee me midagi olematus. ERR(e) 12.01.2018)

Memoriaali „punaseks“ tembeldamine selle perioodi meediatekstides võib tuleneda ka tänapäevases klikimeedia paratamatuses – konflikt, vastandumine ja intriig toovad suurema tõenäosusega klikke (ja meediamajale kasumlikkust). Nii näiteks on pressikonverentsi alusel avaldatud toonase peaministri Jüri Ratase arvamus kahe erineva tonaalsusega nupukeses veebimeedias, kus tonaalsuse erinevus on nähtav nii memoriaali nimetamises kui pealkirjas:

(113) Peaminister Jüri Ratase sõnul **Maarjamäe punamemoriaali** lammutama ei hakata, /.../. (Ratase sõnul **Maarjamäe punamemoriaali lammutamiseks** ei lähe. ERR(e) 11.01.2018)

(114) Ratas ütles neljapäeval valitsuse pressikonverentsil, et arhitektidega on kokku lepitud, et kommunismiohvrite memoriaalist kujundatakse terviklik kompleks **Maarjamäe praeguse memoriaaliga**. (Ratas: **Maarjamäe kompleks tuleb korda teha**. PL 11.01.2018)

Kokkuvõtvalt saab järeldada, et mitmele perioodile omase **ideoloogilise tähistajana** määratletav nimetuste ühisosa puhul on kõige kõnekam fakt, et otsesel ideoloogiaga seonduvaid nimetamisi esineb väga vähe. Kasutatud nimetustest enamik, mis väljendavad memoriaali rajamise ideoloogilist eesmärki, on tuletatud memoriaali ametlikust nimetusest (*Nõukogude võimu eest võidelnutele/ langenutele*). Kaasajal väljendab memoriaali ideoloogiline tähistamine kas toonast ühiskonna korda määratlevas nentivas ja neutraalses (*nõukogude, punane*) või iroonilises, mitmetähenduslikus, ka negatiivses varjundis (*punane*). Kaasajal toimunud muutus näitab ka kõige ilmekamalt, kuidas memoriaalile antud tähendus ideoloogilise tähistaja kaudu on muutunud ühiskonnakorra ja konteksti muutudes.

Nimetamiste ühisosa kokkuvõtteks saab uuritavate meediatekstide põhjal järeldada, et memoriaali tähistatakse valdavalt neutraalsete, ideoloogilist sõnumit mitte kandvate tähistajatega ja selge ideoloogilise tähenduslikkuseta. Otseselt ei ole täheldatav kultuuriline trauma või tundlik teema, memoriaalile antud tähendused on selle ideelist sümboolsust nõrgestavad. Kõige sagedasemalt kasutatakse kohapõhist nimetamist (*Maarjamäe*) ning mugandust algsest üldnimetusest (*memoriaalansambel*). Ideoloogiline kontekst, sh memoriaali rajamise eesmärgi kaudu, väljendub harvem ja siis ka peamiselt ametliku nimetuse mugandusena (*Nõukogude võimu eest võidelnutele/ langenutele*) või tagant järele viitena rajamisaegsele riigikorrale (*nõukogude, punane*). *Punane* esineb ka iroonilises, mitmetähenduslikus, negatiivses varjundis. Negatiivsus ei ole üldine või peamine. Neutraalsete tähistajate vähene kasutamine ning eufemismide puudumine näitab, et memoriaali nimetamine ei ole tabu ja ei vaja peitmist.

Tulemuste kokkuvõte on hästi jälgitav jooniselt 5 (vt ka lisa C), kus nähtub, et kirjeldav üldmõiste esineb lisaks kohapõhisele tähistajale peamiselt liiginimetuse kaudu – *memoriaalansambel, memoriaal, kompleks, ansambel*, mis viitab sellele, et **paiga identiteeti ei olegi soovitud individualiseerida, vaid see on edasi antud peamiselt üldnime kaudu, mis annab talle tähenduse liigilise kuuluvuse alusel**. See tulemus kinnitab eelmise peatüki tulemusi ning näitab selgelt, et nimetamise kaudu on koha identiteet seotud eelkõige asukoha (*Maarjamäe*) ning üldnimetusega (*memoriaalansambel*).

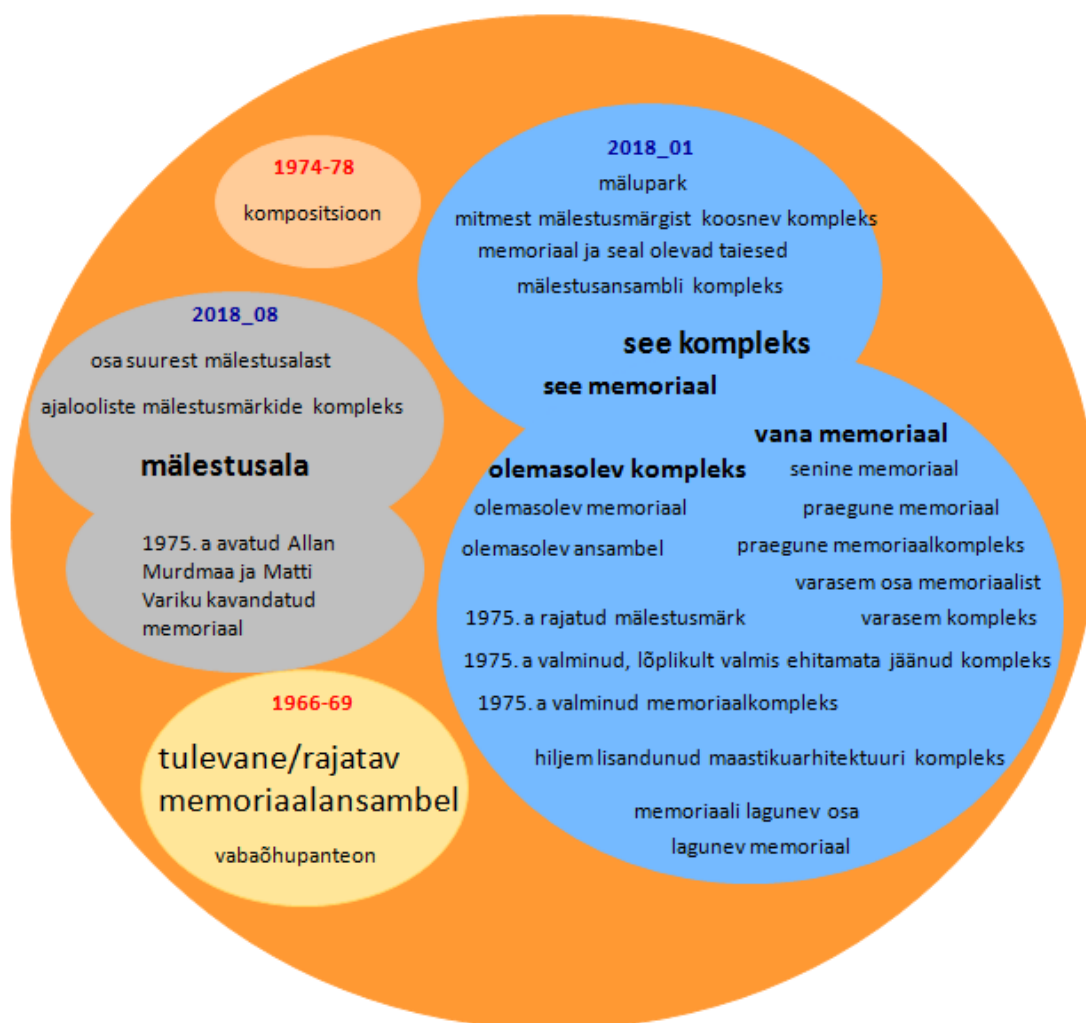
✓ *Erinevatele ajastutele omane unikaalsete nimetamiste esinemine kirjeldava üldmõiste, ideoloogilise tähistaja ja neutraalse tähistajana*

Erinevatel ajastutel esinevaid erisusi (unikaalseid nimetamisi) analüüsides toon välja, kuidas ainult ühele ajastule omaselt on memoriaali nimetatud kirjeldava üldmõiste, ideoloogilise tähistaja ning neutraalse tähistaja kaudu. Ning kuidas väljendub pärisnimes üldnimi. Selle kaudu saab analüüsida, milliseid tähendusi memoriaalile eri ajastutel on ajastuomaselt antud. Analüüsin, milline on muutus nendes nimetamistes, st memoriaalile antavates tähendustes ning kuidas väljenduvad nimetamiste kaudu muutused ühiskondlikus korras ja kontekstis. Tulemused illustreerin joonistel 6–7 ning ühiskondliku korra ja konteksti muutused on jälgitavad lisa A kaudu.

Erisused (unikaalsed nimetamised) memoriaali **kirjeldava üldmõistega** tähistamisel esineb uuritavates meediatekstides neljal eri ajastul (I, II, V, VI), millest memoriaalile

tähenduse andmise kontekstis väärrib esiletõstmist 2018. aasta artiklites kasutatud nimetused. Illustreerin tulemused joonisel 6.

Kavandamise ja rajamisaegsetes uuritud meediatekstides (I, II) tõukuvad erisused memoriaali ehitamise etapist ning ametlikust nimetusest: **tulevane/rajatav memoriaalansambel** (I), **vabaõhupanteon** (I), **kompositsioon** (II). Kõige erilisem neist on **vabaõhupanteon**, kuid selle esinemine kavandamisaegses artiklis on loogiline, viidates memoriaali lõppeesmärgile, mis valmib II ehitusjärguga. **Kompositsioon** viitab selgelt soovile siduda tähendus kunsti leksikaga.

JOONIS 6. Erinevatele ajastutele omased unikaalsed nimetamised kirjeldava üldmõistena

Seevastu 2018. aasta uuritavates meediatekstides esinevad unikaalsed nimetused on äärmiselt huvitavad ning tähenduslikud. Grupeerisin sellised tähistused joonisel 6 omaette mullistusena 2018. aasta perioodide artiklite juurde. Nende perioodide tekstides (V, VI), peaasjalikult jaanuaris 2018 jaanuaris (V), lisandub memoriaali kirjeldavale üldmõistele

ajaline või seisukorrale osutav/ viitav laiendus/kitsendus: **vana/ olemasolev/ senine/ praegune/ varasem/ hiljem lisandunud/ lagunev**, mis esineb koos kirjeldava üldmõistega, mis jätkuvalt tõukub üldnimest: **kompleks/ memoriaal/ memoriaalkompleks/ ansambel/ memoriaal/ memoriaali osa**. Omaette grupi selles alakategoorias moodustavad 2018. aasta jaanuaris (V) memoriaali avamisaastaga siduvad nimetamised: **1975. a valminud/ rajatud mälestusmärk/ lõplikult valmis ehitamata jäänud kompleks/ memoriaalkompleks**. Sellist tähendamist leiab ka 2018. aasta augusti (VI) uuritavates meediatekstides: **1975. a avatud Allan Murdmaa ja Matti Variku kavandatud memoriaal**. Mis näitab ilmekalt soovi anda memoriaalile nimetamise läbi tähendus veelgi enam hinnangu- ja ideoloogiavabalt.

Väga tähenduslik on, et 2018. aasta jaanuarist (V) hakatakse memoriaali alast kirjutades kasutama nimetusi **mälupark** ning augustis (VI) **mälestusala**. Mälupargist kui võimalusest ala uues funktsioonis kasutusele võtta kirjutati uuritavates meediatekstides alates 1999ndatest, kuid olemasoleva Maarjamäe memoriaali kohta seda terminit toona ei kasutatud. Nii sõnastatakse uuritavates meediatekstides ala tähistava üldmõistena **mälestuspargi** nimetust alles 2018. aastal (V), mil teadmine lisanduvast memoriaalist on selgelt kuju võtmas. Alles uue memoriaali valmimine (VI) annab põhjenduse kasutada **mälestusala** mõistet kogu ala tähistajana. Need nimetused näitavad selgelt memoriaali tähenduse muutumist kitsalt memoriaali rajamisaegsest mälestusansamblist üldiseks mälestamise ja mälestusalaks.

Kirjeldava üldmõiste kasutamise osas puhul on järeldused samad, mis ühisosa puhul. Siin erisusi ei esine. Ajastule ja seisukorrale viitavad laiendused ja kitsendused on olemuselt neutraalsed, olulise ideoloogilise sõnumita, tähendus(likkus)t nõrgestava iseloomuga. Kultuuriline trauma nimetamiste kaudu ei avaldu. Neutraalsust tähenduses taotleb kahtlematult ka mitmel korral kasutatav laiend *see* koos **kompleksi** ja **memoriaaliga**. Mõnikord võib *see* viidata ka memoriaali tähtsusele - „*see kompleks/memoriaal*“ saab tähistada ainult ajaloolist Maarjamäe memoriaali.

Selline variatiivsus kirjeldava üldmõiste kasutamises ning neutraalsete, üldnimest tulenevate nimetuste kasutamine seisukorral viitavate laienduste kaudu uuritavates meediatekstides 2018. aastal näitab eelkõige perioodile omast aktiivset memoriaali taastulemist võimaldavate otsingute argumenteerimist. Jaanuari tekstid tõukusid otseselt minister Reinsalu memoriaali avalikult välja öeldud (osalise)lammutamise uitmõtetest. Nende puhul on variatiivsuse arvukus selgitatav ka valimis olevate meediatekstide arvulise rohkusega (kokku 21 teksti). Selle perioodi artiklites esinevad memoriaali nimetamistest nähtuvad ka otsingud eristada ala kahte memoriaali – olemasolevat ja rajatavat

(kommunismiohvrite memoriaali ehitustara oli 2018. aasta jaanuari ilmunud meediatekstide ajal juba püsti) – viisil, et oleks üheselt arusaadav, kummast parasjagu kõneldaks.

Kokkuvõtvalt näitavad eri ajastute **unikaalsed leiud kirjeldava üldmõiste** kasutuses just 2018. aasta perioodidel soovi konstrueerida memoriaalile tähendusi selgelt tajutavalt võimalikult hinnangu- ja ideoloogivabalt, tähistades eraldi alal olemasolev ja sinna rajatav/rajatud memoriaal ning anda suund alale ühise laiema mälestusväljana (mälupark/mälestusala) defineerimiseks. See näitab, et memoriaal ei ole 2018. aastal kultuurilise trauma allikas, memoriaali tähendus(likus)t nõrgestatakse pidevalt.

Kõigil uuritud kuue ajastu meediatekstides esinevate **erisuste** (unikaalsete nimetamiste) kaudu toon välja, milliste memoriaali **ideoloogilise tähistajate** (omadussõnade ja eesmärkide) kaudu väljendub memoriaali ideoloogiline sõnum ning kuidas see muutub ühiskonnakorra ja konteksti muutumisel. Illustreerin tulemused joonisel 7 ning ühiskondliku korra ja konteksti muutused on jälgitavad lisa A kaudu.

JOONIS 7. Erinevatele ajastutele omased unikaalsed nimetamised ideoloogiliste tähistajatena

Nõukogude perioodil, mil üldiselt esitatakse ideoloogiat läbi ametliku nimetuste mugandusena ajastuülese ühisosana (*Nõukogude võimu eest võidelnutele/langenutele*), esinevad unikaalsed ideoloogiat väljendavad nimetamised läbi suuruse ja monumentaalsuse: **suurim monumentaalteos** (I), **suuremaid ja esinduslikumaid mälestusmärke** (II), **suur ansambel** (II), **hiidansambel** (II). Suuruse ja esinduslikkuse mainimine näitab, et tegemist on tähtsa, järelikult ideoloogiat kandva objektiga. Kõige põnevam leid Nõukogude ajast pärineb avalikustamise/*glasnosti* ajast, kui memoriaali nimetatakse **vähemtähtsaks objektiks** (III). Sel perioodil on uuritavates artiklites põhiküsimuseks memoriaali hiigelmaksumusega II järgu projekteerimine ning ehituse plaanid ehitusmaterjalide defitsiitsel ajal, maal elavate põllumeest sotsiaal ja tootmisobjektide arvelt. Nii on mõistetav soovitakse minimeerida objekti olulisust ja/või ideoloogilist tähtsust, osundades vajadusele memoriaali II etapi rajamine ära jätta.

Taasiseseisvumise perioodil jätkub gigantsusel ja suurusele rõhutamine: **gigantne/vägev/ päratu memoriaal, kolossaalne rajatis, see võimas värk, suurim nõukogudeaegne mälestusmärk** (IV). Kuid sellel perioodil tähistatakse, eelnevaga Nõukogude aegsete perioodidega võrreldes, suurust ja monumentaalsust sageli negatiivsusest, objekti tähendust vähendava näitajana. Selle perioodi meediatekstidest alates hakatakse memoriaali ideoloogilist tähendust väljendama ka nimetusega **punamemoriaal**. Peatusin sellel teemal eelmises alalõigus (nimetamiste ühisosa) ning siinkohal midagi täiendavat esile tuua ei ole.

2018. aasta jaanuari meediatekstides (V) kasutatakse nimetuses kõige enam Nõukogude perioodile viitavaid tähistusi: **nõukogude aegne memoriaal/ mälestusmärk, nõukogude ajast pärit kompleks, nõukaaja mälestusmärk** jm. Sarnaselt mitmele perioodile omase ühisosa puhul on siingi *nõukogude* kasutusel neutraalse, ühiskonnakorda täpsustavas tähenduses. Selle mugandus *nõuka* näitab valmidust perioodi nõrgestamiseks läbi termini kõnekeelsemaks muutmise. Ideoloogilist tähendus(likkus)t antakse edasi memoriaali *punaseks* kutsumisega: **punamemoriaal, punamonument, „punamonument“, punakompleks**. Peatusin sellel teemal eelmises alalõigus (nimetamiste ühisosa) ning siinkohal midagi täiendavat esile tuua ei ole.

Põnev, selgelt ideoloogilist tähenduslikkust nõrgestavas võtmes on 2018. aasta jaanuari (V) meediatekstides nimetused: **uue monumendi nõukogude ajast pärit paarik** ja **monumentaalne naaber** [*kommunismiohvrite memoriaalile*] ning **Murdmaa meistriteos**. *Paarik* ja *naaber* aitavad positsioneerida vana ja uue memoriaali ruumimõju ja ruumilist lähedust ning minimeerida ideoloogiliselt mõjuv retoorika maksimumi ja näitavad ka ilmekalt võimalusi liiginimest erineva pärisnime andmiseks. *Meistri* mängutoomise kaudu

väljendatakse ideoloogilist tähenduslikkust, pakkudes võimalust luua memoriaali ideoloogiline tähendus läbi looja suure isiku. Kõik need variatsioonid pakuvad võimalusi memoriaali de-ideologiseerimiseks ja tähendus(likkus)e nõrgestamiseks.

2018. aasta jaanuari meediatekstides (V) on huvitavad memoriaali algsest nimetusest tuletatud unikaalsed mugandused (joonisel 7 tähistatud eristuva värvitooniga 2018. aasta jaanuari kogumis): ***mälestusmärk neile, kes võitlesid Eesti eest, vabadusvõitluse ajaloo suurejooneline jäädvustamine alates Mahtra sõjast, 1918. a jäälahingu ohvritele püstitatud memoriaal***. Esimese puhul on STATION monitooringukeskkonnast näha, et meediatekst põhinevad pressiteatel, seega on teadlikult nõrgestatud memoriaali ideoloogilist tähendust jättes nimetusest välja ametlikus nimes esinev *nõukogude*. Samuti on julgelt laiendatud memoriaali rajamise eesmärki Mahtra sõja aegsete sündmusteni ning kas teadlikult või meelega konkretiseeritud ekslikult nende ringi, kellele memoriaalansambel rajamiseaegselt pühendati – Jäälahingu ohvritele. Kogu ala sidumine Jäätke ohvritega pole küll päris väljamõeldis, kuna Jäälahingule on pühendatud obelisk Maarjamäe kompleksis. Kuid liigitub sellisena samuti nõrgestamise strateegiasse – soovina isikustada kangelapsed, kellele memoriaal on pühendatud. Vaprad meremehed pakuvad abstraktse *Nõukogude võimu eest võitlejate/langejate* kõrval kindlasti paremaid võimalusi empaatia tekitamiseks.

2018. aasta augusti meediatekstides (VI) on tähelepanuväärne, et memoriaali käsitletakse üheskoos Saksa Kangelaskalmistu alaga ja läbi mõlema poole sõdurite esile tõstmise: ***Nõukogude ja Saksa sõdurite/ armee mälestusmärk/ mälestus- ja matmispaik***. Laiendades seega memoriaali ideoloogilise tähenduse laiemale alale ja tuues kontsentreeritult esile ala ajaloolise keerukuse ja mitmekihilisuse. Ideoloogiat nõrgestatakse samas esteetiliste väärtuste esiletoomise kaudu: ***kaunis mälestusmärk ja silmailu***.

Nii on selle perioodi (august 2018) uuritavates meediatekstides selgelt märgatav memoriaalile antavate tähenduste muutmine, selle ideoloogilise tähistaja nõrgestamise ning võimaluse pakkumine ühtse tervikliku mälestusala kujundamiseks. Lõplike järelduste tegemisega tuleb küll mõõdukalt ettevaatlikuks jääda, kuna sellest perioodist on valikus väga vähe nõukogude aegset memoriaali puudutavaid meediatekste (kokku viis).

Kokkuvõtvalt näitavad uuritud meediatekstides kõigil kuuel perioodil kasutatud **erisused** (unikaalsed nimetamised) **ideoloogiliste tähistajate** kaudu ilmekalt ära memoriaali tähenduse muutuse seose valitseva ühiskonnakorra ja konteksti muutusega. Kuid valdavalt, ka Nõukogude perioodil, ei ole memoriaali ideoloogiline sõnum tugev ning selle nõrgestamine on aktiivselt toimunud 1990ndatest alates.

Analüüsides eri ajastutel esinevaid nimetamisi liiginimetuse *memoriaalansambel* või *sõjamemoriaal*, *sõjamälestusmärk* muutumist, on tulemused sarnased ühisosaga: kirjeldav üldmõiste esineb lisaks kohapõhisele tähistajale peamiselt liiginimetuse kaudu – *memoriaalansambel*, *memoriaal*, *kompleks*, *ansambel*.

Kogu peatüki kokkuvõtteks saab nentida, et mitmele ajastule omaste ühisosade kaudu on ilmekalt jälgitav, milliseid tähendusi memoriaalile (otseselt teadvustamata) metatasandil, memoriaali nimetamise kaudu, antakse. Need tähendused on oma olemuselt valdavalt neutraalsed, antud edasi kas kohapõhisuse kaudu (*Maarjamäe*) või kirjeldava üldnimetusena, mis sageli on mugandus ametliku nimetusest (*memoriaalansambel*), seega liiginimetusest. Nimetamistes ei kajastu memoriaal traumaatilise objektina, kuid ideoloogiliste tähistajate kaudu on selgelt nähtav nurjatu probleemi olemus.

Ideoloogilise tähistaja kaudu avaldub keerukus ja nurjatu probleemi olemus väljendub kõige jõulisemalt 2018. aasta jaanuari meediatekstides – tegemist on Nõukogude perioodi ja punase mälestusalaga. Suurimat muutust tähendustes näitavad 2018. aasta augusti meediatekstides kasutatud nimetused, mis viitavad selgelt soovile käsitleda kogu Maarjamäe mälestusala ühiselt, mitmekihilise ja –tähenduslikku mälestusalana.

Neutraalsete tähistajate vähesus ning eufemismide praktiliselt puudumine nii mitmele ajastule omase ühisosana kui eri perioodide unikaalsete esinemiste näitab, et memoraali nimetustes uuritavates meediatekstides ei kajastu tema tabuks olemine.

Eri perioodide unikaalsed nimetamised näitavad ilmekalt, et nimetamiste muutused on seotud ühiskonnakorra ja konteksti muutusega.

Analüüsides eri ajastutel esinevaid nimetamisi liiginimetuse *memoriaalansambel* või *sõjamemoriaal*, *sõjamälestusmärk* muutumist, on täheldatav nimetamine peamiselt üldnimetuse, st liigilise kuuluvuse kaudu. Mis viitab sellele, et **paiga identiteeti ei olegi soovitud individualiseerida, vaid see on edasi antud peamiselt üldnime kaudu, mis annab talle tähenduse liigilise kuuluvuse alusel.** See tulemus kinnitab eelmise peatüki (ametlikust nimetusest tulenevate nimetuste uurimise) tulemusi ning näitab selgelt, et nimetamise kaudu on koha identiteet seotud eelkõige asukoha (*Maarjamäe*) ning üldnimetusega (*memoriaalansambel*). Üldnimetusest kui liiginimetusest tulenevaid nimetusi esineb kõigil perioodidel, kuid **kaasajal on ansamblilisus, kompleksiväärtus nimetamisel lühenenud ja tähendu(slikku)s pisenenud ning valdavalt on üldnimetus taandunud memoriaaliks.**

4. JÄRELDUSED JA ETTEPANEKUD

Selles peatükis toon välja, kuidas õnnestus uurimusküsimusi kasutades saada vastuseid püstitatud eesmärgile, käsitlen uuringuga seotud piiranguid, annan soovitusi edasisteks uuringuteks ning teen rakenduslikke ettepanekuid probleemiga edasi tegelemiseks.

Minu **uurimistöö eesmärgiks** on avada küsimust, kuidas tegeleda ideoloogiliselt tundlike mäluobjektide ümbermõtestamisega, et aidata toime tulla lähiajaloo kultuuriliste traumadega ning diskussiooni pidamiseks erinevate institutsioonide vahel ja avalikkusega.

Esimese uurimisküsimuse eesmärk oli arhiivimaterjalidele, meediatekstidele ja intervjuudele tuginedes välja selgitada milline on uuritava koha faktoloogiline ja kontekstil põhinev ajalooline taust Teisest maailmasõjast kuni tänapäevani. **Esimesele uurimusküsimuse vastamiseks** koondasin paiga ajalooga ja kontekstiga seonduvad kogutud materjalid ajalooliseks uurimuseks (ptk 3.1.), kus avasin ka kaasaegset konteksti, mis mõjutab mälumaastiku edasise arenguid. Uuringu see osa on piisavalt põhjalik ja mitmekülgne, mis võimaldab selle kasutamist edaspidi ka iseseisva dokumendid erinevates protsessides, mis eeldavad objekti põhjalikku tundmist ja teadmisi selle mitmekihilisest ja paljutähenduslikust ajaloost. See uurimuse osa on unikaalne eelkõige selle poolest, et võrdluses varasemate uuringutega, toon sellega nähtavale mälumaastiku varjatud või seni halvasti tajutava osa ajaloost, mis toetab väga selgelt monumendi tähendus(likkus)e nõrgestamist. Lisaks peitub töö interdistsiplinaarne väärtus selles, et uurin objekti läbi arhitektuuriajaloolise (mida ehitati, lammutati, eemaldati, taaspüstitati, aga ka mis kavandatust rajamata jäi, mis ideoloogilist eesmärki paremini esile tõstnuks) ja kommunikatsiooni (milliseid tähendusi konstrueeriti ning milliste riituste kaudu loomulikustati) vaatenurga. Fikseerin tänase päeva hetkejäädvustusena ära kaasajale olulised kontekstimuutused, mis mõjutavad memoriaali praeguseid ja edasise arenguid.

Minu jaoks oli uurimustöö selle osa koostamisel tähenduslik, et memoriaalil toimunud tseremooniast, millega kinnistatakse ja muudetakse füüsilises keskkonnas rituaalne diskursuse kord (Aava & Salumäe, 2008) ja mis just seetõttu on ühiskonnakorra muutumisel potentsiaalseks konflikti allikaks (Kattago, 2008), ei kirjuta memoriaalansambli varasemad uurijad (Klammer, 2012; Lankots, 2018), ega arhitektuuri-ajaloolised teosed: „Eesti Arhitektuur 1. Tallinn“, „Eesti 20. sajandi arhitektuur“, Toivo Tammiku „Allan Murdmaa: monumentaalne“ ega ka uuritud meediatekstit taasiseseisvumise perioodist alates. Ka ei suutnud neid meenutada inimesed, keda uurimistöö koostamise ajal küsitlesin. Justkui see polekski oluline või tähelepanuvääriv. Või ei seostu (kaasaegsetele) memoriaal

tseremooniatega? Memoriaali tähendus(likkus) on tänastele kasutajatel arusaamatu, täidetud tähendusliku tühjusega ning mälu puudulik? Paiga arusaamatule tähendusele viitab juba Toivo Ojaveski (1992), kes nendib, et tavakodanikke küsitledes toovad nad küll välja, et memoriaal on midagi „punast“, aga sellega arvamine ka piirdub. Seepärast pidasin oluliseks oma töös eraldi välja tuua ka need rituaalid, mida memoriaalil läbi viidi ning kaardistada ära ka kohaga seotud legendid, mis Nõukogude ajal paigale konstrueeriti, eesmärgiga mütologiseerida Nõukogude Liidu eksistentsi ja ülistada Nõukogude kangelast (Kattago, 2008).

Nii on Maarjamäe memoriaal nagu Paaver (2018) kirjeldas, võimalus pöörata meie suurim nõrkus – vaesuse – suurimaks tugevuseks – loomisprotsessiks ja mitmekesiseks linnaruumiks. Maarjamäe memoriaal on väärtuslik osa Tallinna üldisest katkestusi täis linnamustrist, kus erinevad ajastud, ka võim ja selle ajutisus, on igapäevaselt füüsiliste maamärkide kaudu selgelt loetav ja tunnetatav. Memoriaali ümbermõtestamine, uues kasutuses, uue kasutaja poolt võimalus tulla toime määramatusega ning katkestusega, ajaloo ja minevikuga lepitamiseks, tajumaks, et maailm ei ole must-valge, vaid tähenduslik just paleti mitmekesisuses (Piir, 2019).

Teise uurimisküsimuse eesmärk oli meediatekstidele tuginedes välja selgitada, milliseid tähendusi on uuritavates meediatekstides memoriaalile konstrueeritud kuuel erineval ajaperioodil eenduvate teemade ja nimetamiste kaudu. Selleks **vastamiseks** uurisin teemade ja nimetamiste kaudu eri ajastutele omaseid ühisosasid ja erisusi. Mõlemal juhul on selgelt märgata et need on lineaarselt muutumises ja põhjuslikus seoses ühiskonnakorra ja konteksti muutustega.

Teemade kaudu tähenduste konstrueerimisel kuuel vaadeldaval perioodil on märgata, et ajastuülese ühisosa (ptk 3.2.1, tabel 1) kaudu joonistuvad välja tähenduste tuumväärtused – kunstiväärtused ja looduslikud eeldused – ning kultuurilise trauma põhjustamise võtmetegurid – ideoloogiline kontekst, pühadus ja kangelaste vahetumine ohvritega – ja traumast üle saamise võimalused läbi memoriaali tähenduste nõrgestamise – tolerantse, uue alguse võimaldamise ja ideeliselt arusaamatu tähenduse – kaudu. Neid teemasid uurisin kitsendatult 2018. aasta meediatekstide võrdluses (ptk 3.2.2, joonised 1–4), mis näitas, et suurim ühisosa on esteetika ja uue alguse teemades ning suurim erinevus „tundlikus teemas“. Tundlikus avaldub 2018. aasta uuritavates meediatekstides läbi pühaduse, rahvusküsimuse ja ideoloogilise taaga. Võimalused kultuurilise traumaga toimetuleksuks, probleemi nurjatuse leevendamiseks ja tähendus(likus)e nõrgestamises peituvad tolerantse ja pühaduse mõtestamises ning ajaloolise paratamatusega – eri rindejooned ja ohvrid-timukad –

ümberkäimises, eri mälukollektiivide erineva ajalookäsitluse aktsepteerimises ja nende mälukollektiivide vahel empaatia tekitamises üksteise suhtes. See annab võimaluse defineerida kogu ala ühise totalitarismivastase monumentaalse mälumaastiku.

Nimetamise kaudu tähenduste konstrueerimisel uuritavates meediatekstides vaatasin eraldi nimetamist ametliku nimetuse ja selle muganduste kaudu (ptk 3.3.1) ning nimetamist kirjeldava üldmõiste, ideoloogilise ja neutraalse tähistaja kaudu (ptk 3.3.2, joonised 5–7). Analüüsisin, milline on nimetamine pärisnime (konkreetselt objektile identiteeti loova tähistaja) ning üldnime, liigilise kuuluvuse vaheline seos.

Uuring näitas, et **ametliku nime ja selle mugandusi** kasutati uuritavates meediatekstides pigem Nõukogude ajal, alates taasiseseisvumise perioodist aina vähem. Kuid just ametliku nimetuse ja selle muganduste kasutamise kaudu toodi uuritavates tekstides esile memoriaali rajamise eesmärk. Kui ametliku nimetuse mugandusi ei mainitud, ei mainitud ka memoriaali rajamise eesmärki. Tähendus(likkus)e nõrgestamisena on märgata, et juba kavandamiseaegsetest tekstidest alates kitsendatakse memoriaali pühendamist *langenutele* (võitlejale, kes hukkusid) – empaatiat on kergem tekitada langenute suhtes.

Nimetamise analüüs kirjeldava üldmõiste ja ideoloogilise ning neutraalse tähistaja puhul näitas nimetamiste **ühisosas** selgelt, et ülekaalukalt kõige enam kasutati ideoloogiliselt neutraalset, kohapõhist tähistajat (*Maarjamäe*) ning selle järel kasutati kõige rohkem nimetamist kirjeldava üldmõiste kaudu – kunstiteose liigist „*memoriaalansambel*“ lähtuvalt (*memoriaalansambel, memoriaalkompleks, memoriaal, kompleks, ansambel, jt*). Mis paradoksaalsel kombel on ka liiginimest tulenev üldnimi. Otseselt ideoloogiaga seonduvaid või neutraalseid nimetamisi esineb vähe. Ideoloogiline tähistaja avaldub peamiselt ametliku nime mugandustena ning taasiseseisvumisest alates ühiskonnakorda määratlevas võtmes (*nõukogude*) või hinnanguliselt (*punane*). Mõlemad neist on pigem neutraalse, nentiva iseloomuga tähistajad. Neutraalseid tähistajad on vähe ning need on vähetähenduslikud (*tema/ta, see, selle, objekt, teos*).

Ka perioodide **erisused** näitavad, et kõige enam kasutati kirjeldavaid, *memoriaalansamblist* mugandunud ja üldnimest tulenevaid üldmõisteid. Kaasajal lisandub ajaline (*nõukogude, punane*), seisukorrale osutav/viitav laiendus või kitsendus (*vana, varasem, lagunenud, jt*), avamisaastale või autorile (*1975. a valminud, 1975. a avatud Allan Murdmaa ja Matti Variku kavandatud, jt*), mis näitavad selgelt soovi ja valmidust anda memoriaalile tähendu(slikku)s võimalikult hinnangu- ja ideoloogiavabalt, monumendi tähendust nõrgestavalt. Memoriaali tähendus(likkus)e nõrgestamine on nähtav veel teistmoodi kohapõhisuses – Eesti – sissetoomisega Nõukogude ajal ja kaasajal. Samuti kaasaegsetes

vabades ja meelevaldsete tõlgendustega, millega seostatakse memoriaali algne püstitamise eesmärk Eesti vabadusvõitlusega ning kitsendatakse võitlejate/langenute staatust Jäälahingus osalenutele. Neutraalsete tähistajaid esineb vähe ning need on väheolulised (*seal, sinna, too, paik, asi*, jt).

Ideoloogiline tähistaja esineb Nõukogude perioodi uuritavates meediatekstides peamiselt läbi suuruse ja mastaapsuse (suured asjad on tähtsad), aga ka avalikustamise/*glasnosti* aegse vähetähtsa objektina kui tarvis on minimeerida objekti olulisust osundamaks vajadusele jätta memoriaali II järk rajamata. Taasiseseisvumise ajal nähakse suurus ja mastaapsuses negatiivsust ning memoriaalist hakatakse rääkima kui millestki *punase*st. Kuid *punane* ei ole tingimata negatiivse tähendusega. See on pigem nentiv või hoopis irooniline, omamehelik või ettevaatusele kutsuv (nimetades memoriaali *punaseks*, mängime ise Vene propaganda mängu kaasa).

Just 2018. aasta perioodide nimekasutus näitab soovi konstrueerida memoriaalile tähendusi selgelt tajutavalt võimalikult hinnangu- ja ideoloogivabalt, tähistades eraldi alal olemasolev ja sinna rajatav/rajatud memoriaal ning anda suund alale ühise laiemal mälestusväljana (*mälupark/mälestusala*) defineerimiseks. See näitab, et memoriaal ei ole 2018. aastal otseselt kultuurilise trauma allikas ning memoriaali tähendus(likus)t nõrgestatakse pidevalt.

Nimetuste päris- ja üldnime analüüs näitas, et nimetamise suur osakaal kirjeldav üldmõistena näitab, et lisaks kohapõhisele tähistajale (*Maarjamäe*) nimetatakse memoriaali liiginimetuse kaudu – *memoriaalansambel, memoriaal, kompleks, ansambel*, mis viitab sellele, et **paiga identiteeti ei olegi soovitud individualiseerida, vaid see on edasi antud peamiselt üldnime kaudu, mis annab talle tähenduse läbi liigilise kuuluvuse**. See tulemus näitab selgelt, et nimetamise kaudu on koha identiteet seotud eelkõige asukoha (*Maarjamäe*) ning üldnimetusega (*memoriaalansambel*), kuid mitte tema rajamise ideelise eesmärgiga.

Nimetamiste osas ei leidnud uuritud meediatekstides Enn Tarveli (2018) pakutud tähistust „*sovett*“, mis oleks Tarveli hinnangul kõige sobilikum Nõukogude anneksiooni aja (1940–91) tähistamiseks. Üllatuslikult ei esinenud läbinisti negatiivseid, iroonilisi, otseselt ideoloogiat sümboliseerivale ja võimule viitavate nimetustega seonduvat nagu võinuks eeldada Pronkssõduri diskursuse baasilt (Kuldnokk, 2008).

Kui vaadata uuringu tulemusi võrdluses Pronkssõduri diskursuses tõstatunuga (Kuldnokk, 2008, vt ptk 1.6), siis Maarjamäe puhul ei esinenud uuritavates meediatekstides Pronkssõduri diskursuses tõstatunud vastandumist (*nemad-meie*) või halvustavat suhtumist –

okupatsioon, reliikvia, puuslik, luud sarnaseid või nendega võrreldavaid nimetuste kaudu. Samuti ei antud, erinevalt Pronkssõduri diskursusest, kus monumendi sümbolväärtus toodi selgelt diskussioonis välja, Maarjamäele uuritud meediatekstides selgelt sümboolsus – memoriaali rajamise ideeline eesmärk jäi abstraktseks kui memoriaal ise. Kui üldse, siis mainitakse ideoloogiat nentivas vormis (*see on punane ja paatoslik*), ilma selgituseta, milles ideoloogiline sõnum (*punasus* või *paatoslikkus*) täpsemalt avaldub. See on täheldatav nii eenduvate teemade kui nimetamiste kaudu.

Toon veel ühe paralleeli Pronkssõduri ja ametliku nimetuse muutumisega turbulentsetel, ühiskonnakorra muutustest tõukuvalt. Tõnismäe monumendi ametlik nimetus oli *Tallinna vabastajate monument* (EFA.204.0.69627, EFA.204.0.81586), mis kaasajal muutus (*Tõnismäe*) *Pronkssõduriks*, sealt edasi ka *Aljošaks*. Nii saab sarnase ideoloogiliselt tundliku mäluobjektiga paralleele tuues pidada oluliseks ja tähenduslikuks, et Maarjamäe memoriaali pärisnimi (kohale omane identiteedi looja ja tähistaja) kannab senini jätkuvalt valdavalt liiginimest tulenevat nimetust (*memoriaal*) ning memoriaalile ei ole ühiskonnakorra muutumisel antud negatiivse konnotatsiooniga, selgelt ideoloogilise sümbolväärtusega uut pärisnime. Uuring näitab, et uue kommunismiohvrite memoriaali püstitamisega Maarjamäele, on hakatud ala defineerima ja talle tähendus(likkus)t looma ühise laiema *mälestusväljana* (*mälupark, mälestusala*).

Uuringuga leidis kinnitust ala käsitlemine **monumentaalse mälumaastikuna** (Paul Ricoeur, 2000; Joël Candau, 2005; Tamm & Halla, 2008 jt), mille ümbermõtestamine on **nurjatu probleem** (Ritteli & Webberi, 1973; Lauristin, 2018; Selg, 2018; Vihalemm, 2018) erinevate mälukollektiivide identiteedi aluseks olevate sündmuste ja paigaga seonduvate mälestuste kui **kultuurilise trauma** (Sztompka, 1994, 2004; Eyerman, 2004, jt) tõttu. Samuti see, et alates kavandamisest saab välja tuua, et memoriaali ümbermõtestamisel ja sellel tähendus(likkus)e konstrueerimisel on kasutatud **monumentaalse nõrgestamise** strateegiaid (Hermann, 2018; Rõha, Reemaa, Linsi, 2018; Piir, 2019; jt) – see valmis poolikuna, mitmes järgus, alalt on pidevalt mäluobjekte ära viidud ning memoriaal mureneb ja laguneb silmanähtavalt. Samuti tuleb uuringust välja, et juba taasiseseisvumisest alates tegeletakse alal ühisosa otsimise ja empaatia tekitamise kaudu ajaloole esitavate küsimuste muutmine (Piir, 2019), mis väljendub kõige ilmekamalt kangelaaste asendumises ohvritega ja tolerantssuses ning minevikuga leppimises. Läbi nimetamise tähenduste andmine näitas samuti, et paiga ideoloogia ei ole tihedalt konstrueeritud negatiivsete ja ideoloogiliste tähistuste kaudu või selge arusaadava sümbolväärtusega.

Uurimismeetodi valik ja andmeanalüüsi meetodi valik õigustasid ennast, kuna tagasivaatav periood on üsna pikk ning kaasasin tõlgendamisse lisaks otsestele meediatekstidele konteksti loovaid arhiivimaterjale. Tõlgendamise tulemusena saadav historiograafia on ajalooliste sündmuste ülevaatlilik teoreetiline ja holistiline kokkuvõte (L'Estrange, 2003), mis on vajalik kui tänaste probleemide mõistmiseks on vajalik süüvida ajalukku (Lundy, 2008), et ükskõik millist kaasaegset nähtust ühiskonnas seostada juba toimunud sotsiaalsete ja ühiskondlike protsessidega ajaloos (Schensul, 2009). Kvalitatiivse sisuanalüüs võimaldas kogemuslike tähenduste tõlgendamisel kogutud materjale (meediatekstid, arhiivimaterjalid, intervjuud) koondada, süstematiseerida ja analüüsida keskendudes tekstis peamisele ja uurida ka latentset sisu, võttes arvesse ridade vahele peidetut, sh kodeerida teksti autori vihjeid, kavatsusi ja eesmäärke (Laherand, 2008; Kalmus, Masso & Linno, 2015).

Leian, et magistritöö käigus saadud **tulemused on üldistatavad**. Kuigi eri ajastute meediatekstide valim oli ebaühtlane, olid välja koorunud teemad ja tähendused korrelatsioonis ühiskonnakorra muutustega ning töö teoreetilise ja empiirilise osa vahel tekkisid selged seosed – memoriaalile konstrueeritud tähendused teemade ja nimetamiste kaudu näitasid selgelt ära, mille kaudu väljendub memoriaali kultuuriline trauma ning probleemi nurjatus ja kuidas on toimunud ja toimub käimasolevas diskussioonis tähenduste nõrgestamise. Uurijana leian, et need on piisavalt mõjusad järeldused ning annavad võimaluse näha probleemi olemust erinevatest vaatenurkadest ning pakkuda alusuuringuna meetmeid ja argumente edasiste tegevuste kavandamisel, näiteks muinsuskaitse alla võtmise protsessis kommunikatsioonistrateegia alusuuringuga.

Schutt (2006) toob välja, et ajaloolise uurimuse uuringumeetodi ja andmeanalüüsi meetodi piiranguks võib saada ajalooliste andmete mittetäielikkus (ajalooliste andmete mittetäielik kogum, andmete võimalik kallutatus, uuritava ajastu sotsiaalsete suhete keerukus) ning riskiks asjaolu, et tänapäevane uurija näeb ja märkab tähendusi tänases kontekstis. Nii **võivad käeoleva uuringu piiranguks olla:**

- ✓ erinevatel ajastutel ebaühtlase arvuga valim;
- ✓ paljud arhiivimaterjalid on nõukogudeaegsed, mistõttu nende usaldusväärsust on kahetine (selleks katsusin tugineda alati rohkem kui ühele allikale, soovitatavalt otsides kinnitust ka taasiseseisvumisjärgsest perioodist);
- ✓ ajaloolise konteksti tajumine läbi kaasaja;
- ✓ minu kui uurijapositsioon:

- mul puudub otsene traumaatiline kogemus Nõukogude võimuga (olin taasiseseisvumise ajal 13-aastane nooruk, ma ei ole kunagi pidanud osalema (ega osalenud ka vabatahtlikult) ühelgi Nõukogude tähtpäeva tseremoonial);
- jagan ehitatud linnaruumi osas konservatiivseid ja alalhoidlike hoiakuid. Olen töötanud Tallinna ajalooliste puitasumite ja miljöölade säilitamise ja arendamise nimel Tallinna Kultuuriväärtuste Ametis (2002–2007) ning õppinud Eesti Kunstiakadeemia Restaureerimisteaduskonnas, omandanud restaureerimise magistri 2007. aastal.
- asusin peale magistritöö teema valimist (oktoobris 2018) tööle Muinsuskaitseametisse ning minu otsene tööülesanne on tegelemine Maarjamäe memoriaali mälestiseks tunnistamise protsessiga.

Teema edasiseks uurimiseks saaks minu kogutud andmete põhjalt uurida **agentsuse** teemat – kelle vaatenurgast ning läbi kelle arvamuse tähendusi konstrueeriti ja memoriaali eri ajastutel loomulikustatakse ning kes olid kaasajal agentidest nõ esimesena võitlusväljal kui meediatorm jaanuaris puhkes, kes neil järgnesid. Samuti kas ja kuidas on kaasaegsetes meediatekstides tajutav meediamajade (ajakirjandusväljaannete) hoiak teemaga tegelemisel. Suur tulevane uurimispotentsiaal on peidus minu uuritud meediatekstide süviti analüüsimisel, näiteks: **rubriigi valiku**, eri osaliste **keelekasutuse**, **ei- ja jah-sõnumite**, **pealkirjade sõnastamise** osas, aga ka **netikommentaariume artiklite juures**. Väga huvitav oleks läbi viia **visuaalne analüüsi** pealkirjade kujunduse, artikli lehel paiknemise ning teksti juures olevate piltide ja karikatuuride kasutamisel. Uute vaatenurkade ja huvipoolte tuvastamiseks oleks oluline uurida kaasaja perioode (jaanuar ja august 2018) ka raadio- ja telesaadete (-uudiste) prismast. Kaasaja meediatekstide mõttes oleks vajalik **uuringu kordamine** mõne aasta pärast, et kontrollida, kas muutused 2018. aastal esile kerkinud teemade käsitlemisel näitavad jätkuvat trendi ning tähendusi konstrueeritakse 2018. augusti meediatekstidele omases – kogu ala ühendada soovivas võtmes. Põnev ja tähenduslik oleks uurida, kuidas **edaspidi** Maarjamäe mälumaastiku **nimetatakse** ning kas ja kuivõrd eristatakse nõukogudeaegset memoriaali uuest, kommunismiohvrite memoriaalist. Kohmetust õige nime valikul kahest memoriaalist rääkides oli tunda nii 2018. aasta jaanuari kui augusti meediatekstides.

Täiendavalt oleks vajalik analüüsida Maarjamäe memoriaalile konstrueeritud tähendus(likkus)t säilinud nõukogude aegsete **audiovisuaalse materjali** – ringvaated, dokumentaalkaadrid ja -filmid jms kaudu. Analüüsi kaudu oleks huvitav näha, kas

audivisuaalse analüüsi tulemused toetavad meediatekstide analüüsimise tulemusi nii teemade kui nimetamiste kaudu. Erakordselt põnev ja uusi tähendusi avav oleks uurida memoriaalile antud rahvapäraseid nimetusi.

Rakenduslikud ettepanekud Maarjamäe memoriaali ümbermõtestamisega edasi tegelemiseks

Teoreetilisest raamistikust lähtuvalt ning võttes aluseks käesolevas uuringu tulemused, teen ettepanekud tegeleda probleemiga edasi järgnevalt:

1. Küsitleda eesti ja venekeelsete tallinlaste (võimalusel ka laiemas grupis – kogu Eesti elanikkond ja turistid), et välja selgitada:
 - ✓ mida memoriaal täna päeval inimestele tähendab;
 - ✓ milliseid nimetusi nad kasutava memoriaalist kirjutamisel/rääkimisel;
 - ✓ milliseid rahvapäraseid nimetusi teatakse memoriaalil olevat;
 - ✓ milliste sündmustega memoriaali seostatakse ja mäletatakse;
 - ✓ kas ja kuidas tajutakse memoriaali tundlikku teemana;
 - ✓ milliste hirmude kaudu memoriaalist mõeldakse;
 - ✓ milliseid võimalusi (kasutus, kasutaja) memoriaalis nähakse;
 - ✓ jms käesolevast uurimusest haakuvad teemad.

Küsitluse eesmärk oleks kontrollida minu uurimuses täheldatut, et objekti ideeline eesmärk on arusaamatu ja inimestel puudub sellega otsene ja arusaadav side. Selline uurimus oleks kasulik ka võimalikes turbulentsetes oludes memoriaali säilitamise argumenteerida läbi sellele tänaseks rahva seas tuntavate tähendus(likkus)e.

2. Korraldada memoriaali edasiste ala arengut puudutavates küsimustes (maa omandi küsimus ning sellega seonduvate hoolduse ja remondi rahastamise küsimused, ala ligipääsetavuse küsimus ja sidumine Eesti Ajaloomuuseumi Maarjamäe filiaaliga, muinsuskaitse alla võtmise protsess jms) seotud institutsioonidega regulaarseid kohtumisi, eesmärgiga:
 - ✓ ühtlustada arusaamist memoriaali väärtustest, teadvustada probleemi nurjatust ning suurendada teadlikkust nõrgestamise teooria rakendamisest;
 - ✓ tugevdada omavahelist koostööd avalikkusega memoriaalist kõnelemisel;

- ✓ leppida kokku ühistes jutupunktides ja sõnumites, mida memoriaali Nõukogude aegsest osast kõnelemisel igakordselt kasutada, sh leppida kokku, millistel juhtudel kasutada võimalust kindlasti mainida ka memoriaali nõukogude aegset osa ja tõsta esile tema kõrget esteetilist väärtuslikkust maastikuarhitektuuri tippteosena;
- ✓ mõelda ühiselt ja koostöiselt välja strateegia ning hakata töötama probleemi kallal, kuidas Maarjamäe paiga ajalugu hakata teadlikult rääkima teises võtmes, läbi kaotajate ning teistsuguste lugude. Samuti keda koostööpartnerina sellisesse protsessi kaasata (antropolooge, ajaloolasi, kasvatusteadlasi, arhitektuuriajaloolasi, ülikoole, jne);
- ✓ koostada kommunikatsioonistrateegia edasisteks tegevusteks koos kommunikatsiooniplaanidega erinevate tegevuste konkreetseks ohjamiseks.
- ✓ paigaldada alale infostendid, mis seletavad paiga keerulist ajalugu ja toovad senisest enam esile memoriaali nõrkusi – kõike seda, mis jäi rajamata ning mille tõttu memoriaal on poolik ning selle ideoloogiline sõnum nõrk ning muud väärtused tugevad.

KOKKUVÕTE

Käesoleva magistritöö uurimisobjektiks oli ühe ideoloogiliselt tundliku mäluobjekti – nõukogudeaegse Maarjamäe memoriaali – ümbermõtestamisega seonduv probleemistik. Sealhulgas see, kui oluline on teadlikult, kommunikatsiooni kaudu, tegeleda ideoloogiliselt tundlike mäluobjektide ümbermõtestamisega, et aidata toime tulla lähiajaloo kultuuriliste traumadega ja leevendada sellise probleemi nurjatust nõrgestamise teooria kaudu. Minu uurimistöö eesmärgiks oligi seda küsimust avada ja pakkuda võimalusi aidata kaasa sellise mäluobjekti ümbermõtestamisega tegelemiseks. Eesmärgi saavutamiseks püstitasin uurimistöö raames uurimisküsimused:

1. Milline on arhiivimaterjalidele ja meediatekstidele tuginedes uuritava koha faktoloogiline ja kontekstil põhinev ajalooline taust alates II maailmasõjast kuni tänapäevani?
2. Milliseid tähendusi on uuritavates meediatekstides memoriaalile konstrueeritud kuuel erineval ajaperioodil eenduvate (eristuvate) teemade ja nimetamiste kaudu?

Uurimisküsimustele vastamiseks avasin esmalt töö esimeses peatükis monumentaalsete mälumaastikega seotud probleemistiku, näidates varasemate monumenditülide valguses, kuidas tegelemine lähiajaloo ja seda füüsiliselt meenutavate mäluobjektidega on keerukas ja tundlik teema, mis on seotud erinevate ajalootõlgendustega ning väljakutseks minevikuga rahu tegemisel. Seejärel analüüsisin, milles seisneb selliste mälumaastike ümbermõtestamisel probleemi nurjatus ning milles avaldub kultuuriline trauma, mis on tihedalt seotud identiteedi, võimu ja ideoloogia küsimustega.

Seejärel tõin välja, kuidas sotsiaalse konstruktivismi seisukohalt reaalsust on meedia poolt konstrueeritud tegelikkus, kus ühisosa tekib läbi pideva kommunikatsiooni lugude, sündmuste ja asjade kaudu arusaamu ja kogemusi pidevalt omavahel jagades ning ühisosa otsides. Peatusin eraldi sellel, kuidas objekti identiteedi loob selle nimetamine – objektidele antakse tähendusi, luuakse raamistus neist mõtlemiseks ja nende eristamiseks just nimetamise kaudu. Tõin välja, kuidas probleemi riikalik olemus pakub samas võimaluse ühiskonnal tervikuna määramatusega toime tulla ja katkestustega hakkama saada. Selleks tuleb otsida kõrgeimat ühisosa inimeste vahel nõrgestamise teooriast lähtuvalt: muutes vaatenurka ajaloole, tuues esile empaatia kaotajatega, tõstes esile kaotajate ajaloo ja senisest teistsugused kangelasi. Kõige lõpuks andsin esimese peatüki kokkuvõttes ülevaate varasematest teemaga seotud uuringutest.

Teises peatükis kirjeldasin oma magistritöö raames läbi viidud uuringu metoodikat valimi koostamisest kuni kogutud andmete töötlemise ja analüüsimiseni. Seejärel avaldasin töö kolmandas peatükis uuringu tulemused esitades need uurimusküsimuste kaupa kolme alapeatükina.

Esimesele uurimusküsimusele vastamiseks koondasin objekti ajaloo ja kontekstiga seonduva faktoloogilise ja konteksti avava **ajaloolise uurimuse**na (ptk 3.1). Selle peatüki interdistsiplinaarne väärtus seisneb selles, et uurin objekti läbi arhitektuuriajaloolise (mida ehitati, lammutati, eemaldati, taaspüstitati, aga ka, mis kavandatust rajamata jäi, mis ideoloogilist eesmärki paremini esile tõstnuks) ja kommunikatsiooni (milliseid tähendusi konstrueeriti ning milliste riituste kaudu loomulikustati) vaatenurga.

Teisele uurimusküsimusele vastamiseks uurisin kuuel eri ajastul uuritavates meediatekstides memoriaalile konstrueeritud tähendusi läbi eenduvate (eristuvate, esile kerkivate) teemade ja nimetamiste. Uurin mõlemal puhul eri ajastutele omaseid ühisosasid ja erisusi. **Teemade** kaudu tähenduste konstrueerimisel (ptk 3.2.1) kuuel vaadeldaval perioodil on märgata, et need on selgelt lineaarses muutumises, mis on põhjuslikus seoses ühiskonnakorra ja konteksti muutustega. Ajastuülese ühisosa kaudu joonistuvad välja:

- ✓ tähenduste tuumväärtused – kunstiväärtused ja looduslikud eeldused;
- ✓ kultuurilise trauma põhjustamise võtmetegurid – ideoloogiline kontekst, pühadus ja kangelaste vahetumine ohvritega;
- ✓ traumast üle saamise võimalused läbi memoriaali tähenduste nõrgestamise – tolerantsuse, uue alguse võimaldamise ja ideeliselt arusaamatu tähenduse – kaudu.

Tundliku teema kategooriaid uurisin kitsendatult 2018. aasta meediatekstide võrdluses (ptk 3.2.2), mis näitas, et suurim ühisosa on „esteetika“ ja „uue alguse“ teemades ning suurim erinevus „tundlikus teemas“. Tundlikus avaldub 2018. aasta uuritavates meediatekstides läbi pühaduse, rahvusküsimuse ja ideoloogilise taaga. Võimalused kultuurilise traumaga toimetulekuks, probleemi nurjatuse leevendamiseks ja tähendus(likkus)e nõrgestamises peituvad tolerantsuses ja pühaduse mõtestamises ning ajaloolise paratamatusega – eri rindejooned ja ohvrid-timukad – ümberkäimises, eri mälukollektiivide erineva ajalookäsitluse aktsepteerimises ja nende mälukollektiivide vahel empaatia tekitamises üksteise suhtes. See annab võimaluse defineerida kogu ala ühise totalitarismivastase monumentaalse mälumaastiku.

Järgnevalt (ptk 3.3) analüüsisin Maarjamäe memoriaalile tähenduste konstrueerimist uuritavates meediatekstides **nimetamise** kaudu vaadates eraldi nimetamist ametliku nimetuse ja selle muganduste kaudu (ptk 3.3.1) ning nimetamist kirjeldava üldmõiste, ideoloogilise ja neutraalse tähistajana (ptk 3.3.2). Vaatlesin, kuidas on seotud pärisnimi (objektile konkreetselt tähendust andev tähistaja) üldnimega (liigipõhise tähistamise). Selgelt on märgatav ametliku nimetuse kasutamise muutus ühiskonnakorra ja konteksti muutusega. Nimetamine ametliku nime ja selle muganduste kasutamise kaudu on valdav memoriaali kavandamise ja rajamise perioodidel (1966–78), hiljem aina harvem. Paiga ideoloogiline väärtus antakse peamiselt edasi ametliku nimetuse muganduse kaudu, st kaasajal tehakse seda üha harvem ning memoriaali ideeline eesmärk jääb üldsõnaliseks ja nentivaks.

Memoriaali nimetamine näitab selgelt, et eri ajastutele omase **ühisosana** kasutatakse kõige enam nimetuses kohapõhist tähistajat – *Maarjamäe* ja kirjeldava üldmõiste kaudu – kunstiteose liigist „*memoriaalansambel*“ lähtuvaid mugandusi (*memoriaalansambel, memoriaalkompleks, memoriaal, kompleks, ansambel, jne*) muljetavaldavas variatiivsuses. Sõnatüvede *memoriaal-* ja *mälestus-* kaudu antakse edasi kompleksi mälestavat, leinalist funktsiooni. Baasnimetusena mugandub alates 1980ndate lõpust nimetus kõige sagedamini *memoriaaliks* või *kompleksiks*. Selgelt on jälgitav ka memoriaali kronoloogiline pisendamine *ansamblist memoriaaliks* ja sealt edasi monumentaalkunstiteoseks (*mälestusmärk, monument*). Ideoloogiline tähistaja avaldub peamiselt ametliku nime tõlgendustena (Nõukogude võimu eest võidelnute/langenutele) ning taasiseseisvumisest alates ühiskonnakorda määratlevas võtmes (*nõukogude, punane*) või hinnanguliselt (*punane*). Otseselt ideoloogiaga seonduvaid negatiivse konnotatsiooniga (nt *okupatsioon, sümbol, jms*) tähistajaid ei esine. Neutraalsed tähistajad on vähe ning need on vähetähenduslikud (*tema/ta, see, selle, objekt, teos*).

Uuritavate perioodide **erisused** nimetamisel kirjeldava üldmõistena ilmnevad kõige enam 2018. aasta jaanuari meediatekstides, kus *memoriaalansamblist* tuletatud mugandustele (*memoriaal, kompleks, ansambel jne*) lisandub ajaline, seisukorrale või autoritele osutav/viitav laiendus või kitsendus (*vana, olemasolev, senine, lagunev 1975. a avatud Allan Murdmaa ja Matti Variku kavandatud jne*). Mis näitavad selgelt soovi anda memoriaalile tähendus(likkus) veelgi rohkem hinnangu- ja ideoloogiavabalt. 2018. aasta jaanuaris nimetatakse ala *mälupargiks*, millele 2018. aasta augustis lisandub *mälestusala*. Mõlemad uued nimetused näitavad selgelt memoriaali tähenduse muutust kogu ala ühiseks mäletamise ja mälestusalaks. Ideoloogiline tähistaja esineb eristuvalt Nõukogude perioodi uuritavates meediatekstides peamiselt läbi suuruse ja mastaapsuse (suured asjad on tähtsad), aga ka

avalikustamise/*glasnosti* aegse vähetähtsa objektina kui tarvis on minimeerida objekti olulisust osundamaks vajadusele jätta memoriaali II järk rajamata. Taasiseseisvumise ajal nähakse suures ja mastaapsuses negatiivsust ning memoriaalist hakatakse rääkima kui millestki *punasest*. Sel perioodile ei ole punane siiski tingimata negatiivne väljendus. 2018. aasta jaanuarist avaldub ideoloogiline sõnum nii läbi ühiskonnakorra määratluse (*nõukogude, punane*) kui nentivas või hoopis iroonilises, omamehelikus ja ettevaatusele kutsuvalt (*punamemoriaal*, “*punamemoriaal*“, *punamonument*, jt). Otseselt ja läbinisti negatiivseid tähistajaid ei kasutata. Samuti esineb **vabameelseid tõlgendusi** (*neile, kes võitlesid Eesti eest, vabadusvõitluse suurejooneline jäädvustamine, 1918. a Jäälahingu ohvritele püstitatud*), mis näitavad püüdu memoriaali tähendus(likkus)t teadlikult nõrgestada, andes talle teistsugust ideoloogilist tähistust.

Nimetuste päris- ja üldnime analüüs näitas, et nimetamise suur osakaal kirjeldav üldmõistena näitab, et memoriaali nimetatakse peamiselt liiginimetuse kaudu – *memoriaalansambel, memoriaal, kompleks, ansambel*. See viitab sellele, et paiga identiteeti ei olegi soovitud individualiseerida, et nimetamise kaudu on koha identiteet seotud eelkõige asukoha (*Maarjamäe*) ning üldnimetusega (*memoriaalansambel*), kuid mitte tema rajamise ideelise eesmärgiga.

Uuring kinnitas juba 1990ndate eenduvate teemade kaudu, et tegemist on nurjatu probleemiga. Samuti oli selgelt nähtav kultuurilise trauma ilmingud eenduvates teemades. Ent samas, ühiskonnakorra vahetumisega samaaegselt, hakati otsima ka võimalusi aktsepteerida memoriaali kui sümbolit minevikust, tolereerida erinevaid ajalookäsitlusi ning asuti pakkuma alale uusi funktsioone uute kasutajate poolt. Uuring näitas, et memoriaal ehitisena ei oma selgelt kinnistunud ideoloogilist sümbolväärtust ja sellele antud tähendus(likkus)es puuduvad läbinisti negatiivsed konnotatsioonid ja tähistajad.

Neljandas peatükis **arutlesin** uuringu tulemuste vastavust püstitatud eesmärgile ja uurimisküsimustele, tegin ettepanekuid edasisteks uuringuteks ning tõin välja rakenduslikud ettepanekud, kuidas Maarjamäe mälumaastiku ümbermõtestamisega edasi võiks tegeleda.

Maarjamäe mälumaastiku ühe osa – nõukogudeaegse memoriaali – tähenduste ümbermõtlemine on mitmetahuline kultuurilist traumat väljendav nurjatu probleem, millel ei ole lihtsaid ega kiireid lahendusi. Probleemiga tegelemist on edasi lükatud juba aastakümneid ning sellest ja hooldamatusest tulenev remondivõlg ohustab juba füüsiliselt sealseid külastajaid. Nii ei ole võimalik probleemi ignoreerimisega palju kaugemale enam minna.

Samas on ka mitmeid võimalusi probleemi leevendamiseks. Peale kasvab uus põlvkond, kellel puudub otsene side nii selle võimuga, mille ülistamiseks see rajati kui rituaalidega, mille kaudu toonast ideoloogiat ühiskonnas loomulikustati. Memoriaal poolikuna valmimine ning edasised mälestusmärkide ja detailide eemaldamised mälumaastikult on selgelt vähendanud selle terviklikkust ja nõrgestanud memoriaali tähendus(likkus)t. Aga, ära ei tohi unustada tänaseid poliitilisi olusid, kus Läänemaailmas levib radikaalsuse ja rahvosluse tõus ning sellised laetud mälumaastikud võivad saada kiirelt näitemängu lavaks ja konflikti koldeks oma poliitiliste huvide välja mängimisel. Nagu juhtus 2004. aastal Lihula ja 2007. aastal Tõnismäe monumenditülides.

Probleemiga tegelemisse võib tuua leevenduse memoriaali muinsuskaitse alla võtmise protsess, mis annab võimaluse protsessi käigus kõiki seotud osapooli kõnetada ja teha nähtavaks nii objekti kultuuriväärtuslik kui ka kunstiväärtuslik unikaalsus. Pakkudes samas ka ühist areeni memoriaalist ja tema muutunud tähendustest rääkimiseks, et kommunikatsiooni kaudu otsida kõrgeimat ühisosa inimeste vahel ja sidusust laiemalt, muutes küsimusi, mida me ajaloole esitame.

KASUTATUD ALLIKAD

Publitseeritud, käsikirjalised, internetiallikad ja suulised allikad:

- Aava, K, Salumäe, Ü. (2013). *Meedia ja mõjutamine. Õpik gümnaasiumile*. Tallinn: Künnimees.
- Alatalu, R. (2012). *Muinsuskaitse siirdeühiskonnas 1986-2002: rahvuslikust südametunnistusest Eesti NSV-s omaniku abistajaks Eesti Vabariigis*. (lk 68–70). Doktoridissertatsioon. Tallinn. Eesti Kunstiakadeemia.
- Alexander, J. C. (2004). Toward a Theory of Cultural Trauma. *Cultural Trauma and Collective Identity*, lk 1–30. Berkeley CA: University of California Press.
- Allaste, A.-A., Annuk, K. (2018). Kultuurisotsioloogia. *Kuidas uurida kultuuri? Kultuuriteaduste metodoloogia*, lk 306–333. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Annist, A., Kaaristo, M., Cuberto, C., Jõesalu, K., Kõresaar, E, Järv E. (2017). Antropoloogia metodoloogia. *Sotsiaal- ja kultuuriantropoloogia: õpik kõrgkoolidele*, lk 61–96. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Arujärv, E. (2004, 08. oktoober). Asjast. *Sirp*. Külastatud aadressil: <https://sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/asjast/>.
- Asberg, Ander. (2018, 1. september). Punamadruse kangelasloo mõistatus. *Postimees*. Külastatud aadressil: <https://arvamus.postimees.ee/6198643/ander-asberg-punamadruse-kangelasloo-moistatus>.
- Astrov, A. (2008). Monumentaalne kriis: natsid, „okupandid“ ja teised nihilistid. M. Tamm, R. Sepp (Toim). *Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*, lk 92–111. Tallinn: Varrak.
- Bell, D. (2008). Agonistic Democracy and the Politics of Memory. *Constellations*, 15 (1), lk148–166.
- Berends, Feliks. (1966). Tallinna Maarjamäele rajatava memoriaalansambli ideekavandite konkursi tulemustest. *Ehitus ja Arhitektuur* 2, lk 50-53.
- Bruns, D. (1966, 14. jaanuar). Korda läinud võistlus. *Sirp ja Vasar nr 2 (1152)*, lk 2.
- Brüggemann, K., Kasekamp, A. (2008) Ajaloopoliitika ja „monumentide sõda“ Eestis. M. Tamm, R. Sepp (Toim). *Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*, lk 70–91. Tallinn: Varrak.
- Burke, P. (2006). Ajalugu kui ühiskonna mälu. *Kultuuride kohtumine. Esseid uuest kultuuriajaloo*, lk 52-69. Tallinn: Varrak.
- Candau, J. (1998). *Mémoire et identité*. Paris: Preses Universitaires de France.
- Candau, J. (2005). *Anthropologie de la mémoire*. Paris: Paris, Armand Colin, Collection Cursus Sociologie.
- Danesi, M, Perron, P. (2005). *Kultuuride analüüs*. Tallinn: Valgus.
- Delfi. (2007, 6. september). Kommunismiohvrite memoriaal Tallinnasse? *Delfi.ee*. Külastatud aadressil: <http://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/kommunismiohvrite-memoriaal-tallinnasse?id=16852090>.
- Eesti Ajaloomuuseum. (SA). *Maarjamäe lossi lugu. Muuseumi lugu*. Külastatud aadressil: <https://www.ajaloomuuseum.ee/muuseumist/ajalugu/maarjamae-lossi-lugu>.

- Eesti Arhitektide Liit (2011, 7. jaanuar). Rein Kersten 29.VII 1934 – 14.XII 2010. *Sirp nr 1*, lk 24.
- Eesti Arhitektide Liit. (2016, 16. jaanuar). Kommunismiohvrite memoriaali ja ohvitseride mälestusmärgi ideekonkurssi võitis JVR OÜ töö „Teekond“. Külastatud aadressil: <http://www.arhliit.ee/uudised/eal/kommunismiohvrite-memoriaali-konkursi-voitis-jvr/>
- Eesti Arhitektide Liit. (2019). Noore Arhitekti preemia pälvisid Laura Linsi ja Roland Reemaa. Külastatud aadressil: <http://nap.arhliit.ee/2019>.
- Eesti Entsüklopeediakirjastus (1996). *Eesti Kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon*. M.I. Eller (Peatoim.). Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
- Eesti Kunstnike Liit, Eesti Kunstmuuseum, Tartu Kunstmuuseum. (2002, 30. aprill). In memoriam: Jüri Palm 14.04.1937–27.04.2002. külastatud aadressil: <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/in-memorial-juri-palm-14041937-27042002?id=50921985>.
- Eesti Nõukogude Entsüklopeedia 1 (A-CENT). (1985). Tallinn: kirjastus Valgus.
- Eesti Sõna (1941, 21. juuni). Kolonel Oskar Luiga enamlaste mõrvaohvrite hulgas. *Eesti Sõna*, lk 3.
- Einama, I. (2019, 16. jaanuar). Sondeeriv vestlus, märkmed vestlusest töö autori valduses.
- Ende, Ü. (1988, 24. jaanuar). Avalikustamata avalikust asjast. *Rahva Hääl nr 21 (13712)*, lk 4.
- Erelt, M., Erelt, T., Ross, K. (2007). *Eesti keele käsiraamat*. Külastatud aadressil: <https://www.eki.ee/books/ekk09/index.php?p=6&p1=5&id=547>
- Eyerman, R. (2004). Cultural trauma: Slavery and the Formation of African American Identity. *Cultural trauma and collective identity*, lk 60–111. London, England: University of California Press.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. London: Longman.
- Fish, S. (1991). *Variorum`it lugemas*. *Akadeemia*, 3, lk 509-539.
- Fish, S. (2000). *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*. Cambridge (Mass), London: Harvard University Press.
- Foucault, M. (2011). *Teadmine, võim, subjekt: valik räägitust ja kirjutatust*. Tallinn: Varrak.
- Geetz, C. (2007). Tihe kirjeldus: tõlgendava kultuuriteooria poole. *Vikerkaar* 4/5, lk 78-110.
- Gens, L. (1993). Maarjamäe memoriaalkompleks Piritas teel. V. Raam (üldtoimetaja). *Eesti Arhitektuur 1.*, Tallinn, lk 167. Tallinn: kirjastus Valgus.
- Hermann, E. (2018). Monumendi ja mõistatuse vahel: nõrkus ja Eesti. *Nõrk Monument: pjedestaalialused arhitektuurid*, lk 67–89. Tallinn: Tallinn Book Printers.
- Hiio, T. (2006). Ülevaade 1941. aasta sõjasündmustest Eestis. *Eesti Sõjamuuseumi - kindral Laidoneri muuseumi aastaraamat*, 6/2006, lk 114.
- Inglis, K. (1993). Grabmäler für Unbekannte Soldaten. *Die Neue Wache Unter den Linden. Ein Deutsches Denkmal im Wandel der Geschichte*, hrsg. von Christoph Stölzl, lk 150–171. Berlin: Koehler & Amelang.
- Jaanisoo, V. (2005). Ellujäämise kunst: Kuju (skulptuur). [ETV kultuur]. K. Kahar (Režissöör). Külastatud aadressil: <https://arhiiv.err.ee/vaata/143092>.
- Juske, A. (2009, 18. nov). Ühe legendi lõppvaatus. *Eesti Päevaleht*. Külastatud aadressil: <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/uhe-legendi-loppvaatus?id=51182717>.

- Juske, J. (2013, 25. veebruar). Punalaevastiku "kangelaslikust" Jäätretkest, mille juht omade poolt surma mõisteti. Külastatud aadressil: <http://jaakjuske.blogspot.com/2013/02/punalaevastiku-kangelaslikust.html> vaadatud 15.01.2019
- Jänes, P. (2019, 16. jaanuar). Sondeeriv vestlus, märkmed töö autori valduses.
- Jänes, L. (2005). *Valve Pormeister: 1922-2002 – Eesti maa-arhitektuuri uuendaja*. Näitusekataloog. Eesti Arhitektuurimuuseum. Tallinn: Prisma print.
- Järva Teataja (1942, 20. juuni). Võidupühal asetatakse pärjad langenute kalmudele. *Järva Teataja*, nr 71, lk 2.
- Järve, A. (2019, 3. jaanuar). Sondeeriv vestlus, märkmed töö autori valduses.
- Jüristo, T. (2016a). *Axes of Virtue: Heroism in Western Culture*. PhD Dissertation. Tallinn University, School of Humanities, Studies of Culture. Eelkaitsmisele esitatud, kaitsmata. Käsikiri autori edastatud, töö autori valduses.
- Jüristo, T. (2016b). Kahekõne: Tarmo Jüristo ja Margit Timakov. [ETV.Elu]. E. Selirand (Režissöör). Külastatud aadressil: <https://arhiiv.err.ee/vaata/kahekone-tarmo-juristo-ja-margit-timakov>.
- Jüristo, T. (2018). Jüristo: Monumente lammutades ei tee me midagi olematuks (NB! Pealkirja on hiljem muudetud). *Err.ee*. Külastatud aadressil: <https://www.err.ee/653780/juristo-raakides-maarjamae-punamonumendist-mangime-vene-mangu-kaasa>
- Kadari, H. (1990). Maarjamäe kalmistu lugu. *Rahva Hääl* nr 35 (2344), lk 12.
- Kainits, H. (1992, 25. september). Keda austab ja keda mäletab Eesti Vabariik. *Sirp* nr 38, lk 16, rubriik: Mälu.
- Kallasmaa, M. (2002). Toponyms As an Environment for a User of Names and an Object for the Researcher of Names. *Koht ja Paik/ Place and location. II*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.
- Kalm, M. (2001). *Eesti 20. sajandi arhitektuur*. Tallinn: Prisma Prindi Kirjastus.
- Kalm, M. (2018, 11. jaanuar). Mart Kalm: Maarjamäe memoriaal võiks olla suhtelisel katkine. *Err.ee*. Külastatud aadressil: <https://kultuur.err.ee/653615/mart-kalm-maarjamae-memoriaal-voikski-olla-suhteliselt-katkine>.
- Kalmus, K., Masso, A., Linno, M. (2015). *Kvalitatiivne sisuanalüüs. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. Tartu: Tartu Ülikooli Ühiskonnateaduste Instituut. Külastatud aadressil: <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>.
- Karjatse, T. (2017, 28. märts). Renoveeriti Evald Okase suurteos „Rahvaste sõprus“. *Kultuur.err.ee*. Külastatud aadressil: <https://kultuur.err.ee/586810/renoveeriti-evald-okase-suurteos-rahvaste-soprus>.
- Kask, E. (2017). *Memory and Form: Memorial Sites` Im pact on Contemorary Space. The past, Present and Future of Maarjamäe War Memorial Site in Tallinn*. Estonian Academy of Arts, Department of Arcitecture, Urban Studies.
- Kattago, S. (2008). Sõjamälestusmärgid ja tsiviliseerumisprotsess. M. Tamm, R. Sepp (Toim). *Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*, lk 51–69. Tallinn: Varrak.
- Kaukvere, R. (2014, 24. november). Okase punapannoo läheb taas kardina taha. *Postimees.ee*. Külastatud aadressil: <https://www.postimees.ee/2999349/taismahus-okase-punapannoo-laheb-taas-kardina-taha>.

- Kelam, T. (2018, 23. august). Hirvepargist kommunismiohvrite memoriaalini. *Eesti Päevaleht*, lk 10-11.
- Kivilo, A. (2019, 6. jaanuar). Sondeeriv vestlus, märkmed töö autori valduses.
- Kivimäe, J. (2005). Ellujäämise kunst: Kuju (skulptuur). [ETV kultuur]. K.Kahar (Režissöör).
Külastatud aadressil: <https://arhiiv.err.ee/vaata/143092>
- Klammer, M. (2012). *Maarjamäe memoriaalkompleksi uuringud ja grafiti kahjustuste analüüs*. Eesti Kunstiakadeemia Kunstikultuuri teaduskond, Muinsuskaitse ja restaureerimise osakond. Bakalaureusetöö.
- Kommunismiohvrite memoriaali ja ohvitseride mälestusmärgi ideekonkursi võistlusülesanne. (2016). Edastatud Eesti Arhitektide Liidu poolt, töö autori valduses.
- Koselleck, R. (2001/2002). Die Transformation der Politischen Totenmale im 20. Jahrhundert. *Transit: ein europäisches Revue*, 22, lk 59-86.
- Koselleck, R. (2002). War Memorials: Identity Formations of the Survivors. *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concept*, lk 285–326. Stanford: Stanford University Press.
- Kukemelk, E.-M. (2014, 20. november). FOTO: Vene kooli direktor nõukogude sümbolika taustal tehtud klassipildist: sellel pole poliitilist sisu, vaid kunstiline väärtus. *www.delfi.ee*.
Külastatud aadressil: <https://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/foto-vene-kooli-direktor-noukogude-symbolika-taustal-tehtud-klassipildist-sellel-pole-poliitilist-sisu-vaid-kunstiline-vaartus?id=70193613>
- Kuldnokk, K. (2008). Suhtumise kujundamine päevalehtede arvamusartiklites. Pronksõduri-diskursuse osalised. R. Kasik (Toim). *Tekstid ja taustad V. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad*, lk 65–98. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kultuurimälestiste riiklik register (SA). Külastatud aadressil: <https://register.muinas.ee>.
- Kripke, S. A. (2001). *Nimetamine ja paratamatus*. Tartu: Tartu ülikooli kirjastus.
- Krull, H. (1996). *Katkestuse kultuur*. Tallinn: Vagabund.
- Kõuts-Klemm, R., Seppel, K. (2018). *Juhatus meedia ja kommunikatsiooni teooriatesse*. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Lagerspetz, M. (2017). *Ühiskonna uurimise meetodid. Sissejuhatus ja väljajuhatus*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Laherand, M.-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimusviis*. Tallinn: Sulesepp.
- Lankots, Epp. (2018). *Maarjamäe memoriaalansambel, Tallinn, Pirita tee. Eksperthinnang kultuurimälestise tunnuste ke vastavuse kohta*. Käsikiri töö autori valduses.
- Lankots, E. (2019). Sondeerivad vestlused ja e-kirjavahetus. Märkmed suhtlusest ja e-kirjavahetus töö autori valduses.
- Lamp, B.H. (2011, 19. jaanuar). Suri skulptor ja õppejõud Matti Varik. *Kultuuri.Postimees.ee*.
Külastatud aadressil: <https://kultuur.postimees.ee/374853/suri-skulptor-ja-oppejoud-matti-varik>
- Lauristin, M. (2018, 19. november). *Ühiskonnateaduste potentsiaalust nurjatute probleemide valitsemisel ja muutuste juhtimise õppimisel*. ÜTI teadusseminar. Märkmed seminarist töö autori valduses. Külastatud aadressil:

<https://www.tlu.ee/yti/meediavarav/blogid/uhiskonnateaduste-potentsiaalid-nurjatute-probleemide-valitsemisel-ja>

- Leitsar, V. (2018). Vestlused ja e-kirjavahetus, märkmed vestlustest ja e-kirjavahetus töö autori valduses.
- Lepik, H. (1974, 15. september). Memoriaalansambel Maarjamäel. *Noorte Hää* nr 216 (9326).
- L'Estrange, S. (2003). Historical methods. *The A-Z of Social Research*, lk 140-145. London, England: SAGE Publications, Ltd.
- Lindmaa, S. (1976). *Maarjamäe suvemõisa ajalooline õiend*. KRPI. Muinsuskaitseameti arhiivi säilik nr P-2671.
- Lindmaa, S, Kuldna, V. (2004). Maarjamäe. *Tallinn: entsüklopeedia. 1, A-M*, lk 323. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Lindsalu, I. (1992, 18. jaanuar). Tallinna igavesed tuled on kustutatud. *Postimees* nr 14, lk 3.
- Linna Teataja (1941, 19. oktoober). Maarjamägi Saksa Sõjaväe Kangelaskalmistuks. *Linna Teataja* nr 38, lk 1.
- Lock, A. ja Strong, T. (2010). *Social Constructionism. Sources and Strivings in Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lotman, J. (1999). *Semiosfäär*. Tartu: Vagabund.
- Lotman, J. (2001). Pärisnime maailm. *Kultuur ja plahvatus*, lk 43–51. Tallinn: Varrak.
- Luhmann, N. (2017). *Massimeedia reaalsus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Lundy, K. (2008). Historical Research. *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, lk 396-400. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- Maja: Eesti arhitektuuri ajakiri (2018). Suvi/sügis 2018 nr 94.
- Mamers, J. (1978, 21. juuli). Maarjamäe memoriaalkompleks – praegu ja tulevikus. *Rahva Hää* nr 169 (10860).
- Markus, K. (2018, 25. mai). Rahvuslik, ilus ja ohutu. *Sirp*. Külastatud aadressil: <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c6-kunst/rahvuslik-ilus-ja-ohutu/>
- Mayring, P.(2000). *Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken* (7). Weinheim: Deutscher Studien Verlag.
- Mihhalkov, I. (1969, 4. veebruar). Revolutsiooni ustavad pojad. *Õhtuleht* nr 44.
- Mikko, M. (2018, 23. august). Marianne Mikko: kommunismiohvrite memoriaal on meie auvõlg hukkunute ees. *Pressiteade BNS*. Külastatud station.ee vahendusel: <http://www.bns.ee/topic/638/news/58942292/>.
- Minaudier, J. P. (2003). Milles seisneb rahva mälu? *Vikerkaar*, 10/11, lk 90-97.
- Murdmaa, A. (1997, 2. detsember). Murdmaa kiri linnapeale. Toimik nr 90 (SA). *Maarjamäe memoriaal*. Arhiveerimata toimik Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakonnas.
- Musil, R. (1995). Monuments. B. Pike, J. Agee (Toim.). *Selected Writings: Robert Musil*, lk 320–321. New York: Continuum.
- Mäesalu, I. (2019). Sondeerivad vestlused ja e-kirjavahetus. Märkmed suhtlusest töö autori valduses.
- Nerman, R. (2008). *Jalutaja teejuht Pirita*. Tallinn: Solnessi Arhitektuurikirjastus.
- Nõukogude Õpetaja. (1982, 10. juuli). Nooruse, elu- ja loomisrõõmu pidu. *Nõukogude Õpetaja* nr 28 (1995), lk 1.

- Nõukogude Õpetaja. (1984, 31. märts). *Nõukogude Õpetaja nr 14 (2085)*, lk 1.
- Nõukogude Õpetaja. (1987, 27. juuni). ENSV koolinoorte VI laulu- ja tantsupidu. *Nõukogude Õpetaja nr 26 (2253)*, lk 1.
- Ojari, T. (2018). Maarjamäe mälupark. Näidakem üles avatust ja tolerantsust! *Eesti Päevaleht*, lk 12.
- Ojaveski, T. (1992, 14. august). Ad perpetuam memoriam. *Sirp nr 32*, lk 13.
- Oras, R. (1967). Jutustas ristleja „Spartak“ masinist. *Õhtuleht nr 44*.
- Oselin, T. (2004). *Eesti skulptorid ja nende looming 1950. aastate II poolele ja 1960. aastate I poolele. Ideoloogia ja mehhanismid*. Magistritöö. Tartu Ülikooli Ajaloo Osakonna Kunstiajaloo õppetoolis.
- Orro, O (2019). Suhtlus ja e-kirjavahetus. Märkmed ja e-kirjavahetus töö autori valduses.
- Orro, O. (2018). Kakskümmend aastat „uute nimekirjadega“ ehk hoonete massilisest mälestiseks tunnistamisest Tallinnas 1997. aastal. *Muinsuskaitse aastaraamat 2017*, lk 118-121. Muinsuskaitseamet.
- Paaver, T. (2018). Äärekivid ja muud monumendid. Intervjuu Toomas Paaveriga. *Nõrk monument: Pjedaalialused arhitektuurid*, lk 55–66 . Tallinn: Tallinn Book Printers.
- Pae, K. (2018). Milleks meile nõrk monument? *Maja: Eesti arhitektuuriajakiri nr 94*.
Külastatud aadressil: <https://ajakirimaja.ee/kaja-pae-milleks-meile-nork-monument/>.
- Pahapill, M. (2019, 23. jaanuar). Sondeeriv vestlus, märkmed vestlusest töö autori valduses.
- Pakosta, L. (2019, 15. jaanuar). Sondeeriv vestlus, märkmed vestlusest töö autori valduses.
- Palli, I. (1997). Pealisehitus läinud, baas alles. *Luup nr 20*, lk 46–48.
- Palmipuu, L. (2018, 21. november). e-kirjavahetus autori valduses.
- Palmaru, R. (2003). *Juhatus kommunikatsiooniteooriasse*. Tallinn: Akadeemia Nord. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
- Palmaru, R. (2009). *Kujutluste ühiskond*. Tallinn: Akadeemia Nord. [Tartu]: Paar.
- Palsner, A. (2018, 25. jaanuar). Sondeeriv vestlus, märkmed vestlusest töö autori valduses.
- Paulus, K. (2018). Maarjamäe memoriaal peab säilima! *Õhtuleht* 11.01.2018.
- Pedak, K. (1966, 15. juuni). Maarjamäe memoriaalansambel. Nõukogude võimu 50. aastapäeva eel. *Õhtuleht*.
- Pedak, K. (1968, 30. september). Maarjamäe memoriaalansambel. V.Lenini 100. Sünniaastapäeva eesl. *Õhtuleht*.
- Piir, M. M. (2019, 21. veebruar). Ettekanne välkloengul „Nõrk monument“. Eesti Arhitektuurikeskus ja Eesti Kunstiakadeemia. Külastatud aadressil: <https://www.youtube.com/watch?v=CQxYMTRfxqs>.
- Potisepp, Valdeko. (2004). „Kangelaslikust“ jäätetkest. *Kultuur ja Elu*, 3/2004.
- Postimees. (1942, 5. november). Kuidas olid tegelikult lood „Spartaki“ ja „Avtroili“ mässuliste madruste ja nende haudade lahtikaevamisega. Jõgeva linnavanema O.Silla mälestusi punasest vangipõlvest. *Postimees nr 261*, lk 4.
- Postimees. (1942, 22. juuni). Kaunistada sõjas langenute haudu. *Postimees nr 146*, lk 1.
- Postimees. (1943, 23. oktoober). Austati enamlusevastases võitluses langenuid. *Postimees nr 243*, lk 1.
- Radstone, S.; Hodgkin, K. (2003). *Regimes of Memory*. London, New York: Routledge.

- Rahva Hää. (1967, 7. november). Jätkame isade üritust. Miiting Maarjamäel. *Rahva Hää*, lk 5.
- Randmaa, L. (1975, 18. juuli). Neile, kes andsid nõukogude võimu eest kõige kallima – elu. *Õhtuleht*.
- Randviir, Anti (2010). *Ruumisemiootika: tähendusliku maailma kaardistamine*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Raisma, M. (2005). Ellujäämise kunst: Kuju (skulptuur). [ETV kultuur]. K.Kahar (Režissöör). Külastatud aadressil: <https://arhiiv.err.ee/vaata/143092>
- Raudnask, V. (1991, 22.xx). Maarjamäest sai marjamaa, marjamaast saab... ?. *Rahva Hää*.
- Raudsepp, M. (2008). Vimma ja lepituse hääled Pronksõduri ümber: internetifoorumite analüüs. M. Tamm, R. Sepp (Toim). *Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*, lk 155–189. Tallinn: Varrak.
- Ricoeur, P. (2000). *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Seuil.
- Říha, T., Reemaa, R., Linsi, L. (2018). Nõrk monument: Pjestaalialused arhitektuurid. *Nõrk monument: Pjestaalialused arhitektuurid*, lk 7–23. Tallinn: Tallinn Book Printers
- Rittel, H. ja Webber, M (1973). Dilemmas in a General Theory of Planning. *Policy Sciences*, Vol. 4, lk 155–169. Külastatud aadressil: http://urbanpolicy.net/wp-content/uploads/2012/11/Rittel+Webber_1973_PolicySciences4-2.pdf
- Russel, B. (1995). *Urimus tähendusest ja tõest*, lk 150-151. Tallinn: Hortus Litterarum.
- Rämmer, A. (2014). Valimi moodustamine. *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. Tartu Ülikool. Külastatud aadressil: <http://samm.ut.ee/valimid>
- Saar, I. (2018). Kultuuriministri eessõna. *Nõrk monument: Pjestaalialused arhitektuurid*, lk 5. Tallinn: Tallinn Book Printers.
- Saldaña, J. (2009). *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. SAGE Publications Ltd.
- Sakala. (1941, 5. detsember). Kuidas Naissaarel otsiti „Spartaki“ ja „Avtroili“ madruste laipu. *Sakala* nr 74, lk 3.
- Sarapik, V. (2005). Võõras mets. Ene Mihkelsoni proosast. *Keel ja Kirjandus*, 2005, nr 9, lk 728–734.
- Sarnet, K. (2019, 25. jaanuar). Sondeeriv vestlus, märkmed vestlusest töö autori valduses.
- Sarv, A. (2007, 14. jaanuar). Värvid kohamälu. Nimed ja emotsioonid Supilinn ja Kontula mälestustes. *Mälu transdistsiplinaarsetes perspektiivides*. Külastatud aadressil: https://ttu.ee/public/t/tartu-kolledz/Acta_2_Supilinn_Anu_Sarv.pdf.
- Schensul, J. (2008). Historical Context. In Lisa M. Given. *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, lk 393-394. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.
- Schutt, R. K. (2006). *Investigating the Social World*. London: SAGE Publications.
- Selg, P. (2018, 19. november). Ühiskonnateaduste potentsiaalust nurjatute probleemide valitsemisel ja muutuste juhtimise õppimisel. ÜTI teadusseminar. Märkmed seminarist autori valduses. Külastatud aadressil: <https://www.tlu.ee/yti/meediavarav/blogid/uhiskonnateaduste-potentsiaalist-nurjatute-probleemide-valitsemisel-ja>
- Shils, Edward 1981. *Tradition*. Chicago: University of Chicago Press.

- Sirp ja Vasar. (1975, 25. juuli). Nende auks, kes võitlesid nõukogude võimu eest. *Sirp ja Vasar nr 30 (1650)*, lk 2.
- Sirp ja Vasar. (1987, 27. veebruar). Mihhail Gorbatsšov Eesti NSV-s. *Sirp ja Vasar nr 9 (2161)*, lk 1.
- Sirp ja Vasar. (1987, 4. september). Rahumiiting Maarjamäe memoriaalil. *Sirp ja Vasar nr 36 (2188)*, lk 2.
- Soans, J. (2005). Ellujäämise kunst: Kuju (skulptuur). [ETV kultuur]. K. Kahar (Režissöör). Külastatud aadressil: <https://arhiiv.err.ee/vaata/143092>
- Soosaar, M. (1969, 23. mai). Eesti suurim monumentaalteos Maarjamäele. *Õhtuleht*.
- Stewart, P., Strathern, A. (2003). Introduction. *Landscape, Memory and History. Anthropological Perspectives*, lk 1-15. London: Pluto Press.
- Sztompka, P. (1994). *The Sociology of Social Change*. Oxford, UK, Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Sztompka, P. (2004). The trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies. *Cultural trauma and collective identity*, lk 155–195. London, England: University of California Press.
- T. T (2018). Sondeeriv vestlus ja e-kirjavahetus. Märkmed suhtlusest töö autori valduses.
- Talving, H. (1998, 6. veebruar). Elanikud soovivad memoriaali hooldada. *Sõnumileht*.
- Taylor, P. M. (2011). *Mõtterelv: propaganda ajalugu vanaajast tänapäevani*. Tallinn: Tallinna raamatutrukikoda.
- Tallinna Linnavalitsus. (2012, 10. november). Kesklinna parkide, haljasalade ja metsale nimede määramine. Määrus nr 86. Külastatud aadressil: <https://oigusaktid.tallinn.ee/?id=3001&aktid=118821>
- Tamm, A. (1966, 24.veebruar 1966.a). Mälestusi Jäätretkest. *Õhtuleht*.
- Tamm, M. (2004). Kuidas kaitsta rahvuse mälu?. *Kunst.ee, 1*, lk 68-70.
- Tamm, M, Halla, S. (2008). Ajalugu, poliitika ja identiteet: Eesti monumentaalsest mälumaastikust. M. Tamm, R. Sepp (Toim). *Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*, lk 18–50. Tallinn: Varrak.
- Tamm, M., Petersoo, P. (2008) Monumentaalne konflikt: sissejuhatuseks. M. Tamm, R. Sepp (Toim). *Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*, lk 5–17. Tallinn: Varrak.
- Tamm, M. (2012). *Monumentaalne ajalugu: esseid Eesti ajalookultuurist*. Loomingu raamatukogu, nr 28-30.
- Tamm, M. (2016). Sissejuhatus. Mis on kultuur ja kultuuriteadused? *Kuidas uurida kultuuri? Kultuuriteaduste metodoloogia*, lk 7–50. Koostanud ja toimetanud M. Tamm. Tallinn: Tallinna Ülikooli kirjastus.
- Tali, J. (2019). Sondeerivad vestlused ja e-kirjavahetus. Märkmed suhtlusest autori valduses.
- Tammik, Toivo. (2009). *Allan Murdmaa: monumentaalne*. Tallinn: AB Ansambel.
- Tammik, T. (2018). Maastikukunsti maailmatase Maarjamäel. *Eesti Päevaleht*. <http://epl.delfi.ee/news/arvamus/maastikukunsti-maailmatase-maarjamael?id=80754025>.
- Tammik, T. (2019, 16. jaanuar). Sondeeriv vestlus, märkmed vestlusest autori valduses.
- Tarvel, E. (2018). *Eesti rahva lugu*. Tallinn: Varrak.

- Toimik nr 90 (SA). *Maarjamäe memoriaal*. Arhiveerimata toimik Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakonnas.
- Treufeldt, R. (2019). E-kirjavahetus, töö autori valduses.
- Tomberg, J. (2005). Postmodernsest nimepillamisest. *Keel ja Kirjandus*, 12, lk 984–995. Külastatud aadressil: https://www.academia.edu/3053518/Postmodernsest_nimepillamisest
- Tooding, L.-M. (2015). *Andmete analüüs ja tõlgendamine sotsiaalteadustes*. Tartu Ülikooli kirjastus.
- Unt, A. (2001). Tõlkija järelsõna. *Nimetamine ja paratamatus*, lk 199–203. Tartu: Tartu ülikooli kirjastus.
- Vaba Eestlane. (1994, 8. september). Tallinnas tähistati vene vägede lahkumist. *Vaba eestlane*, lk 1.
- Vaikmaa, M. (2018, 31. august). 25 pluss 5 ehk kuidas sündis kommuniskiohvrite memoriaal. Kultuur.postimees.ee. Külastatud aadressil: <https://kultuur.postimees.ee/6173363/25-pluss-5-ehk-kuidas-sundis-kommunismiohvrite-memoriaal>.
- Valdmann, A. (2019, 3. jaanuar). Sondeeriv vestlus, märkmed töö autori valduses.
- Valt, L., Raudtits, L., Mihkelsoo, A. (1979). Maarjamäe. *Tallinn: lühientsüklopeedia*. Tallinn: Valgus.
- Van Dijk, T. A. (2005). *Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Van Dijk, T. A. (2010) *Discourse and context: a sociocognitive approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vetik, R. (2008). Etniline domineerimine Eestis. M. Tamm, R. Sepp (Toim). *Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*, lk 112–126. Tallinn: Varrak.
- Vihalemm, T. (2018, 19. november). *Ühiskonnateaduste potentsiaalust nurjatute probleemide valitsemisel ja muutuste juhtimise õppimisel*. ÜTI teadusseminar. Märkmed seminarist töö autori valduses. Külastatud aadressil: <https://www.tlu.ee/yti/meediavarav/blogid/uhiskonnateaduste-potentsiaalist-nurjatute-probleemide-valitsemisel-ja>
- Viirand, M., Annist, A., Gross, T. (2017). Poliitika. *Sotsiaal- ja kultuuriantropoloogia: õpik kõrgkoolidele*, lk 170–206. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Välja, L. (2018). Sondeerivad vestlused, märkmed vestlustest töö autori valduses.
- Väljas, M. ja Karu, M. (2012). *Arhitekt Peep Jänes. Näituse kataloog*. Eesti Arhitektuurimuuseum. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda.
- Õhtuleht. (1945, 12. veebruar). Maarjamäel avati mälestussammas. *Õhtuleht nr 34 (94)*, lk 3.
- Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustest*. Tartu Ülikool.
- Žižek, S. (2003). *Ideoloogia ülev objekt*. Tallinn: Vagabund

Kasutatud arhiivimaterjalide loetelu²⁵:

AM - Eesti Ajaloomuuseumi fotokogu
EAM – Eesti Arhitektuurimuuseumi fotokogu
EFA – Eesti Rahvusarhiivi fotoarhiiv
ERAF – Eesti Rahvusarhiivi Filiaal (Parteiariiv)
FIS – Eesti Rahvusarhiivi filmiarhiiv
TLPA – Tallinna Linnaplaneerimise Ameti arhiiv

Eesti Rahvusarhiivi filmiarhiiv:

EFA.333.20061. (1992). Nõukogude Liidu kangelase Jevgeni Nikonovi oletatava põrmu väljakaevamine Vene sõjaväe esindajate poolt Tallinnas Maarjamäel 26.03.1992. EFA. Kroonika.

http://www.eha.ee/fa/public/index.php?act=search_detail&a_id=555&isik=&autor=&esitaja=&string=&pealk=nikonovi&mark=&mod=3&lang=en&nocache=1556369081

EFA.336.2052. (1978). Maarjamägi. Eesti Telefilm. Dokumentaal. Külastatud aadressil:

<http://www.efis.ee/et/filmiliigid/film/id/3901/err-video>

Eesti Arhitektuurimuuseumi arhiiv:

AM.5.15.1 - Maarjamäe memoriaal Tallinnas (perspektiivvaade). Arhitekt Allan Murdmaa (1980)

EAM.4.15.4. Maarjamäe memoriaalansambli konkursi võistlustöö "Kristall" (1965)

EAM.4.15.5. Maarjamäe memoriaalansambel (asendiplaan, vaated, plaanid, lõige). Arhitektid Valve Pormeister, Henno Sepmann, Peep Jänes, Rein Kersten, Allan Murdmaa, skulptor Matti Varik, kunstnik Jüri Palm

EAM.4.15.6. Maarjamäe memoriaalansambli ideekavandite konkursi tingimused, lepingud jm (1965-67)

EAM.4.15.7. Maarjamäe memoriaalansambli II järjekorra projekteerimise lähteülesanne, lepingud, nõupidamiste protokollid, kirjavahetus, peasissepääsu ja Igavese Tule joonised (1976-79)

EAM.4.15.8. Maarjamäe memoriaalansambli II järjekorra uurimistööde aruanne, maketifotod. Arhitekt Allan Murdmaa, insener Vello Hütsi (1979)

EAM.4.15.9. Fotod: Maarjamäe memoriaali nõlvaalune skulptuurigrupp (makett)

EAM.5.15.10. Maarjamäe memoriaalansambel (perspektiivvaade). Arhitekt Mart Port, skulptor Arseni Mölder, kunstnik Alo Hoidre (1965-66)

EAM.33.1.86. Maarjamäe ja Pirita tee äärses ala planeerimine (skits)

ERA.V-127.1.1099 - Maarjamäe Memoriaalansambli peasissekäik; töö nr 8011506

²⁵ Loetelus ei ole korratud säilikuid, mis on kajastatud illustratsioonide nimekirjas.

Tallinna Linnaplaneerimise Ameti projektide arhiiv:

TLPA.13889.IV. Maarjamäe memoriaalansambli vaateplatoo. Tehniline tööprojekt. I kaust. 1979.

Tallinna Linnaplaneerimise Ameti muinsuskaitse osakond:

arhiveerimata toimik nr 90. „Maarjamäe memoriaal“.

ERAF – Eesti Rahvusarhiivi Filiaal (Parteiarihiiv):

ERAF.2.2.4500.11, 1978. Miiting Maarjamäel.

http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=845946&_xr=5ccdd1284a7b9

ERAF.2.2.4192.2, 1988. NSVL, ENSVL, Soome rahupooldajate delegatsioonid plakatitega Maarjamäel.

http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=768830&_xr=5cc5a2d2162c9

EFA – Eesti Rahvusarhiivi fotoarhiiv:

EFA.446.0.195390–EFA.446.0.195427, 1940. „Spartak“ ja „Avtroil“ mereväelaste ümbermatmise tseremoonia.

EFA.616.0.188163, 1944. Saksa sõjaväekalmistu obelisk.

http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=245854&_xr=5ccdcf46ada28

EFA.251.0.31921, 1945. „Spartak“ ja „Avtroil“ mälestussamba taasavamine?

http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=111480&_xr=5ccdcfacdf0fd

EFA.251.0.31924, 1945. „Spartak“ ja „Avtroil“ mälestussamba taasavamine?

http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=111483&_xr=5ccdd011ad909

EFA.204.0.69627, 1965. Lillede panemine Tallinna Vabastajate Monumendile.

http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=21472&_xr=5ccdc6c95d94

EFA.204.0.81586, 1969. Pärgade panemine Tallinna vabastajate Monumendile.

http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=468195&_xr=5ccdc6c95d94

EFA.204.0.101646 – EFA.204.0.101648, 1975. Maarjamäe memoriaalansambli avamine.

EFA.204.0.108428, 1977. ENSVL koolinoorte IV laulu- ja tantsupeo tuletseremoonia.

http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=406530&_xr=5cc58af75ffaa

EFA.204.0.1084487, 1977. Ungari RV riigisekretär koos saatjatega Maarjamäel.

http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=406883&_xr=5cc592794e7dc

EFA.204.0.120469, 1980. ENSVL 40. aastapäeva tähistamine Maarjamäel.

http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=327320&_xr=5cc59318c79f4

EFA.252.0.119594, 1980. Abiturientide töotuse ettelugemine.

http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=439193&_xr=5cc595d4b9ae1

EFA.252.0.121657, 1981. Suure Isamaasõja veteranid asetavad lilli Maarjamäele.

http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=436785&_xr=5cc5976915468

EFA.204.0.125448, 1981. Puude istutamine Suures isamaasõjas saavutatud võidu mälestusvande ajal.

http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=326643&_xr=5c7923fdc7900

- EFA.343.0.150076, 1982. Saksa DV delegatsioon Maarjamäel.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=158472&_xr=5cc5994ea5ae1
- EFA.250.0.112052, 1982. Pioneeride ENSVL koolinoorte V laulu- ja tantsupeo ajal
ustavusvannet andmas Maarjamäel.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=408060&_xr=5c4087b16f20a
- EFA.252.0.128631, 1983. Tallinna Kõrgema Ehitusvägede Poliitilise Kooli esmakursuslaste
vandetöötuse andmine Maarjamäel.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=451413&_xr=5cc597a03b5f0
- (EFA.311.0.117728, 1984. Veteranide kokkutulek Maarjamäel.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=423482&_xr=5cc59d5ddf162
- EFA.204.0.136479, 1984. Balti liiduvabariikide üliõpilaste laulu- ja tantsupeo avamine.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=463083&_xr=5cc58c1575936
- EFA.204.0.136295, 1984. Rahvusvahelise konverentsi osavõtjad asetavad lilli Maarjamäel.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=334051&_xr=5cc59558b9849
- EFA.309.0.127210, 1984. Laose delegatsioon Maarjamäel.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=336214&_xr=5cc597f9412b5
- EFA.311.0.117725, 1984. Veteranide kokkutulek Maarjamäel.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=423452&_xr=5cc598bfa20d9
- EFA.309.0.127432, 1985. Üldlaulupeo pidulik kontsertmiiting Maarjamäel.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=447348&_xr=5cc58dd35463a
- EFA.344.0.134122, 1985. I üleliiduliste noorte suvemängude pidulik miiting Maarjamäel.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=462417&_xr=5cc599e72ac77
- EFA.385.0.125916, 1985. Eesti Õpilasmaleva malevasuve pidulik avamine Maarjamäel.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=446057&_xr=5cc59a498fd90
- EFA.204.0.145924, 1986. Valgevene NSV kunsti ja kirjanduse päevad ENSV-s.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=154320&_xr=5cc59f521a03f
- EFA.204.0.145925, 1986. Puude istutamine Valgevene NSV kunsti- ja kirjanduse päevade
ajal. http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=154321&_xr=5cc59fb3d7fa2
- EFA.204.0.155863, 1987. Võidupüha tähistamine 09.05.1987 Maarjamäel.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=213482&_xr=5cc59fe9deb0d
- EFA.250.0.131490, 1987. Lillede panemine Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 70.
aastapäeva tähistamisel.
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=327047&_xr=5cc5a232aa9e8
- EFA.204.0.266953, 1994. President Lennart Meri kõne Vene vägede lõpliku lahkumise
päeval. http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=509225&_xr=5cc5adcfe890b

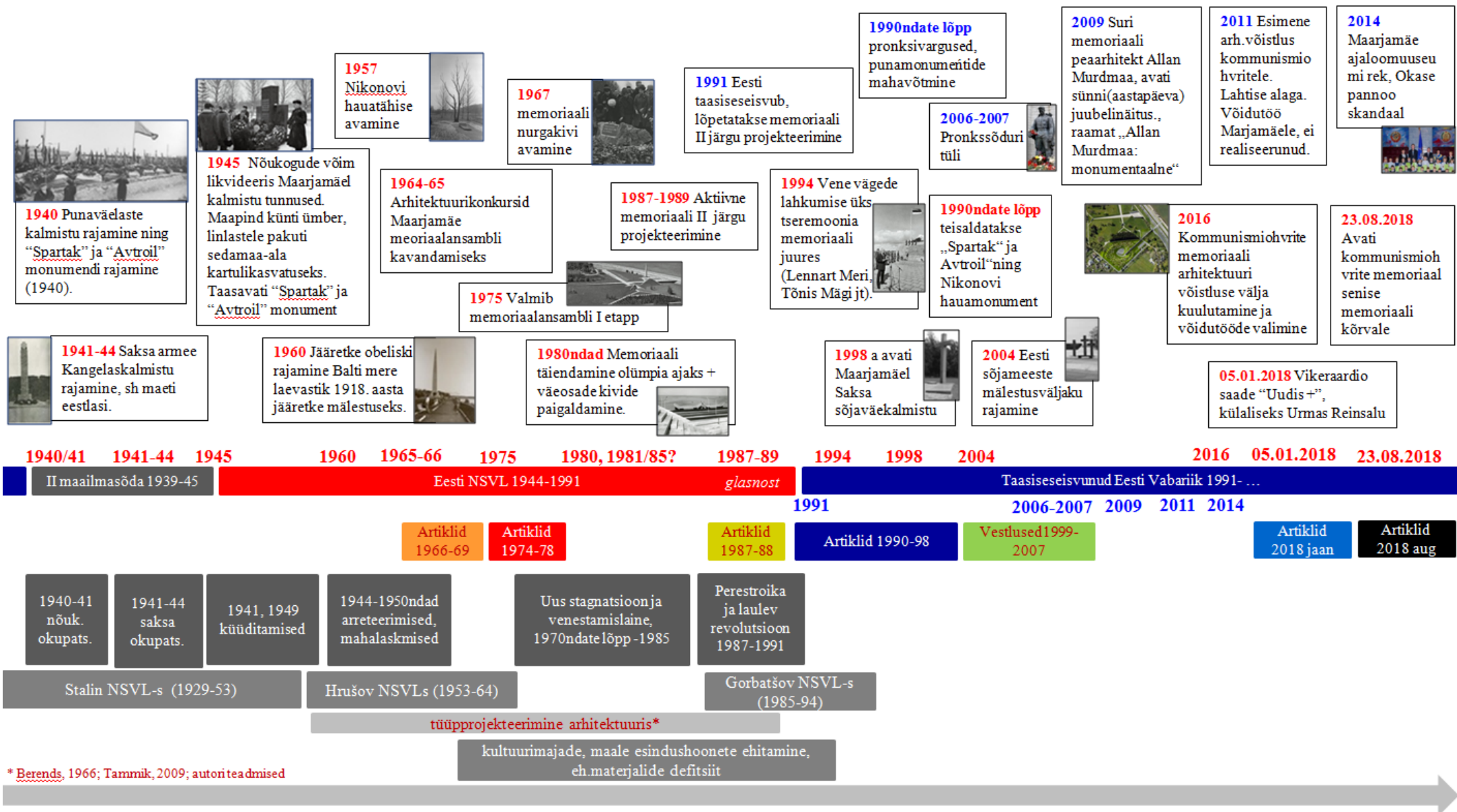
Illustratsioonide loetelu:

01. Vaade Tallinnale Maarjamäe suhkruvabriku juurest (TLM_8594 G 813).
<https://www.muis.ee/museaalview/1196493>
02. Maarjamäe mälumaastik 1940–2018.
03. „Avtroil“ ja „Spartak“ põrmude ümbermatmine vennashauda Maarjamäel. 22.12.1940.
Foto: Oskar Viikholm. (EFA.446.0.195424).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=35220&_xr=5cc43566aa7e2
04. Maarjamäe Saksa sõjaväekalmistu peale avamist. (EFA.333.0.156400).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=214019&_xr=5c408c27e1e5d
05. Matusetalitus Maarjamäe Saksa sõjaväekalmistul. Jaak Koppeli erakogu.
06. Maarjamäe kangelaskalmistu kujunduse eskiisprojekt. A.Kotli.
(AM_2360:87.F.2222). <https://www.muis.ee/museaalview/2469155>
07. Obelisk Saksa sõjaväekalmistu Maarjamäel. 1944. Foto: Johannes Mildebrath
(EFA.616.0.188163).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=327177&_xr=5c7264c4b9762
08. Maarjamäe kangelaskalmistu. Foto Jaak Koppeli erakogust.
09. Pärgade viimine „Avtroil“ ja „partaku mälestusmärgi juurde. 1969.
(EFA.204.0.81572).
http://www.ra.ee/apps/fotis/index.php/et/photo/view?id=327177&_xr=5cc449752140a
10. J. Nikonovi haud. 1963. (AM N 16380). <https://www.muis.ee/museaalview/2093017>
11. Memoriaalansambli avamisel. 1975. Foto: V.-P. Vahi. (EFA.412.0.202704).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=352116&_xr=5c408e158
12. Memoriaalansambli avamisel. 1975. Foto: V.-P. Vahi. (EFA.412.0.202703).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=352115&_xr=5c4e0632914c9
13. Vaade Pirita tee ja Maarjamäe obeliskile. 1960. Foto: H.R.Vörk.
(EFA.570.0.403057).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=755481&_xr=5c408ec29a49b
14. Obelisk. 1960. Foto: H.R.Vörk. (EFA.570.0.403063).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=755487&_xr=5c4090f968fa1
15. Memoriaalansambli nurgakivi avamine miitinguga. 06.11.1967. Foto: A.Soon.
(ERAF.2.2.3050).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=759721&_xr=5c7657597f008
16. Vaade Maarjamäe memoriaalansambli ja Pirita tee laiendustöödele. 1979. Foto:
J.Vendelin. (EFA.204.0.115553)
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=418147&_xr=5c4cb608740fd
17. Memoriaalansambli plaanilahendus. Eesti Arhitektuur 1. Tallinn, lk 167.
18. Püramiidvärav „Hukkuvate kajakate“ skulptuuriga. 1975. Foto: V. Puhm.
(EFA.251.0.86936).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=27612&_xr=5c4e04f7cd66f
19. Igavene tuli. 1975. Foto: K.Laane. (EFA.683.0.200632).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=38389&_xr=5c4e01ef16f44

20. Pirita tee tänavaruum enne memoriaalansambliga tehtud maastiku ja liikluskorralduse muudatusi. 1966. Foto: O. Juhani. (EFA.252.0.59856).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=11969&_xr=5c765165d8e26
21. Kose tee 1960. aastal. Foto: H.Vörk. (EFA.570.0.403058).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=755482&_xr=5c76565b07e14
22. Pirita tee äärne visuaalne pikendus. 1981 (EAM Fk 10128).
<https://www.muis.ee/museaalview/2635249>
23. Tule ase. 1978. Foto: V.Puhm. (EFA.251.0.99711).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=497218&_xr=5c73c334ac08a
24. Tule ase. 1980. Foto: M. Hiis. (EFA.252.0.119593).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=439190&_xr=5c73c522a192d
25. Tule ase. 1982. Foto: H.Leppikson. (EFA.250.0.112052).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=408060&_xr=5c73c4b9357bd
26. Tule ase. 1986. Foto: T.Aring (EFA.344.0.14021)
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=148613&_xr=5c73c684bcc6b
27. Vasakul mälestuskivi Tallinna kaitselahingutes osalenutele, paremal 32 mälestuskivi „Tallinna“ nimelistele väeosadele. Foto A. Martin. 22. 01.2019.
28. Memoriaalkompleksi maketi üldvaade koos II ehitusjärguga, ca 1977–78. Tammik, 2009, lk 103.
29. Kommunismiohvrite memoriaali arhitektuurivõistluse võidutöö. Eesti Arhitektide Liidu veebilehelt: <http://www.arhliit.ee/uudised/eal/kommunismiohvrite-memoriaali-konkursi-voitis-jvr/>.
30. Allan Murdmaa visandid. Tammik, 2009, lk 19.
31. Maarjamäe meomoriaalansambli konkursi võidutöö „Kristall“. (EAM.4.15.4).
32. Memoriaali II ehitusjärgu kavand, 1976, (EAM.4.15.8).
33. Memoriaalile kavandatav uus peasissepääs koos väravaehitistele kavandatavate loosunglike tsitaatidega. Tehniline tööprojekt, 1978. (TLPA.13889.IV)
34. Valik uue peasissepääsu loosunglikest tsitaatidest. (EAM.4.17.7).
35. Postamentide vundamendid kumavad läbi murunõlvade. 1975. (EAM Fk 7475).
<https://www.muis.ee/museaalview/2637724>
36. Memoriaali II ehitusjärgu nõlvaaluse skulptuurigrupi kavand. Makett. 1976. (EAM.4.15.9).
http://ais.ra.ee/index.php?module=202&op=4&tyyp=2&otsing_id=20190504154907716664&kokku=1&id=125000003225&f=1&active=&sess_id=50783a50d023ff7c7f958f4c9b10c09e
37. A. Murdmaa, M. Varik II järgu fragmenti tutvustamas. 1977. Foto: O. Vihandi. (EFA.498.0.157554).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=215174&_xr=5cc59b2d4c54a
38. Fašismiohvrite mälestusmärk Kuressaares. A. Murdmaa, R. Kuld, 1965. Foto: A. Martin (2019).
39. 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu monument. A. Murdmaa, M. Varik, 1975. Foto: A. Martin (2019).
40. „Avtroil“ ja „Spartak“ mereväelaste põrmude ümbermatmine vennashauda Maarjamäel; matuserongkäik Pärnu mnt-l. 22.12.1940. Fotot: O. Viikholm.

- (EFA.446.0.195397).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=35193&_xr=5c7a7f23c2ce4
41. „Spartak“ ja „Avtroil“ mereväelaste põrmude väljakaevamine Naissaarel. 1940. (ERAF.2.1.1677.1)
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=366405&_xr=5cc5503817b6d
42. ENSVL koolinoorte laulu- ja tantsupeo tuletseremoonia. Noortele ulatab tõrviku ENSVL haridusministri esimene asetäitja, NL kangelane Arnold Meri.1977. Foto: G. Loss. (EFA.250.0.93498)
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=363909&_xr=5cc586d7870ae
43. Girlandi panemine Maarjamäe memoriaalansamblile Balti liiduvabariikide üliõpilaste laulu- ja tantsupeo „Gaudeamus IX“ avamisel. 1984. Foto: J. Vendelin. (EFA.204.0.136479)
44. EÜE-84 töösuve avamine Tallinnas Maarjamäel. 1984. (ERAF.9591.1.750.6)
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=713158&_xr=5cc4783956855
45. Tallinna Kõrgema Ehitusväe Poliitilise Kooli lõpetajate pidulikul miitingu. 1984. Foto: E. Norman. (EFA.204.0.136438).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=463048&_xr=5c4084cead14e
46. Suures Isamaasõjas saavutatud võidu mälestusele pühendatud üleliidulise mälestusvalve miiting. 1981. Foto: V. Rudko. (EFA.204.0.125451).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=326640&_xr=5c40826bc7065
47. NSVL, ENSVL Rahukaitsekomitee, Soome rahupooldajate rahuseisak. 1988. Foto: G. Tsvetkov. (ERAF.2.2.4192.2).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=768830&_xr=5cc5a2d2162c9
48. Ants Antson võtab Eesti I tali-olümpiamängude tule. 1988. (EFA.204.0.151040).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=159439&_xr=5c40868082b2e
49. Pioneerid ustavusvannet andmas. 1982. Foto: H. Leppikson. (EFA.250.0.112052).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=408060&_xr=5c4087b16f20a
50. Lennart Meri peab kõnet Vene vägede lõpliku lahkumispäeva üritusel. 1994. Foto: T. Volmer. (EFA.204.0.266953).
http://www.ra.ee/fotis/index.php/et/photo/view?id=509225&_xr=5cc5db616b1fb
51. Tallinna Linnamäe Vene Lütseum klassipilt. 2014. Foto: Lugeja. (www.delfi.ee)
<https://www.delfi.ee/news/paevauudised/eesti/foto-vene-kooli-direktor-noukogude-sumbolika-taustal-tehtud-klassipildist-sellel-pole-poliitilist-sisu-vaid-kunstiline-vaartus?id=70193613>
52. Suvesaal Okase pannooga peale restaureerimist. Foto: A. Martin (2019).
53. Karikatuur 24.08.2018 Postimehe arvamusartikli juures. U. Nemvalts.
54. Karikatuur 11.01.2018 Õhtulehes ilmunud Karin Pauluse arvamusartikli juures.

LISA A. MAARJAMÄE MEMORIAALIGA SEOTUD TÄHTSAMAD SÜNDMUSED ÜLDISES AJALOOSES KONTEKSTIS

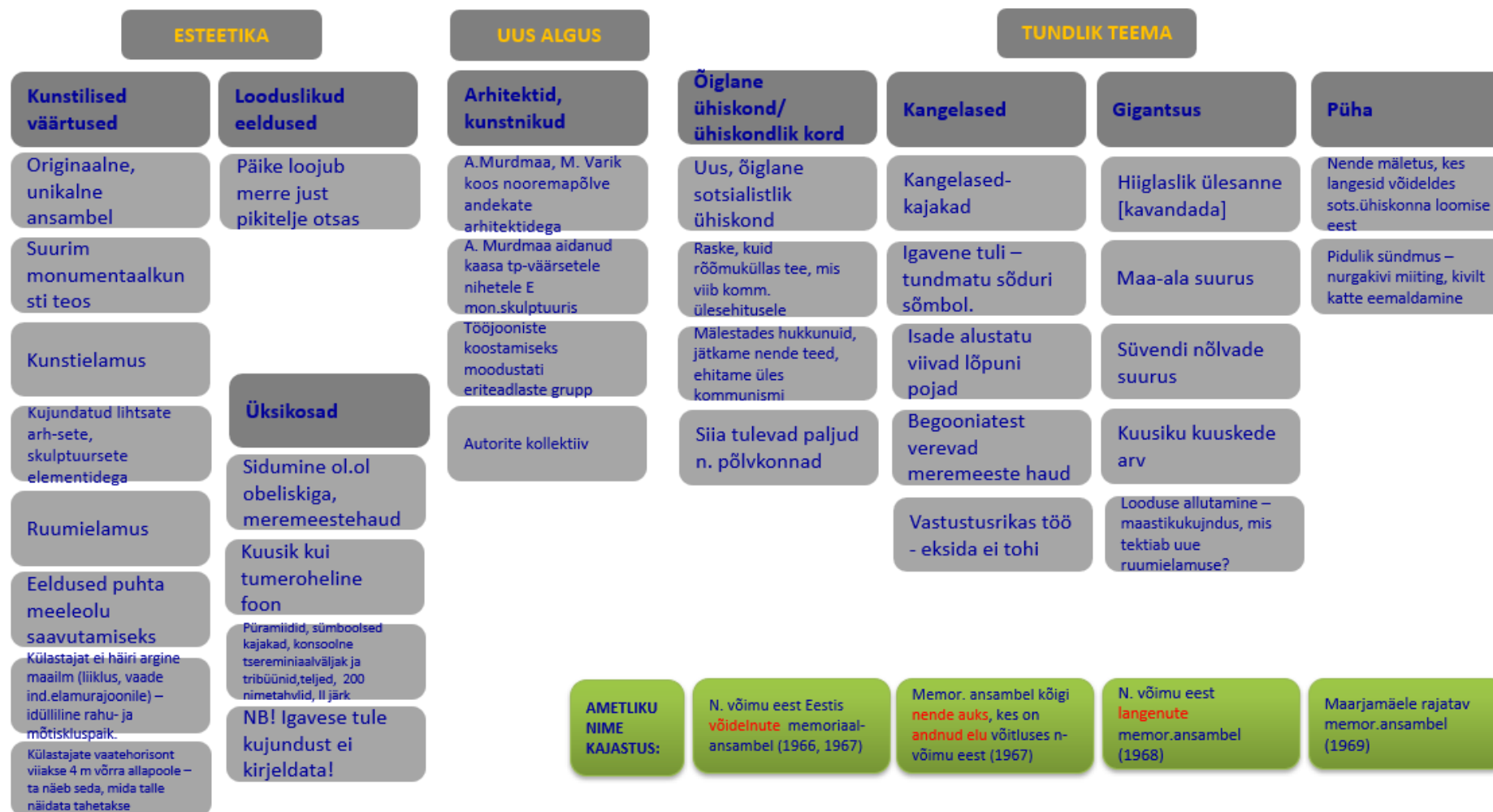
* Berends, 1966; Tammik, 2009; autoriteadmised

LISA B. KOODIDE, KATEGOORiate JA TEEMADE KODEERIMISLOOGIKA (NÄIDE)

ühele perioodile unikaalne	korduste arv	periood
<i>kirjeldav üldmõiste:</i>		
tulevane/rajatav memoriaalansambel	5	I
mälestusala	2	VI
mälestusala eelnevate rajatistega	1	VI
mälupark	1	V
memoriaal ja seal olevad taiesed	1	V
mitmest mälestusmärgist koosnev kompleks	1	V
mälestusansambli kompleks	1	V
Maarjamäe ajalooliste mälestusmärkide kompleks	1	VI
osa suurest mälestusalt	1	VI
vabaõhupanteon	1	I
kompositsioon	1	II
<i>ajaliselt vm kitsendatav/piirava täiendiga:</i>		
1975. a avatud Allan Murdmaa ja Matti Variku kavandatud memoriaal	1	VI
1975. a rajatud mälestusmärk	1	V
1975. a valminud, lõplikult valmis ehitamata jäänud kompleks	1	V
1975. aastal valminud memoriaalkompleks	1	V
see kompleks	4	V
see memoriaal	2	V
olemasolev kompleks	2	V
vana memoriaal	2	V
senine memoriaal	1	V
varasem kompleks	1	V
varasem osa memoriaalis	1	V
praegune memoriaal	1	V
praegune memoriaalkompleks	1	V
olemasolev ansambel	1	V
olemasolev memoriaal	1	V
lagunev memoriaal	1	V
memoriaali lagunev osa	1	V
hiljem lisandunud maastikuarhitektuuri kompleks	1	V

mitmele perioodile omane	korduste arv	periood
<i>kirjeldav üldmõiste:</i>		
memoriaalansambel	39	I+II+III+V
Maarjamäe	37	II+IV+V+VI
memoriaal	37	III+IV+V+VI
kompleks	33	II+III+IV+V
ansambel	18	I+II+III+IV
esimene ehitusjärg (ehitusjärjekord/järg)	15	I+II+IV
memoriaali ehitised/ehitus/ehitis/rajatis	10	II+III+IV+V
mälestusmärk	8	IV+V
memoriaalkompleks	8	II+III+IV
monument	8	IV+V
mälestusansambel	3	II+IV
mälestuspaik	2	II+III
mälestuskompleks	2	II+V
<i>kellele ta on (ideoloogiline tähistaja):</i>		
nõukogude võimu eest Eestis võidelnutele	15	I+II+IV
nõukogude võimu eest langenutele (andsid elu)	6	I+II+IV+V
punamemoriaal	5	IV+V
punamonument	2	V+VI
nõukogude memoriaal	2	V+VI
<i>neutraalne tähistaja:</i>		
see	13	II+III+IV+V
objekt	10	III+V
tema/ta	5	IV+V
selle	4	I+II+V
teos	2	V+VI

LISA C. MEMORIAALI NIMETAMISTE KODEERIMISLOOGIKA (NÄIDE)

1966-1969 (memoriaali ettevalmistus periood – arhitektuurivõistlused, projekteerimine)

LISA D. UURITAVATE MEEDIA TEKSTIDE NIMEKIRI

Nr	Ilmunud:	Väljaanne:	Autor:	Pealkiri:
1.	15.06.1966	Õhtuleht	Kaarli Pedak	MAARJAMÄE MEMORIAALANSAMBEL NÕUKOGUDE VÕIMU 50. AASTAPÄEVA EEL
2.	07.11.1967	Rahva Hääl	(ETA)	Jätkame isade üritust. MIITING MAARJAMÄEL
3.	30.06.1968	Õhtuleht	Kaarli Pedak	MAARJAMÄE MEMORIAALANSAMBEL V.I. Lenini 100. SÜNNIAASTAPÄEVA EEL
4.	23.05.1969	Õhtuleht	M. Soosaar	EESTI SUURIM MONUMENTAALTEOS MAARJAMÄELE
5.	30.08.1974	Õhtuleht	Hanno Lepik	Maarjamäe memoriaalansambli ehituselt TALLINN KAUNIKS
6.	15.09.1974	Noorte Hääl	Hanno Lepik	MEMORIAALANSAMBEL MAAJAMÄEL
7.	kevad 1975	xx	August Pähklikmägi	MAARJAMÄE ANSAMBEL VÕTAB ILMET
8.	18.07.1975	Õhtuleht	Leo Randmaa	NEILE, KES ANDSID NÕUKOGUDE VÕIMU EEST KÕIGE KALLIMA – ELU
9.	18.07.1975	Noorte Hääl	Tõnu Vare	MAARJAMÄE MEMORIAALANSAMBEL
10.	25.07.1975	Sirp & Vasar	(ETA)	NENDE AUKS, KES VÕITLESID NÕUKOGUDE VÕIMU EEST
11.	08.07.1977	Sirp & Vasar		Tantsupidu algab
12.	21.07.1978	Rahva Hääl	J. Mamers	Maarjamäe memoriaalkompleks – praegu ja tulevikus
13.	xx.12.1987		Raivo Roosmaa	Jääb arusaamatuks... Vastutustundega
14.	24.01.1988	Rahva Hääl	Üllar Ende	AVALIKUSTAMATA AVALIKUST ASJAST
15.	31.08.1990	Rahva Hääl	Harald Kadari	MAARJAMÄE KALMISTU LUGU
16.	22.xx.1991	Rahva Hääl	Valve Raudnask	Maarjamäest sai marjamaa, marjamaast saab...?
17.	14.08.1992	Sirp	Toivo Ojaveski	AD PERPETUAM MEMORIAM
18.	25.09.1992	Sirp	Holger Kainits	KEDA AUSTAB JA KEDA MÄLETAB EESTI VABARIIK
19.	29.09.1997	Luup	Ilmar Palli	Pealisehitus läinud, baas alles
20.	06.02.1998	Sõnumileht	Heikki Talving	Elanikud soovivad memoriaali hooldada
21.	14.09.1998	Sõnumileht	Kai Tänavsuu	Saksa sõjaväekalmistu taastatud
22.	05.01.2018	Err.ee		Reinsalu ei välista Maarjamäe punamemoriaali osalist lammutamist: https://www.err.ee/652374/reinsalu-ei-valista-maarjamae-punamemoriaali-osalist-lammutamist
23.	08.01.2018	Postimees.ee	Propastop.org?	Propastop: Vene meedia kutab üles uut pronkssõduri saagat: https://arvamus.postimees.ee/4367787/propastop-vene-meedia-kutab-ules-uut-

				pronkssoduri-saagat
24.	08.01.2018	Postimees.ee	Uwe Gnadenteich /pressiteate alusel/	Põlluaas: Maarjamäe memoriaali pole vaja maha lammutada: https://tallinn.postimees.ee/4368273/polluaas-maarjamae-memoriaali-pole-vaja-maha-lammutada
25.	08.01.2018	Õhtuleht.ee	Denes Kattago	LINNAISAD: Maarjamäe kompleksi osas ei tohiks langeda rahvusküsimuse lõksu: http://www.ohhtuleht.ee/850709/linnaisad-maarjamae-kompleksi-osas-ei-tohiks-langeda-rahvuskusimuse-loksu
26.	08.01.2018	Õhtuleht.ee	Denes Kattago	Olga Ivanova ei kiida Maarjamäe monumendi lammutamise kava heaks: https://www.ohhtuleht.ee/850694/olga-ivanova-ei-kiida-maarjamae-monumendi-lammutamise-kava-heaks
27.	08.01.2018	Õhtuleht.ee	Denes Kattago	OUDEKKI LOONE VÕRDLEB MAARJAMÄED COLOSSEUMIGA: nii rumalat mõtet, et seda maha lõhkuda, pole kellelgi: https://www.ohhtuleht.ee/850830/video-oudekki-loone-vordleb-maarjamaed-colosseumiga-nii-rumalat-motet-et-seda-maha-lohkuda-pole-kellelgi
28.	08.01.2018	Err.ee		Tallinna peaarhitekt Maarjamäe memoriaali lammutamist õigeks ei pea: https://kultuur.err.ee/652904/tallinna-peaarhitekt-maarjamae-memoriaali-lammutamist-oigeks-ei-peat
29.	08.01.2018	Err.ee		Karin Paulus on šokeeritud soovituselt Maarjamäe memoriaal lammutada (NB! Pealkirja on hiljem muudetud) https://kultuur.err.ee/652786/karin-pauluse-meelest-ei-tohiks-maarjamae-memoriaali-lammutada
30.	08.01.2018	Õhtuleht.ee	Denes Kattago	ARHITEKTUURIAJALOLOOLANE: Maarjamäe memoriaali lammutamine on uskumatu barbaarsus, see peab säilima!: https://www.ohhtuleht.ee/850646/video-arhitektuuri ajaloolane-maarjamae-memoriaali-lammutamine-on-uskumatu-barbaarsus-see-peab-sailima
31.	09.01.2018	Err.ee	/pressiteate alusel/	Barbi Pilvre: Maarjamäe memoriaalile tuleb anda uus sõjavastane sisu: https://www.err.ee/653055/barbi-pilvre-maarjamae-memoriaalile-tuleb-anda-uus-sojavastane-sisu
32.	10.01.2018	Epl.delfi.ee	Toivo Tammik	Maastikukunsti maailmatase Maarjamäel: https://epl.delfi.ee/arvamus/maastikukunsti-maailmatase-maarjamael?id=80754025
33.	11.01.2018	Eesti Päevaleht	Triin Ojari	Maarjamäe mälupark. Näidakem üles avatust ja tolerantsust!
34.	11.01.2018	Õhtuleht	Karin Paulus	Maarjamäe memoriaal peab säilima!
35.	11.01.2018	Õhtuleht	Siim Randla	Lammutamisohus memoriaal pole muinsuskaitse all

36.	11.01.2018	Õhtuleht	Denes Kattago	Maarjamäe memoriaali osalise lammutamise mõte kütab kirgi
37.	11.01.2018	Linnaleht	Ants Vill	Meediatorm ümber Maarjamäe memoriaali: https://www.linnaleht.ee/851393/meediatorm-umber-maarjamae-memoriaali
38.	11.01.2018	Err.ee		Mart Kalm: Maarjamäe memoriaal võiski olla suhtelisel katkine: https://kultuur.err.ee/653615/mart-kalm-maarjamae-memoriaal-voiksi-olla-suhteliselt-katkine
39.	11.01.2018	Err.ee	/pressikonverentsi alusel/	Ratase sõnul Maarjamäe punamemoriaali lammutamiseks ei lähe: https://www.err.ee/653535/ratase-sonul-maarjamae-punamemoriaali-lammutamiseks-ei-lahe
40.	11.01.2018	Pealinn.ee	/pressikonverentsi alusel/	Ratas: Maarjamäe kompleks tuleb korda teha: http://www.pealinn.ee/newset/ratas-maarjamae-kompleks-tuleb-korda-teha-n210259
41.	12.01.2018	Err.ee	Tarmo Jüristo	Tarmo Jüristo: Monumente lammutades ei tee me midagi olematuks (NB! Pealkirja on hiljem muudetud): https://www.err.ee/653780/juristo-raakides-maarjamae-punamonumendist-mangime-vene-mangu-kaasa
42.	12.01.2018	Err.ee	Toomas Sildam	Seeder: IRL ja sotsid on kokku laulatatud: https://www.err.ee/653749/seeders-irl-ja-sotsid-on-kokku-laulatatud
43.	24.08.2018	Postimees	juhtkiri	Me ei unusta. Mitte kunagi
44.	25.08.2018	Postimees.	Risto Berendson	Lõpuks on nad tagasi kodus
45.	28.08.2018	Eesti Päevaleht	Katrin Aava	Maarjamäe – mälestuspaik neile, kes ei jõudnudki koju
46.	28.08.2018	Eesti Päevaleht	Igor Kalakauskas	„Kommunismiohvrite“ mõiste on ühepoolne
47.	31.08.2018	Postimees.ee	Madis Vaikmaa	25 pluss 5 ehk kuidas sündis kommunismiohvrite memoriaal: https://kultuur.postimees.ee/6173363/25-pluss-5-ehk-kuidas-sundis-kommunismiohvrite-memoriaal